

STEEN
HUIS
MEURS

402|2019

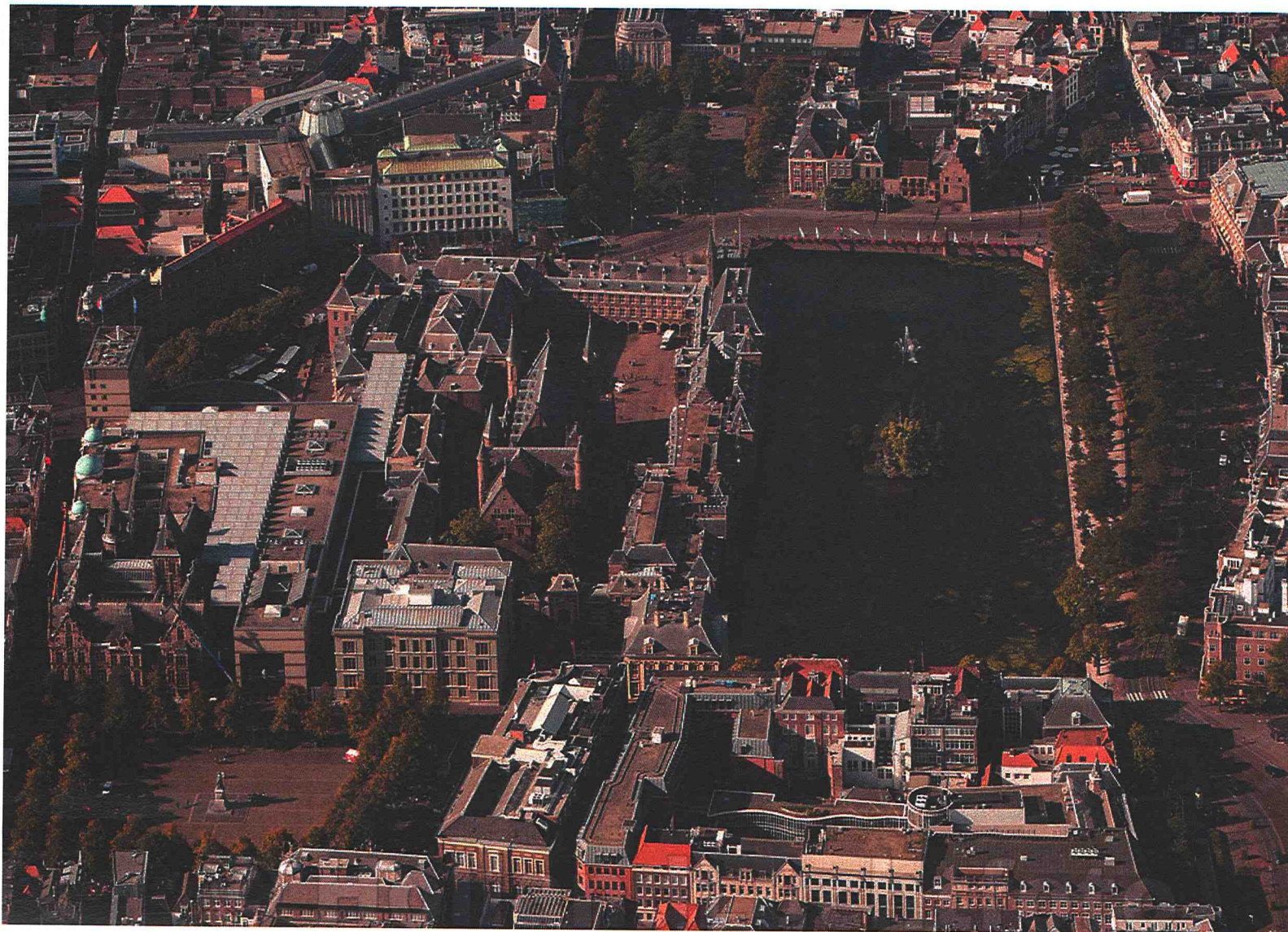
BUITENRUIMTES OP EN ROND HET BINNENHOF

CULTUURHISTORISCH ONDERZOEK EN WAARDERING

Oktober 2019

Luchtfoto van het Binnenhof aan de Hofvijver, met op de achtergrond de Hofweg en daaraan het Buitenhof en de Plaats.
[HGA]

RUIMTES OP EN ROND HET BINNENHOF

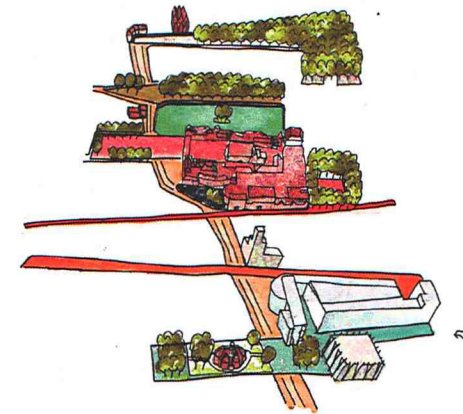
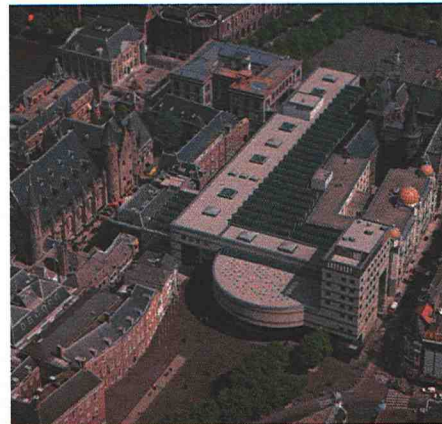
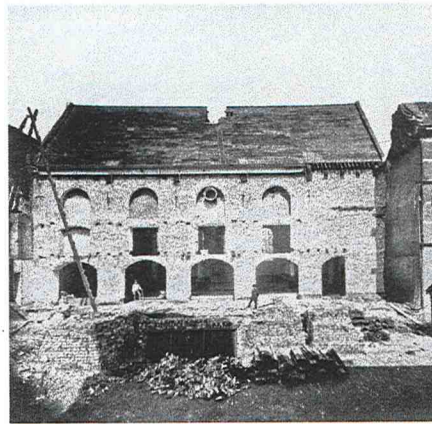
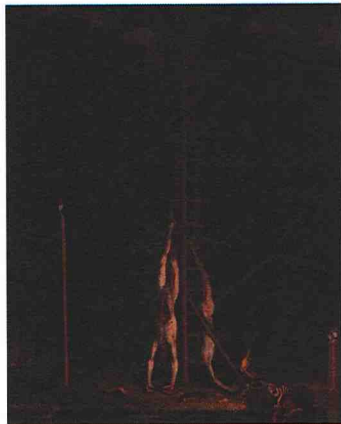
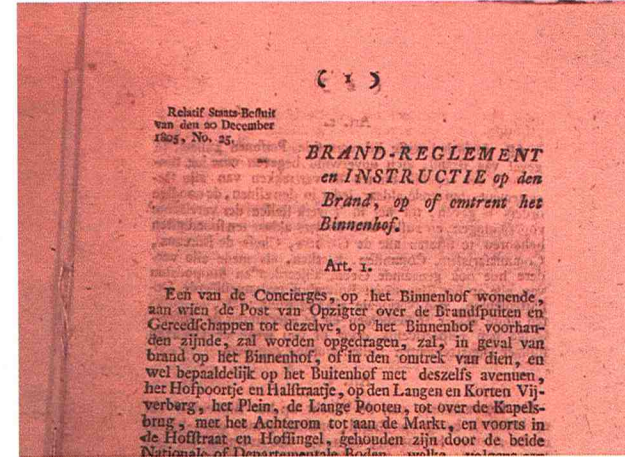
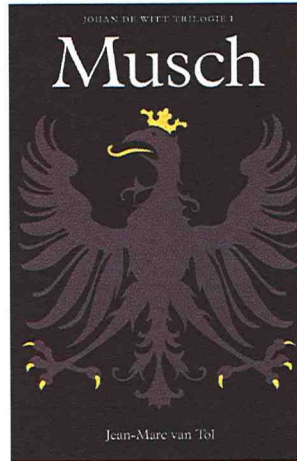
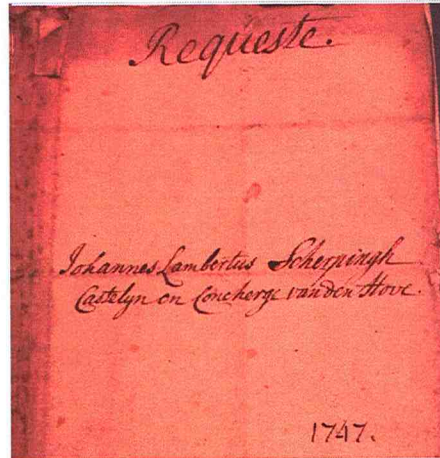
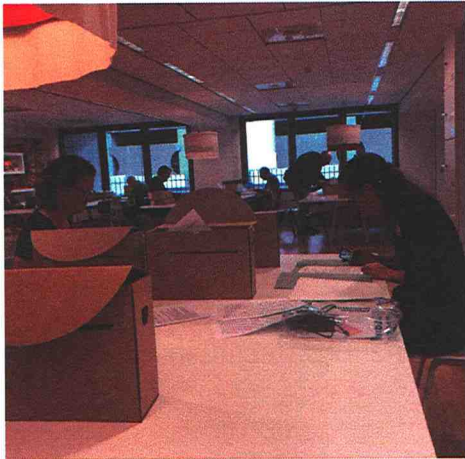
INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	5
Geopolitiek: acht eeuwen (de) Nederland(en) en hun politieke banden	8
1. 6 EPISODES IN DE CULTUURGESCHIEDENIS VAN HET BINNENHOF	13
I. Een zelfvoorzienend hof (1229-1588)	15
II. Stadhouders en Staten sleutelen aan een paleis voor de dynastie (1588-1702)	25
III. Een monumentaal Opperhof (1702-1813)	39
IV. Het Binnenhof als nationaal regeringscentrum (1813-1907)	47
V. Een nieuwe noord-zuidas door Den Haag (1907-1975)	67
VI. Een nieuw parlement, ingebed in het bestaande ensemble (1975-heden)	83
2. CULTUURHISTORISCHE TYPERING EN WAARDERING VAN DE 31 BUITENRUIMTES	93
3. IDEEËN VOOR TIJDELIJK GEBRUIK	166
AFKORTINGEN, BRONNEN EN LITERATUUR	167
COLOFON	169

↓ SteenhuisMeurs in het Nationaal Archief te Den Haag
 ↓↓ De gebroeders De Witt, opgehangen op het Groene Zoodje. Jan de Baen, 1672 [RM]

↓ Links: rekwest van de kastelein en conciërge 'van den Hove', 1747. [NA]
 Rechts: cover van het boek *Musch* van Jean-Marc van Tol [atheneum.nl]
 ↓↓ Links: Afbraak van een deel van de Hofkapel, ca. 1880. [NA]
 ↓↓ Rechts: de Tweede Kamer naar ontwerp van Pi de Bruijn [de ArchitectenCie.]

↓ Staatsbesluit betreffende het brandreglement en -instructie op en rond het Binnenhof, 1805 [NA]
 ↓↓ De Kern Bijzonder [Bureau B+B]

INLEIDING

In opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf werkte SteenhuisMeurs aan een cultuurhistorisch onderzoek en waardestelling van de buitenruimtes op en rond het Binnenhof vanuit de samenhang tussen de buitenruimtes en acht eeuwen gebruiksgeschiedenis. Het onderzoek dient als paraplu voor de samenhangende renovatie- en transformatiewerkzaamheden en als ondersteuning voor het ontwerp voor de herinrichting van de buitenruimte. Het onderzoek speelt zich dus af op een ander abstractieniveau dan dat van de gebouwen. Wij kijken naar de ontwikkelingsfasen en kwaliteiten van de buitenruimte vanuit de lange lijn: acht eeuwen cultuur- en gebruiksgeschiedenis. Het interessante van het Binnenhof als regeringscentrum is dat het een 'shop in shop' concept betreft, zoals de Bijenkorf dat ook kent. De buitenschil en de gevels op het Binnenhof zelf kennen in hun verscheidenheid een zekere homogeniteit. Je ziet niet goed welke functie waar is ondergebracht. Pas bij het naar binnengaan openbaart zich de gebruiker: de Eerste Kamer, de Tweede Kamer, het Ministerie van Algemene Zaken, de Raad van State, Nieuwspoor en ProDemos. Dat is wat ons betreft een kwaliteit, die ook past bij de uitzonderlijke en typisch Nederlandse situatie waarin de controlerende en uitvoerende macht, de pers en de publiekseducatie in één complex gehuisvest zijn. We hebben het grafelijk kasteelterrein nooit verlaten voor een monumentaal nieuw regeringsgebouw. Vergeleken met buitenlandse regeringscentra is het Binnenhof maar een wonderlijk ensemble van gebouwen uit acht eeuwen.

Al in de vroege zeventiende eeuw schreef de Spaanse ambassadeur over de uiterlijke eenvoud van de Hollandse regenten. Hij trof enkele leden van de Staten-Generaal uiterst eenvoudig gekleed aan een veldontbijt op een weide

in het Haagse Bos. Al die eigenschappen komen terug in het uiterlijk en veranderend gebruik van het Binnenhof. Het specifieke gebruik van de eerste eeuwen uitte zich in een zonering van de buitenruimtes. Een zonering waarin tuinen, een werkerf, een herberg, bierbrouwerijen en winkels is in de loop van de eeuwen verdwenen en tot één bestrate klinkervloer aaneengesmeed. En ook de stedelijke ruimtes rond het Binnenhof veranderden mee op het ritme van de stad – zo was het Plein eeuwenlang de moestuin en boomgaard van het Binnenhof.

In dit onderzoek is gepoogd de gebruiksgeschiedenis van acht eeuwen stedelijke ruimten op en rond het Binnenhof tot leven te wekken. Na een korte geopolitieke introductie van de geografische invloedssferen van de Nederlanden door de eeuwen heen begint het rapport met de ontwikkelingsgeschiedenis van het Binnenhof en de omringende stedelijke ruimtes. In zes episodes richten we ons op het culturele en politieke gevoelsleven van elke episode. Het Binnenhof is steeds weer vanuit andere motieven veranderd, er is gewoond, er is aan gesleuteld, het is monumentaler gemaakt, het is van functie veranderd. Het Hollandse, Beierse en Bourgondische huis regeerden, we werden een Republiek. In de stadhouderloze tijdperken stond het gedeeltelijk leeg en verviel het, en weer veel later werden we een koninkrijk, er kwam een Grondwet – al die stelselwijzigingen leidden tot meer of minder drastische wijzigingen in de architectuur en buitenruimtes. In acht eeuwen tijd hebben bouwmeesters, architecten, tuinarchitecten en aannemers over de dood heen op elkaar gereageerd en het gebied gemaakt tot wat het nu is. Soms vanuit een harmoniërende ontwerphouding ten opzichte van hun voorgangers, soms bewust vanuit een contrasterend uitgangspunt. En soms vanuit een beeld van

Prent van de entree tot het Binnenhof via de Grenadierspoort, 1879, J.J. Mesker [HGA]

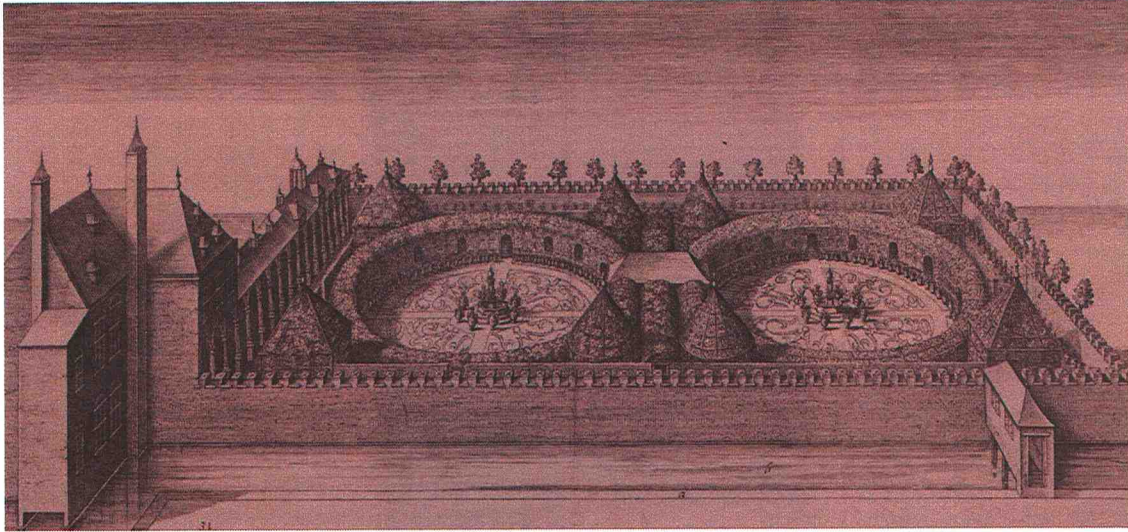
Een bescheiden hof in het moeras

“Te midden van een groep paleizen, torens en monumentale entrees bevindt zich een ruim hof, dat men betreedt via drie bruggen en drie poorten. In een van deze gebouwen resideerden ooit de Stadhouders, en nu vergadert hier de Tweede Kamer der Staten Generaal; tegenover de Eerste Kamer, met de ministeries en overige kantoren. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft een kantoor in een kleine, lage, donkere toren met het meest lugubere en sombere aanzicht. De toren hangt direct boven het moeraswater.” (Uit het reisverslag van Edmondo de Amicis, 1874)

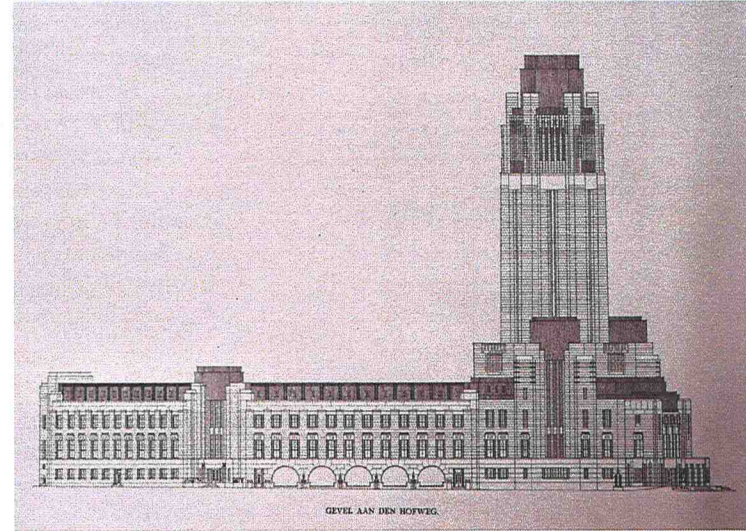

De stadhouderlijke tuin van prins Maurits op het Buitenhof gezien vanuit het Stadhoudelijk Kwartier, Hendrick Hondius, 1622 [HGA]

Een paleis voor de democratie. Ontwerp van K. Bremer en J.R. Prent van het bureau Landsgebouwen voor een nieuw Tweede Kamergebouw op de huidige Hofplaats. 1920. [NA]

Van Kooten en de Bie scheuren als Jacobse & Van Es over het Binnenhof in de 'Kranprie de Het Binnehof'. [YouTube]

een nooit bestaand verleden. Alle architectonische modes en omslagen komen langs. Het ontroert ons hoe er al die tijd is doorgebouwd aan een ensemble dat juist dankzij al die bouwsporen en patina de uitdrukking van de nationale politiek is geworden. De dikke pakketten archieftekeningen en historische kaarten laten zien dat de opgave van nu in alles is verbonden met de ingrepen van eeuwen. Elke episode stolt in een paletkaart ten behoeve van de herinrichting van de buitenruimte; een reconstructiekaart van de buitenruimte op en rond het Binnenhof in dat tijdvak, en een 'mood board' van elke tijd – uiteraard gebaseerd op grondig bronnenonderzoek.

Vanuit de inzichten die de episodes opleverden hebben we reductietekeningen gemaakt van de in onze ogen bepalende veranderingen in de buitenruimtes op en rond het Binnenhof. Vervolgens hebben we de 31 buitenruimtes die het Rijksvastgoedbedrijf in het onderzoeksgebied heeft opgenomen, gewaardeerd volgens de systematiek van bouwhistorisch- en tuinhistorisch onderzoek, uitgebracht door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in samenwerking met onder andere de Rijksgebouwendienst.

Het rapport wordt afgesloten met een reeks ideeën (vanuit het historische materiaal) voor tijdelijke activiteiten in de periode dat het Binnenhof niet toegankelijk zal zijn. Veel dank zijn we verschuldigd aan een aantal specialisten die ons hielpen met de duiding, met het aanvullen van het historisch materiaal of met het ter beschikking stellen van lopend promotieonderzoek. In die volgorde willen wij restauratiearchitect Krijn van den Ende, conservator Robert van Lit van het Haags Historisch Museum, promovenda Lenneke Berkhout en archeologen Monica Alkemade en

Monique van Veen van de Gemeente Den Haag noemen. Daarnaast bedanken wij de medewerkers van het Haags Gemeentearchief, het Nationaal Archief, het Nieuwe Instituut en de Koninklijke Bibliotheek. Wij bedanken ons team van opdrachtgevers van het Rijksvastgoedbedrijf voor het vertrouwen: [REDACTED]

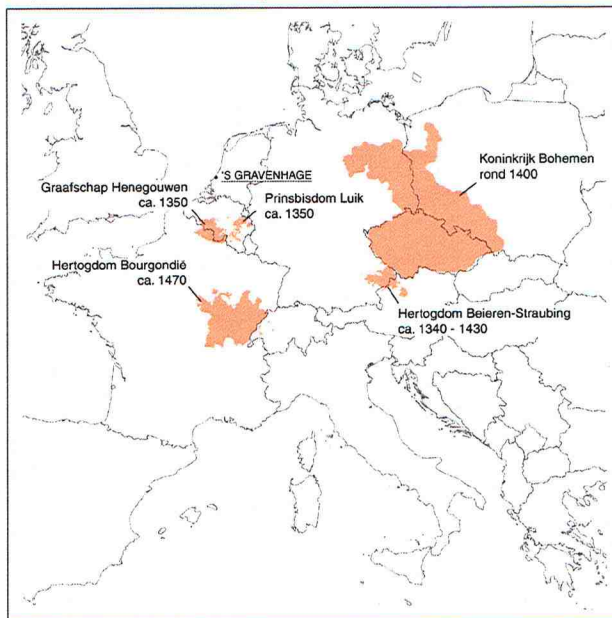
Nota Bene: Dit onderzoek kent een ander abstractieniveau dan de separaat opgestelde bouwhistorische onderzoeken.

Dat komt omdat wij in dit onderzoek door acht eeuwen geschiedenis zijn gegaan en ons daarbij gericht hebben op de effecten van alle transformaties op de buitenruimten. Het zou een waardevolle exercitie zijn om dit rapport met de 'close reading' uit de bouwhistorische onderzoeken aan te vullen. Dat zou heel goed tot verder verdiepte inzichten kunnen leiden. Ook hebben wij de indruk dat we hier en daar nieuw archiefmateriaal hebben gevonden, dat nog in zijn nadere context kan worden geplaatst. Concluderend is de rijkdom van het Binnenhofmateriaal groot; een publicatie of tentoonstelling zou derhalve zeer voor de hand liggen.

GEOPOLITIEK: GRAAFSCHAP HOLLAND (1229-1588)

De politieke connecties van het graafschap Holland in Europa

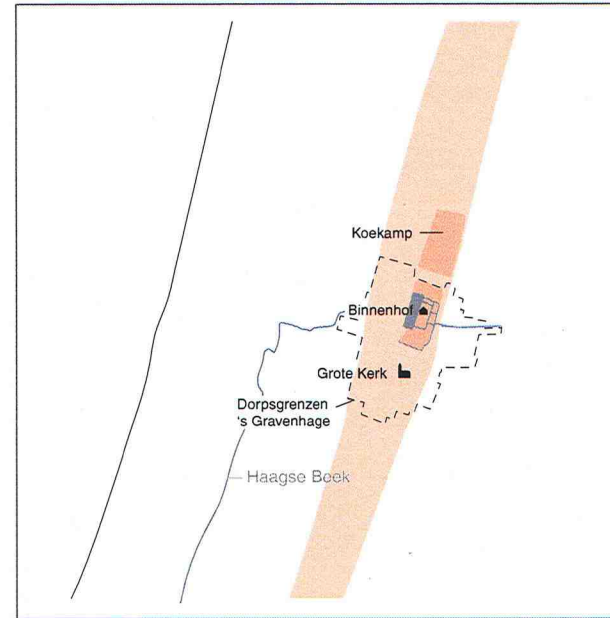
De ontwikkeling van het Binnenhof weerspiegelt de politieke historie van Nederland en diens relatie met de wereld. Voordat we de cultuurhistorie in duiken is het dan ook fijn om kort de geopolitiek van de afgelopen acht eeuwen op een hoog abstractieniveau te bespreken. De graven van Holland onderhielden al intensieve relaties met andere Europese vorstenhuizen. De graaf reisde op en neer naar Henegouwen en Bourgondië en huwelijken zijn kinderen uit aan de zonen en dochters van Luik en Bohemen, waardoor het graafschap ook voortdurend wisselden van huis.

Handelsconnecties met andere dorpen en steden

Ook binnen het graafschap had de graaf verre en vele connecties. Hij bezat huizen in plaatsen zoals Geertuidenberg, Zierikzee, Woudrichem en Arnemuiden, waar de bedden altijd voor hem waren opgemaakt en het personeel klaar stond. Linnen, bier en andere producten werden geïmporteerd vanuit Haarlem, Leiden en vele andere steden.

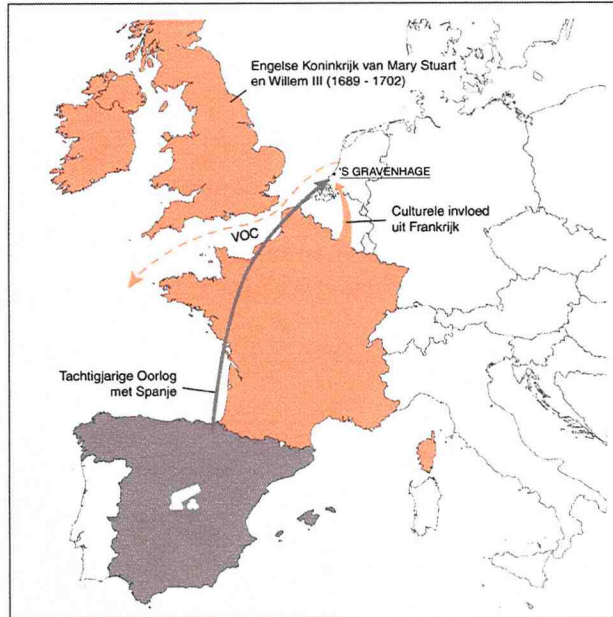
Het grafelijk hof en de Koekamp op de voormalige strandwal

Ten zuiden van het Haagse hof groeide het dorp gestaag vanaf het moment dat graaf Albrecht van Beieren zich permanent aan de Hofvijver vestigde. Ten noorden van het hof, tevens op de strandwal, lag de Koekamp, het weiland van het grafelijk hof.

REPUBLIEK DER ZEVEN VERENIGDE NEDERLANDEN (1588-1795)

Culturele invloed uit Engeland en Frankrijk, oorlog met Spanje.

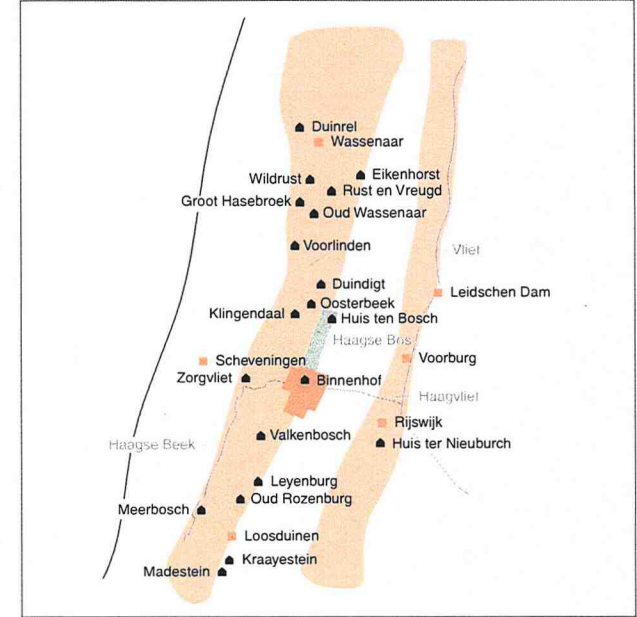
In de tijd van de Republiek, die werd uitgeroepen in 1588, vormde Spanje de agressor waarmee de Nederlanden tachtig jaar oorlog voerden. Tegelijkertijd bloeiden vooral de westelijke gewesten enorm op, mede vanwege de VOC die grote rijkdom bracht, de verovering van de Spaanse Zilvervloot en grote culturele invloed uit Frankrijk. Willem III trouwde met de Engelse Mary Stuart en werd later ook koning van Engeland, Ierland en Schotland, waarmee de status van het Oranje geslacht enorm verhoogde.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Hoewel de vereniging van de zeven provincies een zekere gelijkheid en harmonie suggereert, waren de verhoudingen geenszins gelijk. Zo had Drenthe geen zitting in de Staten-Generaal vanwege het geringe bevolkingsaantal. Holland was verreweg de grootste, machtigste en rijkste van allemaal.

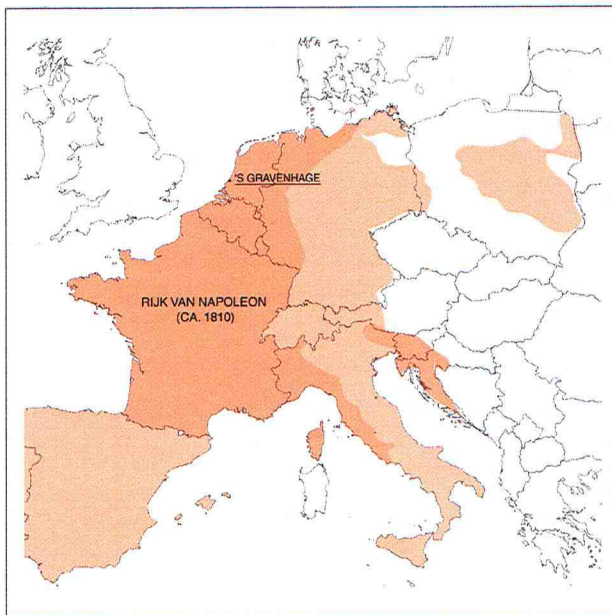
De landhuizen van de rijken op de hogergelegen strandwallen

Rond de hofcultuur van stadhouder Maurits en vooral van zijn broer Frederik Hendrik en diens gemalin Amalia van Solms ontstaat een enorme bouwboom. In het verlengde van het hof, op de strandwal, bouwden de stadhouders en de elite grote kastelen en landhuizen. Ten oosten daarvan ontstond een tweede strandwal. Richting Voorschoten en Leidschendam verbouwde de "tweederangs" elite boerderijen tot kleine buitenplaatsen. Deze twee stroken vormden het Haagse hofleven.

FRANSE TIJD (1795-1813)

Het rijk van Napoleon en zijn vazalstaten

De Franse tijd was kort maar had een enorme invloed op de ordening en modernisering van het politieke systeem. In 1806 werd het Koninkrijk Holland opgericht en Napoleon stelde zijn broer, Lodewijk Napoleon, aan als koning.

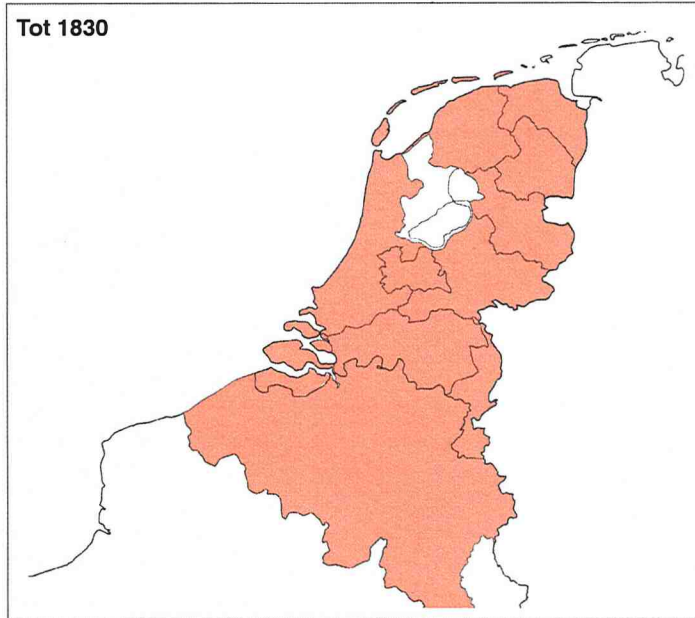
Invloed vanuit Parijs; Napoleon voert veel nieuwigheden in.

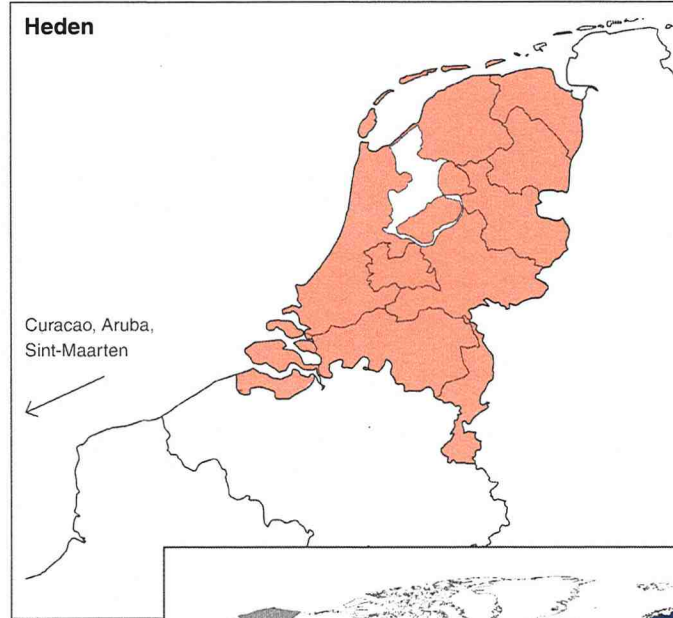
Lodewijk Napoleon richtte onder andere de Koninklijke Bibliotheek en het Koninklijk Museum op, voerde een nieuw wetboek in, installeerde het Algemeen Rijksarchief en ontwikkelde het kadaster. Ruimtelijk is deze periode op het Binnenhof niet zo van belang. Wel verplaatste Lodewijk het hof naar Amsterdam, waarmee het Binnenhof voor het eerst in de geschiedenis geen regeercentrum was en een grote rijkdom aan interieurs voorgoed uit Den Haag verdween.

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN (1813-NU)

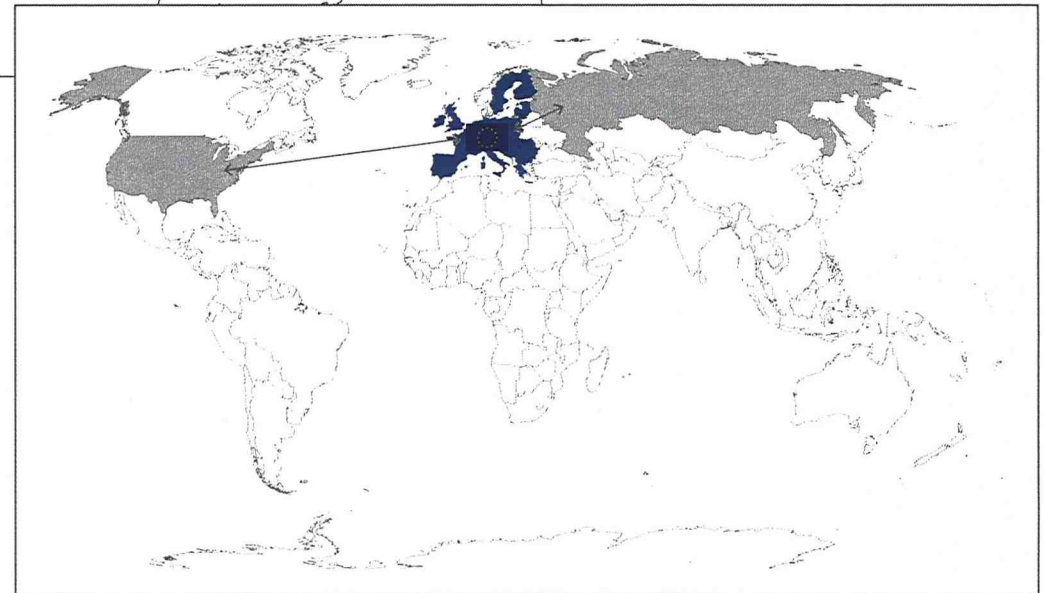
Het (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden van 1813 tot 1830

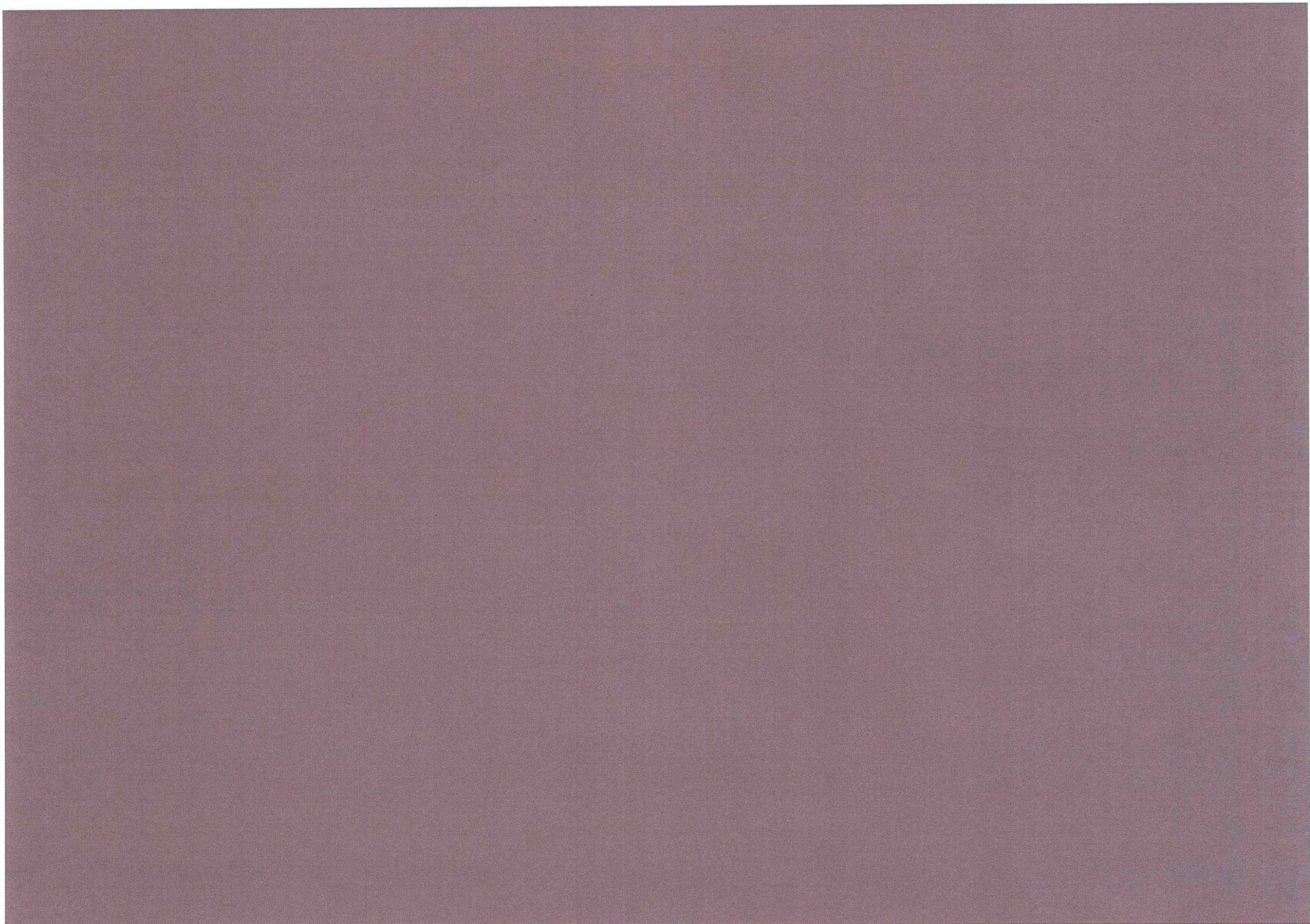
Het Koninkrijk der Nederlanden, inclusief de overzeese eilanden

De Europese Unie en de relatie met de Verenigde Staten en Rusland.

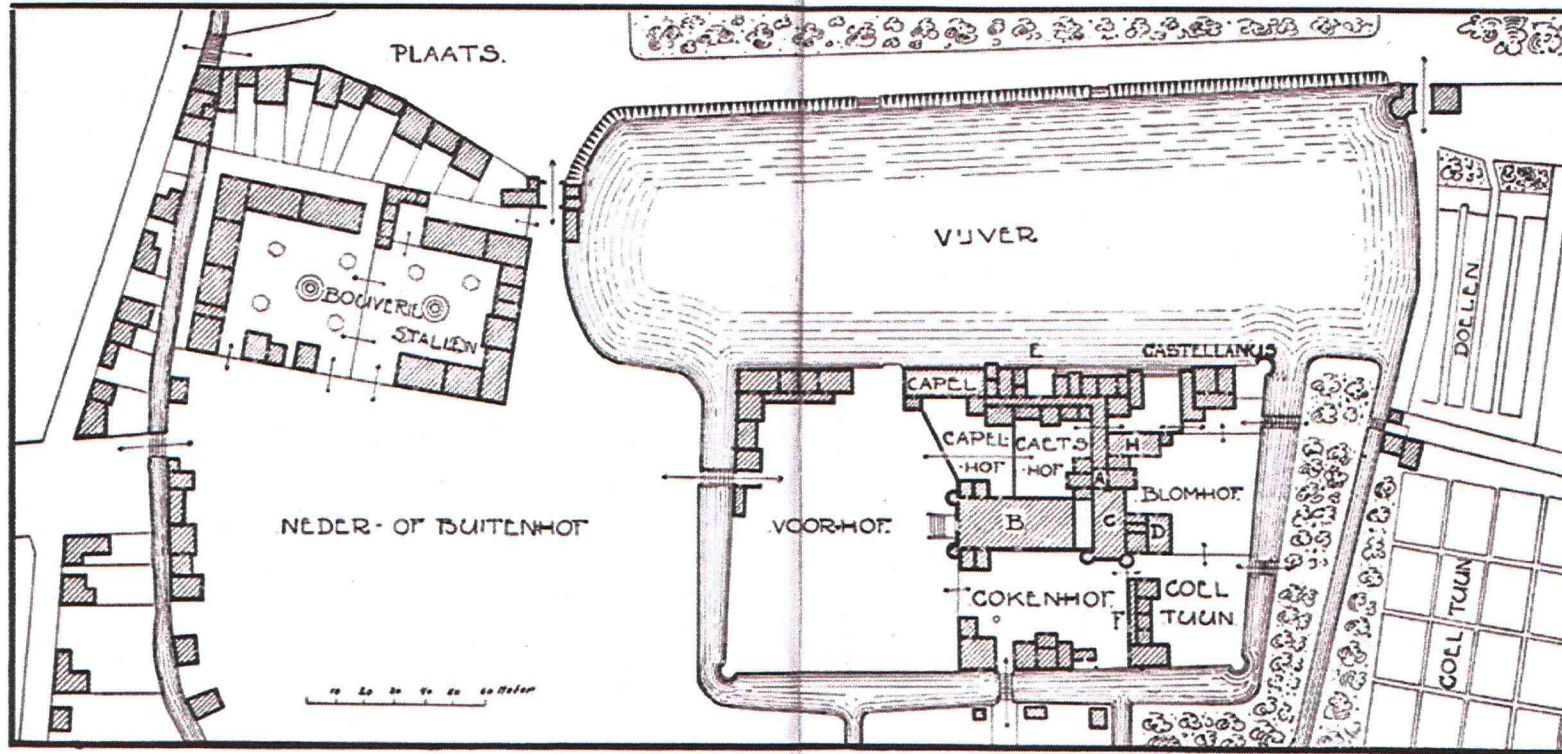
In 1813 werd Napoleon verslagen. België en Nederland werden samengevoegd in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De toevoeging 'Vereniging' duidt het onderscheid aan met het Koninkrijk der Nederlanden dat in 1830 na afscheiding van België ontstond. Tot dit Koninkrijk behoren tegenwoordig vier landen: Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Op internationaal niveau nam de globalisering en later ook de digitalisering toe, wat resulteerde in het Europese en wereldse machtsspel dat de wereldpolitiek van de afgelopen en huidige eeuw kleurt.

1

EPIISODES IN DE CULTUURGESCHIEDENIS VAN HET BINNENHOF

Deze episodes hebben tot doel de culturele rijkdom van de eerste drie eeuwen van het Binnenhof in zijn (pre-) stedelijke context in vogelvlucht te duiden, zodat het gebruik en de ontwikkeling van dit unieke gebied tot leven komt. De onderzoeksresultaten dienen als achtergrond en keuzepalet bij de inrichting van de buitenruimte; vandaar dat elke episode wordt afgesloten met een zogenaamde paletkaart, waarop per episode de ruimtelijke gedaante, leidende (culturele) figuren, materiaalgebruik en culturele eigenschappen zijn samengevat.

EPISODE I. EEN ZELFVOORZIENEND HOF (1229-1588)

Het is even een tijdreis: een middeleeuws (jacht)kasteel, van steen, gebouwd half op en half naast de strandwal, veilig in het binnenland achter de duinen. Omringd door een dubbel grachtenstelsel en voorzien van een dubbele sluis in de vorm van bewaakte poorten. Op deze plek ontwikkelde zich vanaf de dertiende eeuw het politieke centrum van de graven van Holland. De machthebbers waren niet altijd zelf Hollands; in de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw kenden we een opeenvolging van Hollandse, Beierse en Bourgondische graven en hertogen, met namen als Floris de Vijfde van Holland, Albrecht de Eerste van Beieren en Filips de Goede van Bourgondië. In die bijna vier eeuwen tot de vorming van de Republiek der Nederlanden in 1588 brachten de heersers over Holland hun eigen cultuur mee: architecten, kunstenaars, eet- en drinkgewoonten en tradities. Sporen van deze cultuuropvattingen zijn, fysiek of immaterieel, terug te vinden in het verhaal van het Binnenhof en dat van Den Haag.

De Grote Zaal, gebouwd aan het einde van de dertiende eeuw (nu ook wel bekend als Ridderzaal) vormde met de bijbehorende grafelijke woning het middelpunt van het hofgebied dat een reeks van pre-stedelijke ruimtes bevatte. De zaal was van steen, en voor die tijd van grote allure en van grote bouwkundige klasse: 19 meter overspanning

zonder kolommen. De zaal stond op een omgracht en beveiligd terrein. Rond 1350 werd, aldus meerdere bronnen, een bestaand duinmeer tot de huidige Hofvijver vergraven. Overigens stelt De Wit (1968, p. 20) dat de vrijkomende grond op het Binnenhofterrein werd gestort, dat al langer zou kampen met wateroverlast. Het gevolg was, aldus De Wit, 'dat de gelijkvloerse zalen van de Ridderzaal een kelderaspect kregen.'

Om de vijver van vers en schoon water te voorzien, werd een aftakking van de Haagse Beek gemaakt, die het water uit de duinen bij Kijkduin naar het Binnenhof leidde. Behalve de levering van schoon water hielp de vijver bij het reguleren van de waterhuishouding en had tegelijkertijd een representatieve functie. In deze jaren werd ook de waterverbinding met de Vliet in Rijswijk gegraven, die pal ten zuiden van het kasteel als het Spui eindigde en aldaar de Beek in zich opnam. Eeuwenlang vormde het Spui het overslagpunt van de turf, goederen en levensmiddelen die vanuit Delft, Rijswijk en het Westland naar het kasteel werden aangevoerd. Vandaaruit ging het op karren verder naar de Coken (keuken)poort, om uit te komen op het Cokenplein, de 'werkzijde' van het kasteelterrein waar de waterpomp stond, de keukens, slachterij en broodbakkerij was. Want dat is essentieel voor deze periode: het

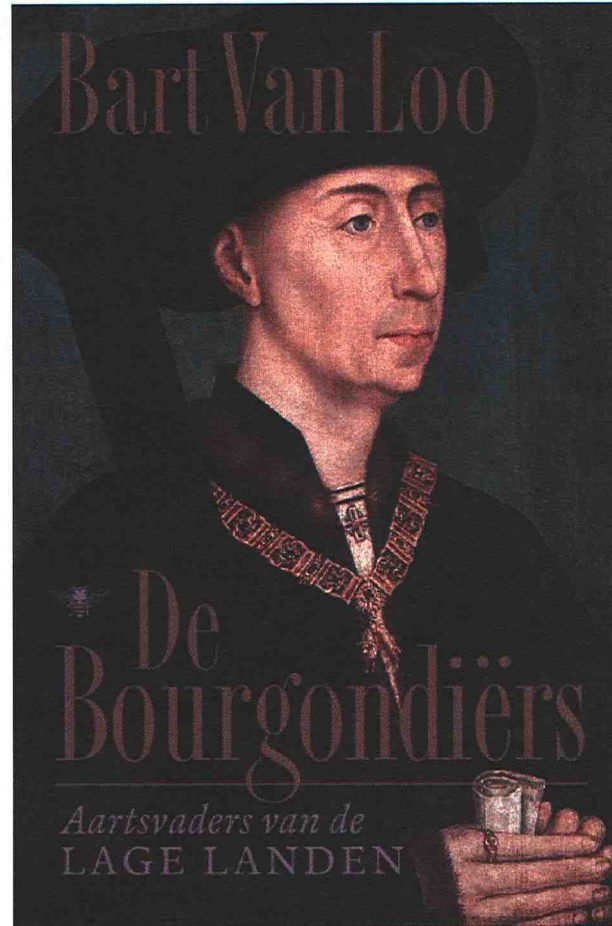
Binnenhof in zijn ruimtelijke context was een voor 90% autarkische zelfvoorzienende gemeenschap. Passend bij de sluisfunctie van de poorten kwam de bezoeker vanuit het noorden van openbaar terrein op steeds privater terrein; van Voorhout en Kneuterdijk via de Gevangenpoort op het Buitenhof, dat 'het voorplein van den hove' werd genoemd. Hier lagen de stallen, het valkenhuis en aanvankelijk ook een boerderij. Vervolgens werd het Binnenhof betreden via de (later zo genoemde) Stadhouderspoort, maar dat was slechts enkelen gegund. Het Binnenhof was alleen toegankelijk voor de grafelijke familie en entourage. De kapel en kaatsbaan aan noordzijde waren afgesloten met een muur en poort; aan de oostzijde, 'achter' de Grote Zaal, bevonden zich de privé vertrekken van de gravin en haar bloementuin. De ingang via Vijverberg en Plein was nog geen formele ingang; het Plein was de kooltuin en boomgaard van het hof, tot 1630 bestond de Grenadierspoort niet en was de stedeling door water van het Binnenhof gescheiden. In grote lijnen kunnen we zeggen dat de Hollandse graven de ruimtelijke contouren van het Binnenhof en omgeving bepaalden, de Grote Zaal en de Hofkapel aan de vijverzijde bouwden, en dat het Beierse huis de Hofvijver en de waterverbindingen met het achterland liet graven, alsook de Lange Pooten (boomkwekerij) liet aanleggen.

Graaf Albrecht van Beieren [anemaa.nl]

Het boek *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*, van Bart van Loo (2019) vertelt over de Nederlandse eenwording onder het Bourgondische huis. Op de cover graaf Filips de Goede. [De Bezige Bij]

HET BINNENHOF ALS ZELFVOORZIEND DORP: ALBRECHT VAN BEIEREN (1358-1404)

Graaf Albrecht van Beieren, zoon van de Duitse keizer, maakte van het Binnenhof een echt woonhof, omdat hij hier veertig jaar lang bijna permanent verbleef, van 1358 tot 1404. Wat nu ver van ons afstaat, is dat er in die eeuwen nog geen sprake was van bestuurlijke eenheden – van provincies, laat staan één land, was geen sprake. Albrecht had zijn handen vol aan opstandige steden, zoals Delft, dat hem niet als heerser erkende. Vanuit zijn legerkamp bij Rijswijk bereidde hij in 1359 de aanval voor en katapulteerde vanaf houten stellages blijde stenen op de stad. Hij won. Voor straf moesten zeven aanzienlijke burgers op bedevaart naar Jeruzalem. De vesten van Delft moesten voor altijd geslecht. Peters (1909, p. 258-259). Om de adel en de steden beter in bedwang te houden richtte Albrecht in 1367 in de Hofkapel een kapittel met 12 kanunniken op. Jaarlijks werd er ommegang met de doornen kroon van Christus rondom het Binnenhof gelopen. De kapel kreeg een orgel. De twaalf kanunniken waren rechtskundig geschoold en fungeerden, samen met de kanselarij en de Rekenkamer als regering. De kanunniken hadden op het Binnenhof naast de kapel hun werkhuis met tuin, dat 't Groenewout heette. Ze woonden op een hofstede aan het Voorhout. De invloedssfeer van het hof strekte zich dus verder uit; zo weten we dat de Vijverberg niet openbaar toegankelijk was, maar afgesloten met palen, en dat aan de Plaats een Vierschaar met schavot stond. (Calkoen 1903) Dankzij onderzoek naar zijn rentmeestersrekeningen weten we hoe Albrecht's hof functioneerde. Peters (1909) typeert het mooi: 'Het eigen land voorzag in de behoeften der boerderij en leverde met deze de nodige paarden, het nodige melk- en slachtvee, en het nodige koren; uit de eigen viswateren werd met eigen visschepen in de

nodige visvoorraad voorzien; de eigen duinen en bossen en plassen leverden het nodige wild; het eigen woud de nodige zaal- en kamerbrandstof en ten dele ook het timmer- en meubelhout, alsmede het voedsel voor de varkens; de eigen venen, de verdere barninge, van eigen meel werd in het eigen bakhuis brood gebakken, van eigen gerst soms bier gebrouwen, was werd zelf gewonnen, de kaarsen gemaakt. In het eigen slachthuis werd geslacht en de spijskelder voorzien, van eigen vlas werd linnen en van eigen wol werden dekens gemaakt, met de veren van eigen gevogelte de bedden, kussens en peluws gevuld en in eigen werkplaatsen al de nodige kledingstukken vervaardigd.' Alleen wijn, olie, lakens, wapens, steen en glas moesten van buiten komen. De rentmeestersrekeningen vertellen ons veel over het leven op het hof. Als de vergaderingen in de Grote Zaal waren afgelopen, werd er zand op de vloer gestrooid zodat er gedanst kon worden. In de bloementuin van de gravin stonden lavendel en rozebomen en tegen de muren groeide wingerd. Lindebomen stonden op het keukenplein en over het onverharde plein voor de Grafelijke Zalen waren looppaden van gemalen schelpen gelegd. 'Slechts bij de poorten en sedert 1351 ook tusschen enkele deze waren steen- of muurstraten, 't overige gedeelte van het Binnen- en Buitenhof was nog onbestraat en ten deele met 'scilpen' gedekt.' (Peters 1909 p. 203) Aan de vijverzijde, waar nu het Ministerie van Algemene Zaken is, was de herberg met een kastelein die de troubadours ontving en waar altijd 22 bedden opgemaakt klaarstonden.

Alle plekken en gebouwen die nodig waren om de hofhuishouding draaiende te houden, bevonden zich op of direct naast het Binnenhof. Er was een keukencomplex

met bakhuis, slachthuis, vleeshuis en washuis. Voor zijn oudste zoon Willem, die in 1385 met Margaretha van Bourgondië trouwde, liet Albrecht aan de zuidzijde van de Grafelijke Zalen een eigen kwartier bouwen, met in elk van de vier kamers een haard, fluwelen wandbekleding, voor de gravin een spinnewiel, een mobiel altaar, vogelkooien en zelfs een badkuip. In dit bouwensemble was ook een tuin met prieel. Bronnen uit 1433 spreken van een 'zomerhuis' waarop de vijf Hollandse graven als silhouetten, uitgesneden in hout te zien waren. (Calkoen 1903) En op het schilderij van de Hofvijver uit 1567 is het torentje al te zien, dat het hoekpunt vormt van een grote tuin of boomgaard. Een enorme moestuin lag op het huidige Plein, beschut door de hoger gelegen (deels beplante) Haagse Hout.

Op de loonlijst stonden dus een jager, havikier, wapenmeester, harnasknecht, schermers, Ysbrant van den honden, een vogelhuisbewaarder, een verzorger van de moestuin, stal-, ros- en wagenknechten, een duinhoeder, poortwachters, nachtwakers, kindermisjes, een chirurgijn, een tesorier met klerken, een smid, glazenmaker, rattenvanger, meester ridder, meester camerlinck, forier, meester cnaep, meester coc, meester pentier (bakker), bottelier, maerschalc (paarden), taelgerije (kleding en borduren), barbier en adlater (vier keer per jaar) en tot slot een messagier (bode). Bier werd aanvankelijk op het Binnenhof gebrouwen, maar vanaf de veertiende eeuw aangevoerd uit Delft, Gouda, Haarlem en Hamburg. In de rekening wordt gesproken van Delfts bier, grutbier, Haerlemmerbier, Hamburger bier, hopenbier, oestbier en Omlants bier.

Albrecht bestuurde de Hollandse gewesten vanuit het Binnenhof, maar had de beschikking over meerdere verblijfsplekken op zijn grondgebied. Hij had een 'open huis' met opgemaakte bedden en plek voor dertig paarden in de belangrijkste steden van die tijd: Leiden, Geertruidenberg, Delft, Brielle, Vlissingen, Zierikzee, Muiden, Medemblik, Amerongen, Arnemuiden en Heusden, en ook in Brussel en Parijs. Jachtkastelen lagen in 's Gravezande, Teijlingen en Vogelenzang. (Peters 1909, p. 140) Het jagen gebeurde met valken, die geringd waren en tegen beloning konden worden teruggebracht. In het hondenhuis op het Binnenhof woonden vier windhonden en veertien jachthonden. De windhonden sliepen bij de graaf. (Peters 1909 p. 229) De abdij van Rijsburg, waar adellijke meisjes, ook Albrechts's dochters, werden opgeleid, was een favoriet rijdoel waar ook kon worden overnacht.

Ook in de middeleeuwen was er al een overlegstructuur om het grondgebied van de graaf te besturen. Dat was 's Graven Raden, met de raadkamer als centrale plek, waar de kist met boeken en registers stond. De graaf had er zijn eigen 'stoel, door een beeldsnijder gemaakt. Maar er was ook wel overleg in Dordrecht, want er zijn documenten gevonden waarin staat dat de graaf door ijsgang niet naar Dordrecht kon komen. (Peters 1909, p. 242) Ook de rechtspraak had een eigen organisatie. Lichte misdrijven werden afgedaan door schout en schepenen, zware door de baljuwen. De dijkgraaf en de heemraden behandelden dijk- rivier en uitwateringsgeschillen en de houtvester met de meesterknepen sprak recht in jacht- en

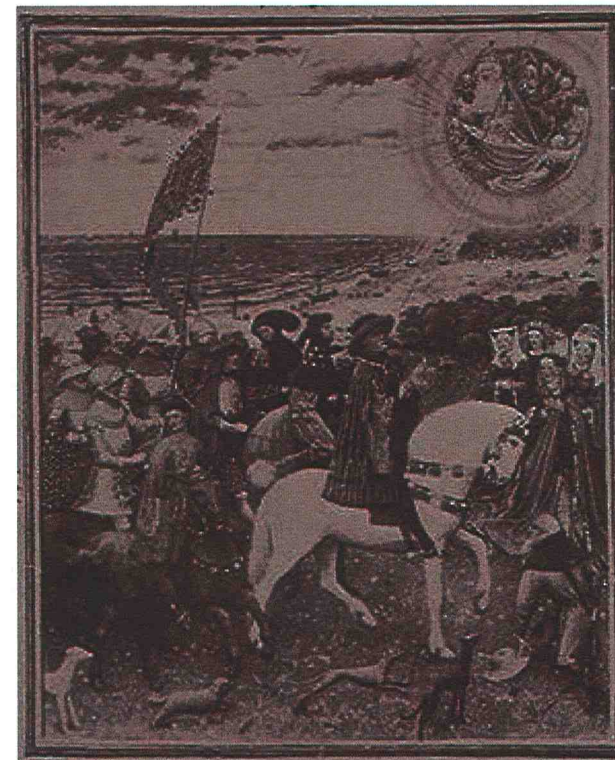
wildernisaangelenheden. De graaf, vergezeld van baljuw, schout en schepenen deed de publieke uitspraak in de desbetreffende stad, in de vierschaar, gekleed in een tabberd met bontranden. (Peters 1909, p. 252) Zo was de wereldlijke macht in de Hollandse gewesten indrukwekkend en duidelijk aanwezig.

Vlaamse kunstopdrachten aan het Binnenhof

De Zuid-Duitse hertogen waren hier West-Europese vorsten geworden, schrijft De Wit (1968, p. 30). Ze waren bevriend geraakt met de koning van Frankrijk en met de hertogen van Bourgondië, en hun kinderen trouwden onderling. Albrecht had zeven kinderen die inderdaad trouwden met grote Europese vorstenkinderen: van Bourgondië, Bohemen, Luik, de dochter van keizer Karel V, de hertog van Gelre. Als Albrecht even vrijaf wilde of het werd hem te nat in Holland, vertrok hij te paard met een enorm gevolg naar Henegouwen of Beieren. (Peters 1909) Albrecht stierf in 1404. Hij werd begraven in de Hofkapel, waar al eerder zijn eerste vrouw, Margaretha van Brieg, was bijgezet. Haar graf had Albrecht laten ontwerpen door Jan Keldermans II, stichter van het beroemde bouwmeestersgeslacht Keldermans en meester architect voor het graafschap Brussel. De geopolitieke betekenis van Albrecht's dynastie was enorm. Tegelijkertijd had hij zijn handen vol aan de opstandelingen in het huidige Nederland: zo voerde hij van 1396 tot 1401 oorlog tegen de Friezen. Alle Hollandse steden moeten soldaten leveren. Vooral Amsterdam, Edam, Enkhuizen, Haarlem en Medemblik kwamen de graaf in alles te hulp. Daarvoor werden zij beloond, Amsterdam

(Waarschijnlijk) Willem van Beieren, graaf van Holland, in gebed aan de kust. Jan van Eyck, Turijn-Milaan-Getijdenboek, ca. 1420 (oorspronkelijk miniatuur verloren gegaan). [WC]

bijvoorbeeld met het recht om accijns te heffen (Peters 1909, p. 266). Door dit soort economische voordelen krijgt de stadsvorming van de latere Republiek zijn prille contouren.

DE EERSTE STADHOUDERS EN STATENVERTEGENWOORDIGING

Tot 1417 was Albrecht's zoon, Willem VI van Beieren de graaf van Holland. Hij zette de traditie van opdrachten aan Vlaamse kunstenaars voort. Zo bestelde hij een miniatuur bij de beroemde gebroeders Van Eyck, die enige jaren hofschilder waren in Den Haag. De graaf is erop te zien aan het strand, vermoedelijk nabij Den Haag, en de miniatuur is misschien wel het eerste zeegezicht van Europa (zie hierboven).

Deze periode is de tijd van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. In 1428 kwam er een voorlopig einde aan met het Verdrag van Delft, waarin Jacoba van Beieren, gesteund door de Hoeken, en hertog Filips van Bourgondië met zijn Kabeljauwse aanhang de vrede ondertekenden. Het is hier van belang omdat in de vredesovereenkomst werd bepaald dat Jacoba van Beieren zich gravin van Holland mocht blijven noemen, maar dat Filips van Bourgondië (1396-1467), ook wel Filips de Goede genoemd, als ruwaard de feitelijke macht kreeg in Holland, Zeeland en Henegouwen. Het betekent niet alleen een wisseling van vorstenhuis voor Holland, maar ook een begin van een gecentraliseerde samenwerking tussen Hollandse steden en Staten en een orgaan van rechtspraak. Voortaan behandelden negen raadsheren van De Hof van Holland zware misdrijven. Voorzitter was de stadhouder, de plaatsvervanger van de Landsheer. De Staten-Provinciaal van Holland (en West-Friesland) vormden vanaf 1428 het adviescollege van de graaf van Holland: een vertegenwoordiging van de drie standen (adel, geestelijkheid en de door steden vertegenwoordigde burgerij). De Staten vergaderden meestal, maar lang niet altijd, op het Binnenhof. Om centraal overleg te kunnen voeren en het bestuur over zijn gebied te vergemakkelijken, stelde Filips de Goede in 1464 de Staten-Generaal in, die voor het eerst in Brugge

bijeenkwamen. Deze centrale instellingen van Filips legden de basis voor de Nederlanden als land (als groter geheel dan alleen de afzonderlijke gewesten) en maakten de gewesten bewust van hun gezamenlijke belangen tegenover hun vorst.

Gebruik van het Binnenhof in de vijftiende eeuw

Voor het Binnenhof betekende de oprichting van het Hof van Holland het begin van het publieke en ceremoniële gebruik van het gebouwenensemble zoals we dat nu kennen. Het Binnenhof was geen primair woongebied meer; vanaf 1460 gebruikte het Hof van Holland de Grafelijke Zalen, die zich gaandeweg tot een steeds groter complex ontwikkelden. De Rolzaal werd bestemd voor strafzaken en de naastgelegen zaal, later de De Lairessezaal genaamd, voor civiele zaken. De Pijnkamer van het Hof van Holland bevond zich ter plaatse van het huidige gebouw C van de Tweede Kamer. Buitenruimten werden volgebouwd en langs de lange zijden van de Grote Zaal bouwde men huizen. Langs de Vijverberg stonden de monumentale stadskastelen voor bewoners met een band met het hof. Rond de Plaats was inmiddels een dorpsbebouwing ontstaan. Deze scheiding tussen hof en gehucht – waar de straten smaller waren, de huizen kleiner en markt en kerk het ritme van het dagelijks leven bepaalden – leidde tot een ruimtelijke, sociale en functionele tweedeling in de stad die nog altijd voelbaar is: vergelijk de Oude Molstraat en het Lange Voorhout. Hertog Karel de Stoute, die Filips de Goede opvolgde, liet de Doelen op de Vijverberg uitbreiden. En de stadhouder Lodewijk van Brugge, heer van Gruithuizen, liet in 1467 een tuin aanleggen op het Buitenhof naast de Gevangenpoort, die in de zestiende eeuw door omliggende erven werd overbouwd. Dit is ook de tijd waarin het torentje werd gebouwd, aanvankelijk als tuinprieel. (De Wit 1968)

Voor het Binnenhof zou je ook een Spotify-lijst kunnen samenstellen, omdat stadhouders en Oranjes componisten werk lieten maken. Zo is in de bibliotheek van de zojuist genoemde heer van Gruithuizen het Egidiuslied gevonden, waarin de dichter treurt om een gestorven vriend. Zo komen de episodes van het Binnenhof tot leven.

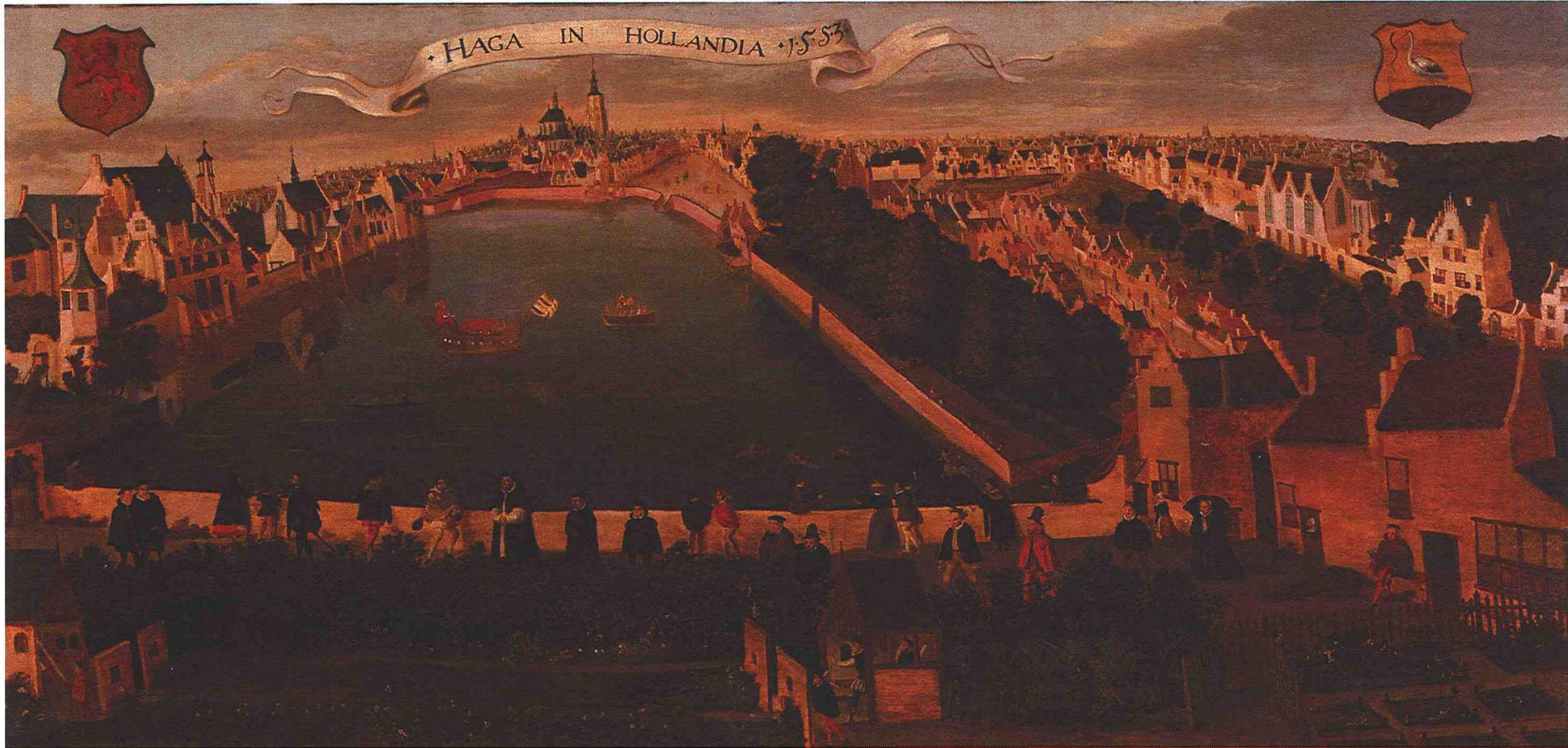
De Bourgondische vorsten, die de machtige en rijke havensteden Gent en Brugge vanaf 1385 onder hun bestuur hadden, waren voor de renaissance in het noorden wat de Medici voor het culturele klimaat in Florence waren. (Van Schelven, 1938, p. 7-8). Culturele bloei en een bestuursstelsel van Hof van Holland, Provinciale Staten en Staten-Generaal – het referentiekader voor de uitbouw richting de machtige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was gevormd.

De Nederlanden als onderdeel van het Habsburgse rijk

Toen in 1506 de macht over het graafschap Holland van het huis van Bourgondië op de Habsburgers overging, werd ons land onderdeel van het Habsburgse rijk met keizer Karel V (die tot zijn meerderjarigheid werd vertegenwoordigd door landvoogdes Margaretha van Oostenrijk) aan het hoofd. Karel V was niet alleen heer der Nederlanden, maar ook Rooms-Duitse keizer, koning van Spanje en aartshertog van Oostenrijk. Margaretha resideerde in Mechelen en maakte deze stad tot de feitelijke hoofdstad van de Bourgondische Nederlanden. De gigantische schaal van het Rijk betekende een groeiende afstand tot de bestuursprocessen in de Nederlanden, en zorgde dus voor meer macht van de stadhouders. Karel V woonde niet op het Binnenhof en dat gold ook voor zijn zoon Filips II, die vooral in Madrid verbleef. De Renaissance is de leidende cultuurstroming in dit enorme rijk; Titiaan schildert vele portretten van Karel V.

Hofvijver gezien vanaf het Doelenterrein, met links van de vijver het Grafelijk Hof en rechts de Lange Vijverberg. Rechts achter de vijver is de driehoekvormige Plaats duidelijk herkenbaar en vooraan zijn de schutters aan het oefenen. Haagse School, 1567 [HHM]

REFORMATIE EN CONTRAREFORMATIE, ONRUST EN DE GEBOORTE VAN DE MYTHE VAN DE VRIJHEIDSTRIJD

Het begin van de zestiende eeuw was voor de jonge stad Den Haag niet makkelijk. In 1514 stortte de succesvolle lakenhandel in (de Wit 1968) en veertien jaar later werd de stad geplunderd door de Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossum, in de strijd om de onafhankelijkheid van het hertogdom Gelre tegen de Habsburgse Nederlanden van keizer Karel V. In de zestiende eeuw nam ook de aanhang van de protestanten, zeer tegen de zin van keizer Karel V en zijn zoon Filips II, gaandeweg toe. Er worden inquisiteurs aangesteld om kettters op te sporen en te berechten. In 1525 wordt de eerste martelaar van het nieuwe geloof op de Plaats levend verbrand. Het was Jan de Bakker, pastoor van Woerden, die hagepreken had gehouden. Tussen 1525 en 1550 werden 19 kettters verbrand, 38 onthoofd, 8 verdrinken, 1 opgehangen, gegeseld en met doorboorde tong te kijk gezet. De protestantse Reformatie wordt gepareerd door de katholieke Contrareformatie, en in deze onrustige tijden wordt in 1559 Willem van Oranje (1533-1584) door Filips II aangesteld als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Deze graaf van Nassau nam afstand van Filips II en ontpopte zich als leider van de protestantse opstand, hoewel zijn leiderschap ook alles te maken had met het gevecht om het terugkrijgen van de hem afgepakte (grond)eigendommen, beheerd door de Nassause Domeinraad. Willem van Oranje, bijgenaamd Willem de Zwijger en de Vader des Vaderlands, woonde niet op het Binnenhof, al was hij daar als vervanger van de landsheer en later als stadhouder namens de meeste Staten geregeld aanwezig. Hij verbleef aanvankelijk vooral in zijn kasteel in Breda en aan het hof in Brussel, waar hij vanaf 1544 aan het hof was opgevoed. Vanaf 1572 gebruikte hij het Sint-Agathaklooster in Delft (het Prinsenhof) als zijn belangrijkste Hollandse residentie. Anders dan Den Haag

was Delft ommuurd en daarom veiliger en de afstand tussen beide plaatsen was snel te overbruggen.

Dit is geen geschiedenisles – de troebelen van de Tachtigjarige Oorlog zijn elders goed terug te vinden. Voor de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis van het Binnenhof is van belang dat de Staten van Holland in 1572 in de rechten van de landsheer treden. De Republiek-in-woording wordt vanaf dan bestuurd door de vertegenwoordigers van Statencolleges van de zeven provincies: de Staten Generaal. De Staten van Holland nemen de zorg voor de stadhoudelijke, generaliteits- en gewestelijke gebouwen in Den Haag in uitvoerende en financiële zin over en worden eigenaar. De positie van de Oranjes is onbetwist: in 1580 wordt de oude grafelijke kapel aan de Hofvijver ingericht als kapel van de Oranjes, ten behoeve van de hervormde dienst.

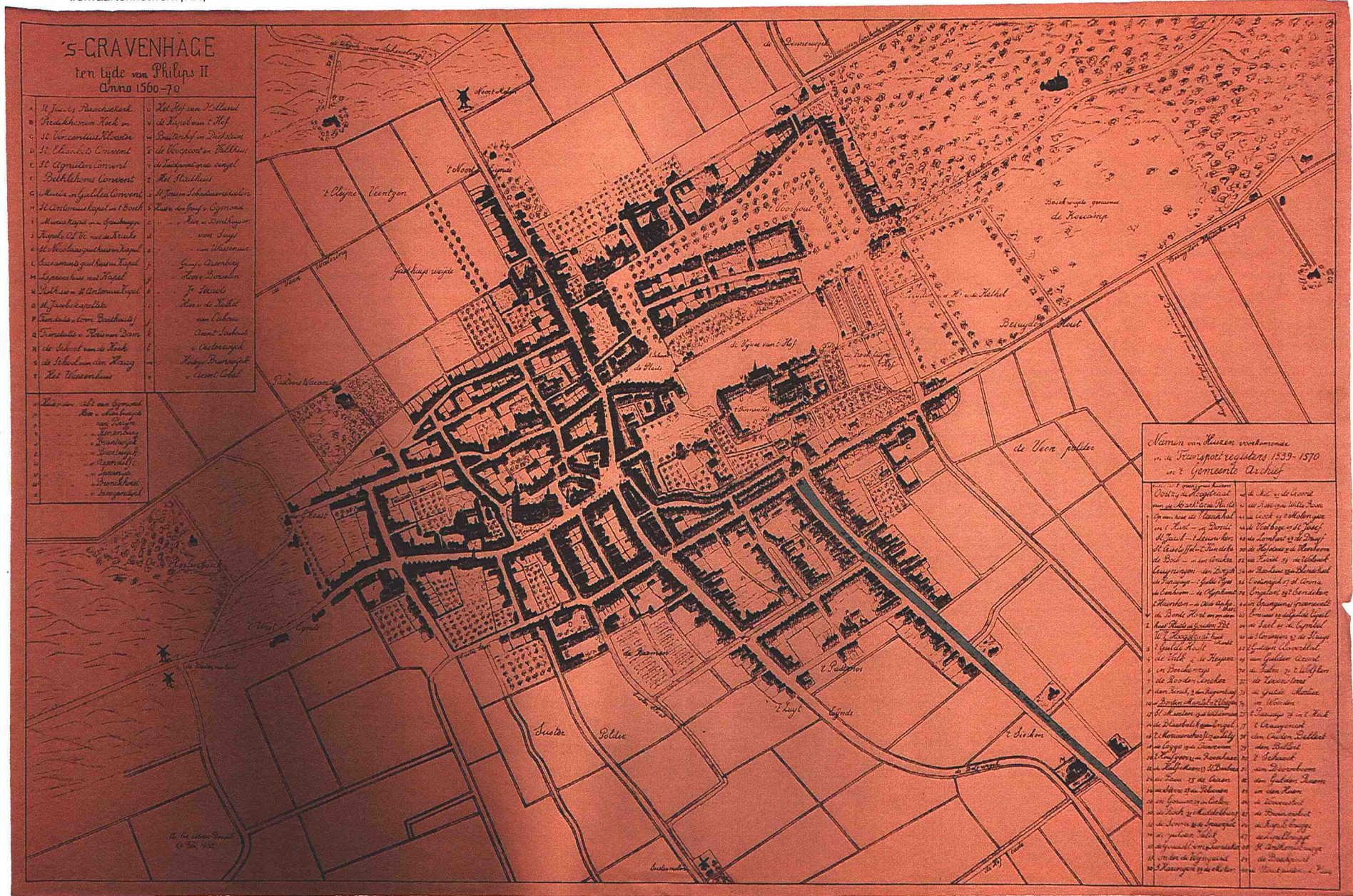
In 1581 besluit de Staten-Generaal van de Nederlanden om Filips II af te zetten als heerser. Na deze onafhankelijkheidsverklaring in 1581 (het Plakkaat van Verlathinge) gingen de Staten-Generaal op zoek naar een vervangende vorst, maar dit mislukte. De soevereiniteit bleef in handen van de zeven Staten-Provinciaal van de gewesten. Als vanouds regelde men zaken van algemeen belang voor alle gewesten gezamenlijk (generaal) door de voortzetting van de Staten-Generaal, maar nu alleen voor de zeven noordelijke provincies. Toen Willem van Oranje in 1584 in Delft werd doodgeschoten, trad zijn jonge zoon Maurits (1567-1625) aan als stadhouder van de Staten van Holland en Zeeland. Willem's weduwe Louise de Coligny kreeg van de Staten Generaal het oude hof Noordeinde aangeboden als woning. Raadpensionaris

Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) besloot de positie van stadhouder Maurits te verstevigen. De Staten-Generaal stelden hem in april 1588 aan als admiraal-generaal van de statenbond van de Zeven Provinciën (Unie) en in 1590 benoemden ook de Staten van Utrecht, Gelderland en Overijssel hem tot stadhouder en kapitein-generaal van hun provincie. Op 8 maart 1589 kreeg hij het bevel over alle Staatse troepen. Zo begon de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Van de zeven staatjes was Holland de rijkste en meest invloedrijke en meest betalende (50%).

De zestiende eeuw, tot aan de Republiek in 1588 betekende voor het Binnenhof continue bouwactiviteiten. De heren stadhouders lieten hun vertrekken opknappen of nieuwe bijbouwen, en in 1517 werden het Plein en de Poten omgewerkt tot een nieuwe boomgaard met rozen en zomerhuis, genaamd Stadhouders tuin. (Calkoen 1903) Het Voorhout en de Vijverberg liet Karel V in 1536 beplanten met lindes, afkomstig uit Antwerpen, deze stedelijke ruimtes werden voor vermaak in gebruik genomen. (Bienfait, Calkoen 1903) De voetpaden van puin over het Binnenhof werden in 1550 vervangen door Brusselse keien (Calkoen 1903). In 1560 werd de valbrug bij Mauritshuis gebouwd, die daarmee toegang gaf tot de Doelen (Calkoen 1903). De boomgaard op het Plein kreeg in 1570 een remake door admiraal Bossu, stadhouder van Holland, en werd flink vergroot (Calkoen 1903). Het zomerhuis dat er werd gebouwd, werd door schilder Cornelis Claesz (1577-1633) beschilderd met de zes zomermaanden en jachtaferelen en 'personages van alle natiën.' Rozebomen uit de slottuin van de Brederodes in Vianen kwamen per schuit naar Den Haag. (Calkoen 1903)

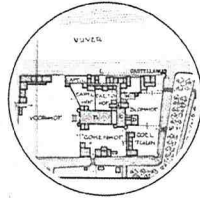

's Gravenhage ten tijde van Philips II, ca. 1560-1570. In het blauw het Spui en de Haagvliet die de stad aansluit op het trekvaartennetwerk [NA]

Hofvijver afgegraven en grond op het Binnenhof en de ijsberg gestort, vijver van water voorzien via Haagse Beek

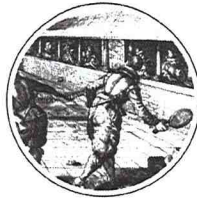
Het Binnenhof is een gecompartmenteerde, afgesloten wereld van hofjes met verschillende functies en sferen

'Snoecs' vissen op de Hofvijver

Feesten met wild uit de duinen

Kaatsen in het 'Caetshof'

Hofherberg voor gasten van de graaf

Jan van Eyck schildert (vermoedelijk) de Graaf van Holland aan de Haagse kust (ca. 1420)

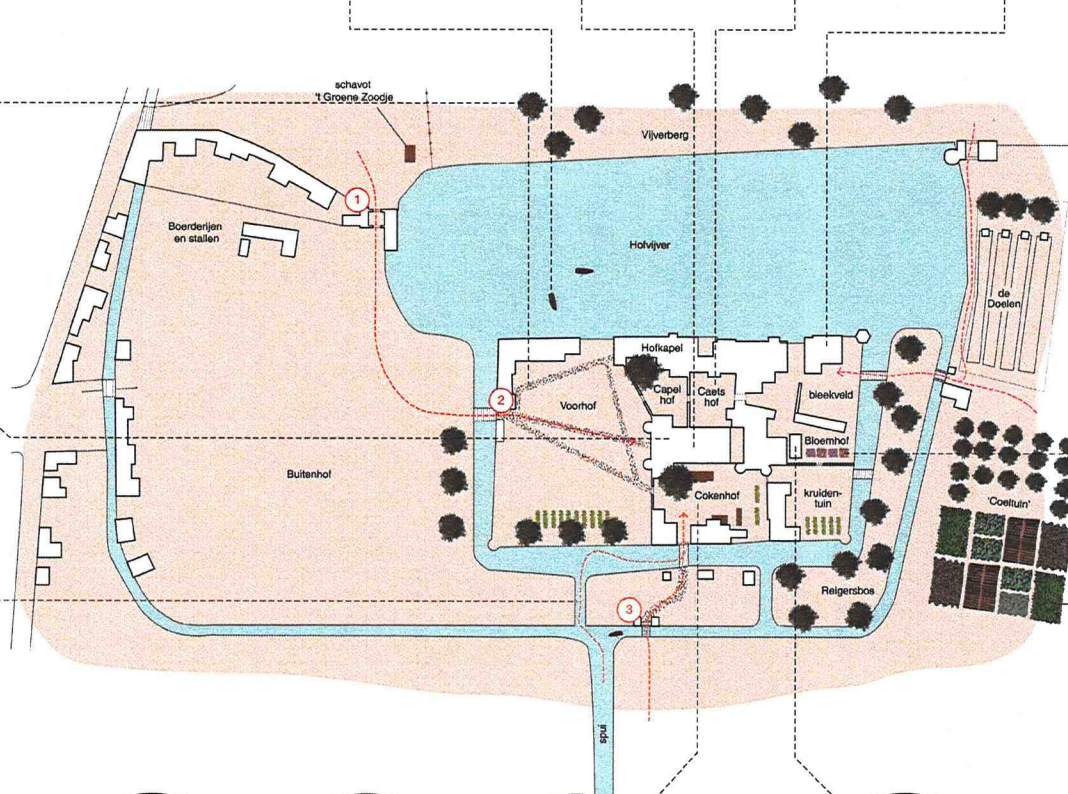
Schelpenpaden

Graaf Floris V en zijn vader bouwen de Grafelijke Zalen

Kostbare stoffen uit Engeland en Vlaanderen

Bloementuin met rozen en lavendel

Gravintuin

routes

- gastenroute/hoofdentree
- goederenroute
- dienst- en vermaakroute

poorten

- ① Gevangenpoort
- ② Poort aan het Buitenhof
- ③ Spulpoort

muziek

Egidiuslied

! Deze paletkaart is interactief. Klik op het vak hierboven en je kunt het nummer beluisteren.

Wijnranken naast de keukens

Lindebomen in het Cokenhof

Naast keukens ook eigen brouwerij, paneterie (broodopslag), bottelarij, wasserij en zwaarbewaakte turfschuur

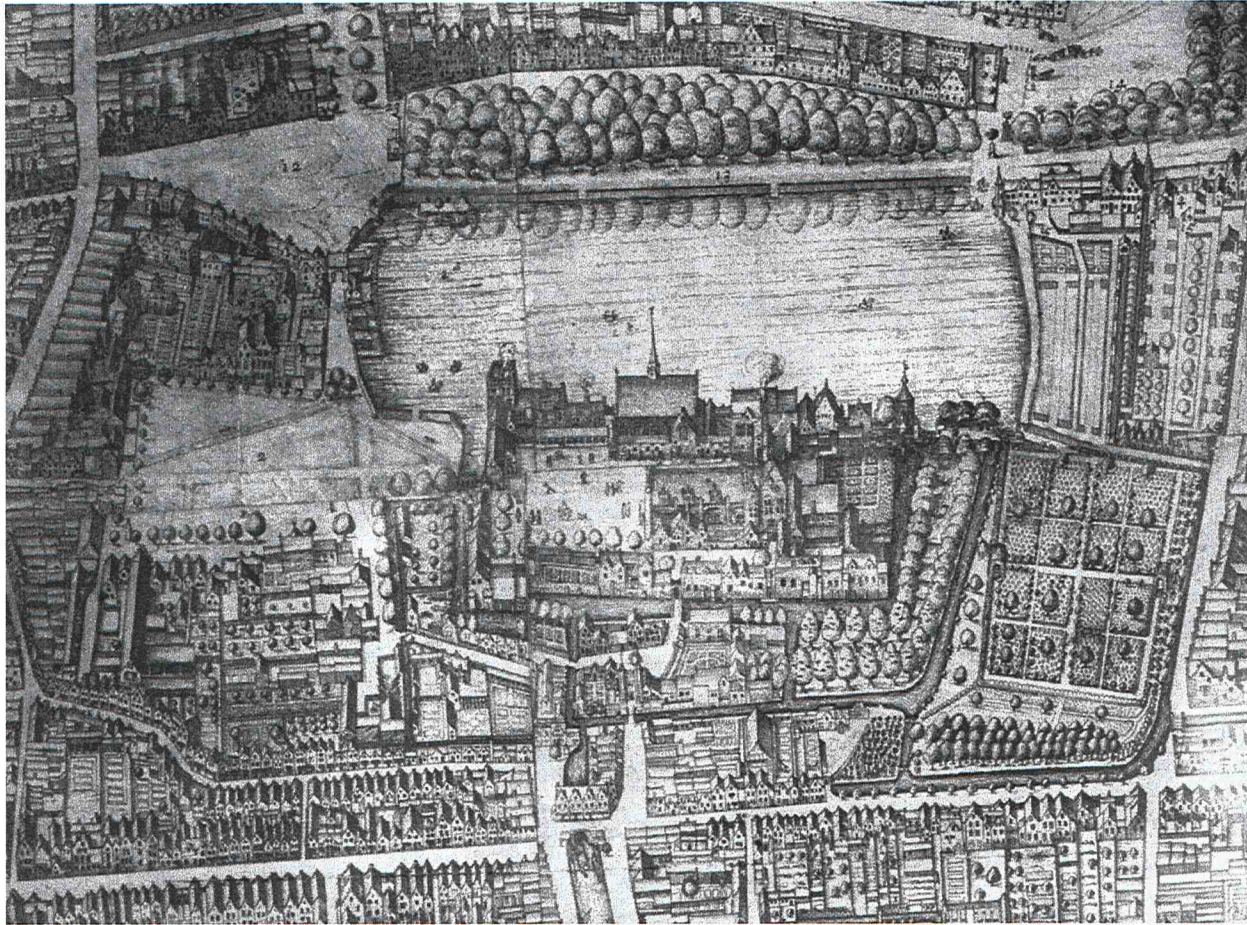

Zomerhuis of priel. Langs de dakrand hingen portretten van Hollandse graven.

Graaf tuintiert in de 'Coeltuin'

↓ Fragment van het Binnenhof en omgeving uit een kaart van Den Haag, Cornelis Bos en Jurifaes Jacobsz, 1616. [WC]

↓ Prins Maurits, Michiel Jansz. van Mierevelt, ca. 1620 [WC]

EPISODE II. STADHOUDERS EN STATEN SLEUTELLEN AAN EEN PALEIS VOOR DE DYNASTIE (1588-1702)

Vanaf het stadhouderschap van prins Maurits van Oranje en zijn al spoedig enorm uitdijende bevoegdheden wordt het Binnenhof de plek waar deze macht zich in de ontworpen bebouwing en ruimte manifesteert. Maurits hield het nog bescheiden, hij werd de 'soldatenprins' genoemd, was ongetrouwd en verbleef tot zijn dood in 1625 het grootste deel van het jaar op de slagvelden van de Tachtigjarige Oorlog. Hij was een briljant militair strateeg, die samenwerkte met vestingbouwer Simon Stevin, en zowel in de fysieke verdediging van steden als in de mentale training van zijn troepen enorme innovaties doorvoerde. Maurits had Latijn geleerd, en kon dus de 1500 jaar oude Romeinse militaire handboeken van generaal Lycurgus lezen. Hij vormde zijn troepen om naar een geoliede menselijke machine, met verschillende blokopstellingen van troepen die in marspas en formatie, begeleid door muziek als in een collectieve trance tot grote militaire prestaties kwamen. Het gebruik van buskruit en donderbussen, al ingezet sinds de veertiende eeuw, werd onder Maurits bewind vervolmaakt. Maurits' successen zijn bekend; de verovering van Breda met het turfschip in 1590, gevolgd door Deventer, Delfzijl, Nijmegen, Steenwijk en Coevorden. Maurits' faam ging heel Europa door: het Beleg van Geertruidenberg van 1593 werd zelfs een toeristische attractie, edelen uit heel Europa werden rondgeleid door het legerkamp. Het leidde tot een grote aanwas van huursoldaten, want in Holland, daar moest je zijn.

Politiek liet Maurits het werk grotendeels over aan zijn raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, die als een briljant politiek strateeg opereerde. De Republiek heette wel de Verenigde Nederlanden, maar intern was er altijd sprake van een strijd tussen de steden (met de burgemeesters van het groeiende Amsterdam voorop), die zich uitte in lobby's en machtsschommelingen in de Staten-Generaal. Middelburg bijvoorbeeld wilde niet meebetalen aan het Beleg van Groningen. Met de groeiende macht van de steden in de zeventiende eeuw groeit ook hun invloed in Den Haag.

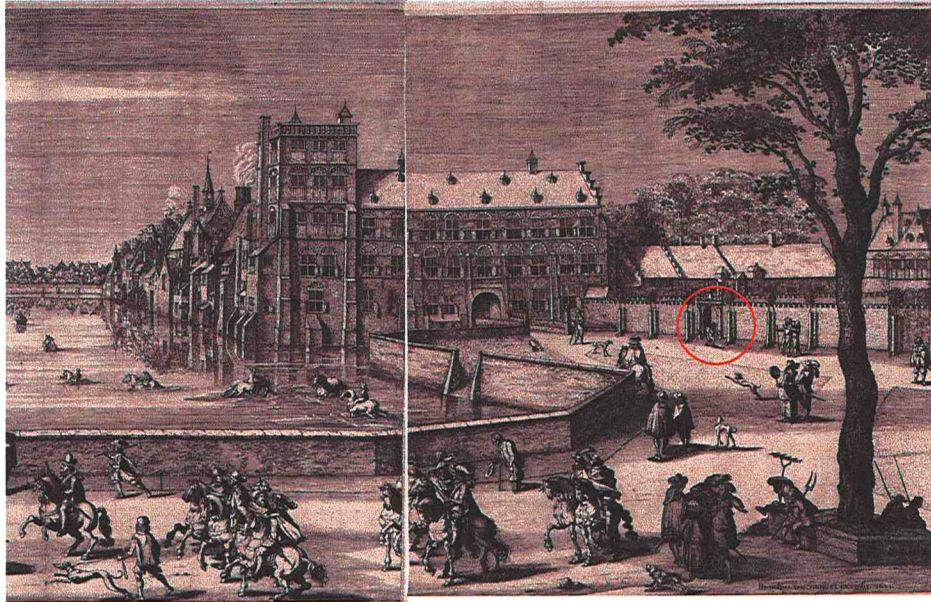
Op de hoek van de Hofvijver en het Buitenhof verrees van 1592 tot 1598 de Mauritstoren, als woning voor de oorlogsprins, in 1621 aangevuld met de voorname nieuwe vleugel van het Stadhoudelijk Kwartier langs het Buitenhof, met maar liefst drie bouwlagen en negen traveeën. De Spaanse agressor Filips II was in 1598 gestorven, de jonge Republiek liep als een trein. In deze jaren was de vroegere compartimentering van de private en logistieke ruimtes op het Binnenhof nog in tact, zoals de kaart van Bos en Jacobsz uit 1616 laat zien. Belangrijk om ons te realiseren is dat de doorgang naar het Plein via de Grenadierspoort nog niet bestond; ook het Mauritshuis was er nog niet, het Binnenhof werd aan de oostzijde van het Plein gescheiden door het Reigersbos, een strook land met opgaand geboomte. Maar allengs werd de druk op de oostflank

naast het Binnenhof groter; in 1606 gaven de Staten toestemming om erven uit te geven op de verwaarloosde Sint Jorisdoelen, langs de Houtstraat en het Doelenstraatje (Calkoen 1903).

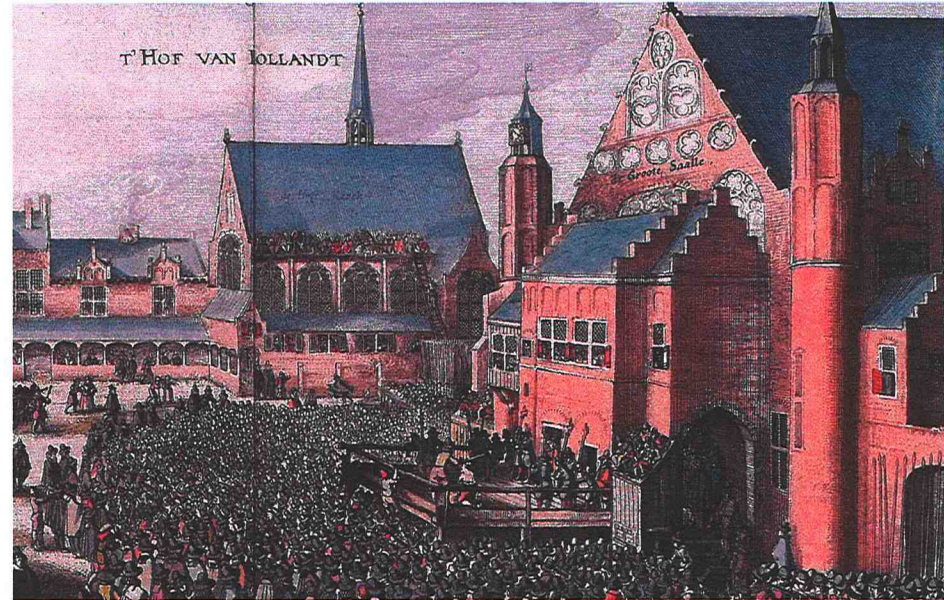
Maurits laat ook, van 1613 tot 1619, ter bescherming van de stad een grachtenstelsel rond Den Haag aanleggen, dat 250 jaar lang de stadsgrens vormde. Van 1610 tot 1630 worden steeds meer paden aan de noord- en oostzijde van het Binnenhof bestraat en worden erven uitgegeven, hoofdzakelijk voor de bouw van voorname woningen. De tegen het stadhoudelijk hof aanschurkende elite bouwt haar woningen aan de Vijverberg, het Korte Voorhout en de pas gegraven Singelgracht. (de Wit p. 52) De heeren van Amsterdam bouwen in 1618 aan het Plein, dan nog een moestuin met boomgaard, het eerste logement met het stadswapen pontificaal in de topgevel. Het logement diende om te kunnen overnachten (met de trekschuit was het lastig om in één dag op en neer te gaan), om het uitlekken van geheimen in de herbergen te voorkomen en om de macht van de bloeiende stad in Den Haag te benadrukken. (de Wit p. 59) Al snel zouden vele steden hun eigen onderkomen rondom het Binnenhof bouwen. Er is in deze decennia sprake van een continu spanningsveld tussen de Staten en de vertegenwoordigende steden en de stadhouders die het centrale gezag vertegenwoordigen; Maurits maakt het er zichzelf niet makkelijker op wanneer hij in datzelfde

Gezicht op het nieuwe Stadhoudelijk Kwartier en de Hofvijver. Simon Frisius, 1621. Omcirkeld is een hovenier die een oranjeboompje draagt en de Stadhoudelijke Tuinen op het Buitenhof betreedt. [RM]

Onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt op het Binnenhof. ingekleurde gravure door C.J. Visscher, 1619. [Collectie Atlas van Stolk]

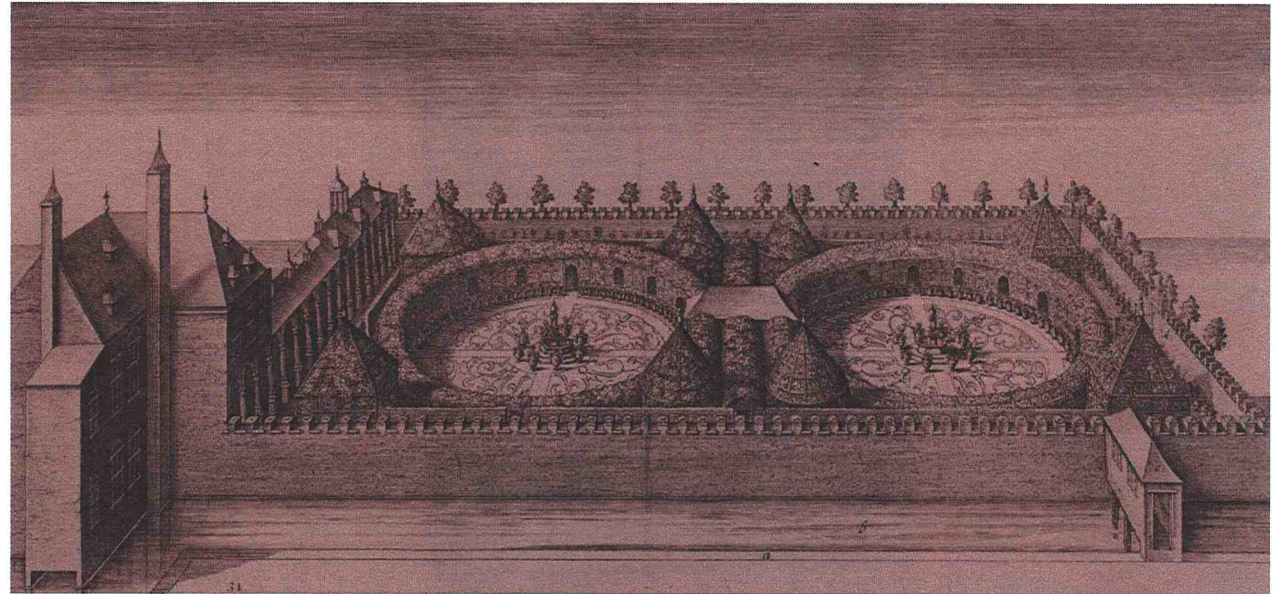

De stadhoudelijke tuin gezien vanuit het Stadhoudelijk Kwartier,
Hendrick Hondius, 1622 [HGA]

jaar 1618 zijn hoofdadviseur Van Oldenbarnevelt met een aantal andere adviseurs gevangen laat zetten en het jaar daarop laat onthoofden. Achtergrond van deze daad was het conflict tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt over de vraag wie zeggenschap had over de protestantse kerk: de provincie of de Staten-Generaal. Maar ook de Slag bij Nieuwpoort, afgedwongen door Van Oldenbarnevelt via de Staten Generaal in 1600, tegen de zin van Maurits, had de prins, ondanks de overwinning, woedend op zijn adviseur gemaakt, zoals Hans Goedkoop zo mooi vertelt in de televisieserie *De Tachtigjarige Oorlog*.

De tuinen van prins Maurits

Bij het benadrukken van de status van de stadhouder horen ook tuinen, zeker in de zeventiende eeuw. Maurits nam een hovenier in dienst, Nicolaes en zijn zoon Philip Doubleth, die vanaf 1604 de stadhoudelijke tuinen verzorgden. We weten deze namen zo precies uit het onderzoek van promovenda Lenneke Berkhout, die haar onderzoek doet naar de hoveniers van de Oranjes en zich baseert op de stukken in het archief van de Nassause Domeinraad. Philip zal dan ook de hovenier geweest zijn van de nieuwe Buitenhofuin die prins Maurits rond 1620 liet aanleggen als tuin op het Buitenhof, grenzend aan de nieuwe vleugel van het Stadhoudelijk Kwartier. Deze ommuurde tuin was rechthoekig en had twee grote cirkelvormige loofgangen

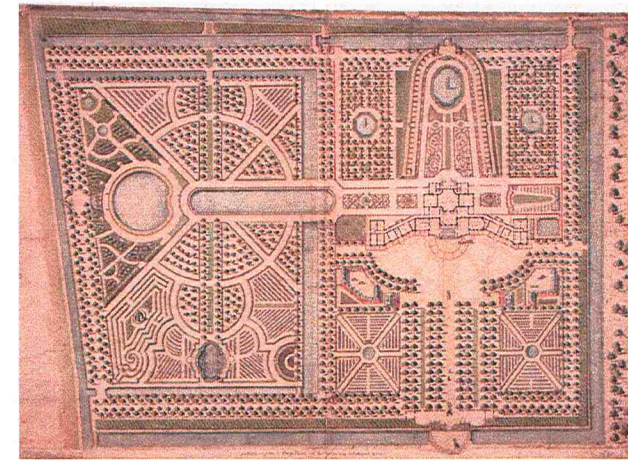
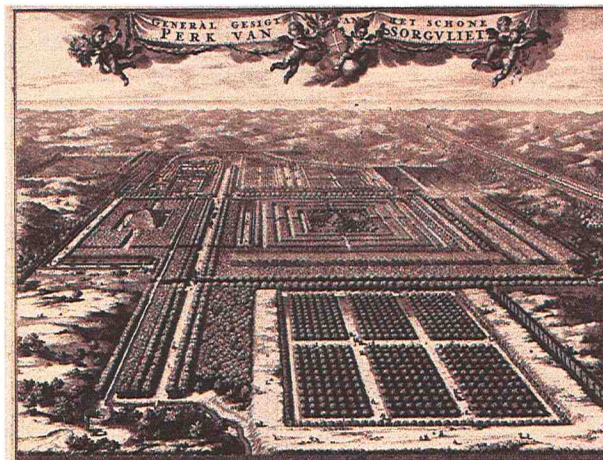
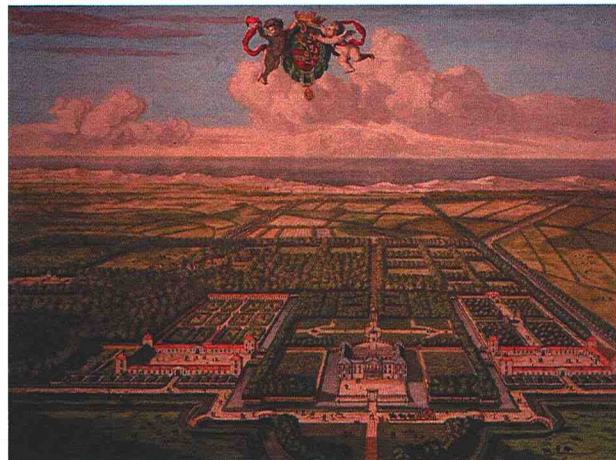
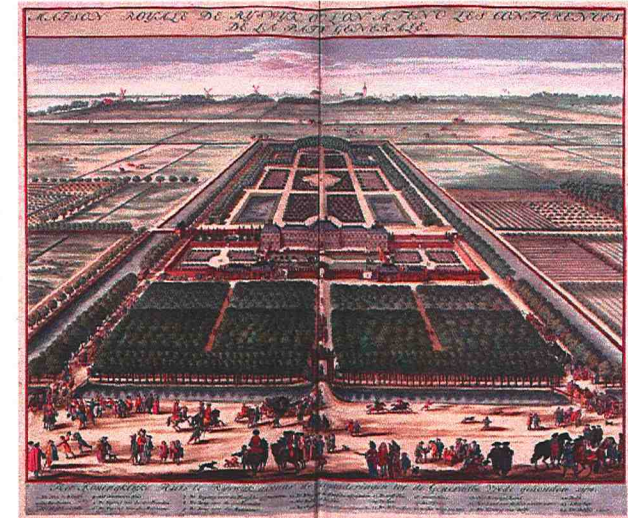
overgroeid met beukenblad. Op de hoeken stonden in totaal vier vierkante priëlen; het middenpaviljoen had vier ronde priëlen. Binnen de twee loofgangen waren 'parterres de broderie' aangelegd en een fontein. Langs de loofgangen stonden potten met bloemen, kruiden, fruit- en oranjebomen. In de tuin was ook een grot. Buiten de tuin werden als een scherm tegen de wind lindebomen

geplaatst. De tuin oogstte veel bewondering van bezoekers, want het was een van de eerste siertuinen in Den Haag, waar de bezoeker een geënceneerde wandeling maakte door loofgangen, langs een fontein naar een grot, en zich daar even in een andere wereld waande. Een behoorlijke frivoliteit voor een soldatenprins, goed te zien op de kaart van Blaeu uit 1649.

- ↓ Fragment van de Cruquiiskaart, 1712 [TUD]
- ↓↓ Tuinaanleg van paleis Huis Honselaarsdijk, buitenplaats van Frederik Hendrik, ca. 1863 [WC]

- ↓↓ Buitenplaats Sorgvliet in 1695, aangelegd vanaf 1643 in opdracht van Jacob Cats, raadspensionaris en dichter. [WC]

- ↓ Huis ter Nieuburch, buitenplaats van Frederik Hendrik begraveerd door Jan van Vianen, 1697 [WC]
- ↓↓ Buitenplaats Huis ten Bosch, in opdracht van stadhouder Willem IV, Daniel Marot. 1732 [WC]

BOUWEN AAN EEN STADHOUDERLIJKE DYNASTIE

Het is interessant om te zien hoe de Oranjestadhouders vanaf 1600 in en om Den Haag aan een dynastie bouwen met bijbehorende pracht en praal. Maurits is nog bescheiden, maar start goed met een toren en een groot woongebouw met flankerende tuin. Zijn halfbroer Frederik Hendrik die hem in 1625 opvolgde, leek geen rem meer te hebben. En hij had ook het geld, onder meer van de verovering van de Zilvervloot van 1628, het jaarlijks konvooi van schepen waarin kostbaarheden van de Spaanse koloniën in Amerika werden verscheept naar Spanje. Spil in de pracht en praal initiatieven was Frederik Hendrik's vrouw: Amalia van Solms (1602-1675), die de norm zette voor de op te bouwen hofcultuur. Een stadhouder was geen koning, zoals in andere Europese landen, maar in feite een hoge ambtenaar. Toch spiegelen de Oranjes zich, dankzij Amalia, die was opgegroeid als hofdame aan het Boheemse hof, aan de kunst en architectuur van de Europese vorstenhuizen. Rondom Den Haag ontstaat een indrukwekkend netwerk van buitenplaatsen, van het stadhouderlijk paar (Huis te Nieuwburg, Honselersdijk, Huis ten Bosch) maar ook van hun raadgevers (Sorghvliet, Hofwijck) met bijbehorende iconografische en literaire lofzangen. Het boek van Bezemer Sellers, *Courtly Gardens in Holland 1600-1650* (2001) en ook vooral de monumentale boeken van Anna Bienfait, *Oude Hollandsche Tuinen* (1947) openen deze wereld tot in detail. Hoe ver Amalia ging in haar beschavingsoffensief, blijkt uit het feit dat ze haar man onder meer luitles liet nemen in Leiden.

Prins Frederik Hendrik, Michiel Jansz. van Mierevelt [atelier], ca. 1634 [HHM]

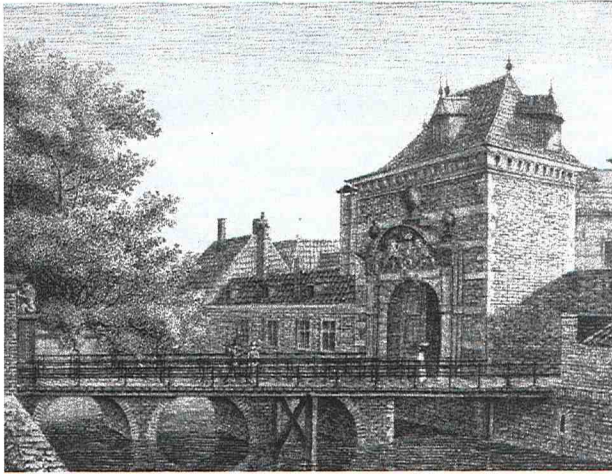

Bouwen aan een vorstelijke dynastie; portret van Amalia van Solms met Willem II en Louise Henriëtte, met op de achtergrond het Stadhouderlijk Kwartier, Willem Outgerszoon Akersloot, 1628 [BB]

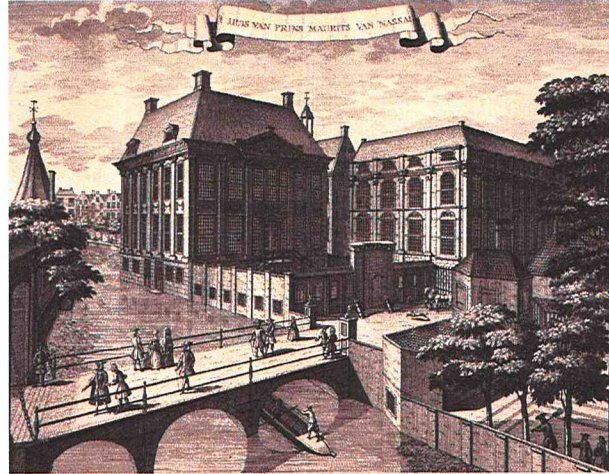
↓
↓↓

Grenadierspoort, tekening uit 1825 [HGA]
Westzijde van het Plein met links het Huygenshuis en rechts het
Mauritshuis, tekening waarschijnlijk door Pieter Post,
1637. [HGA]

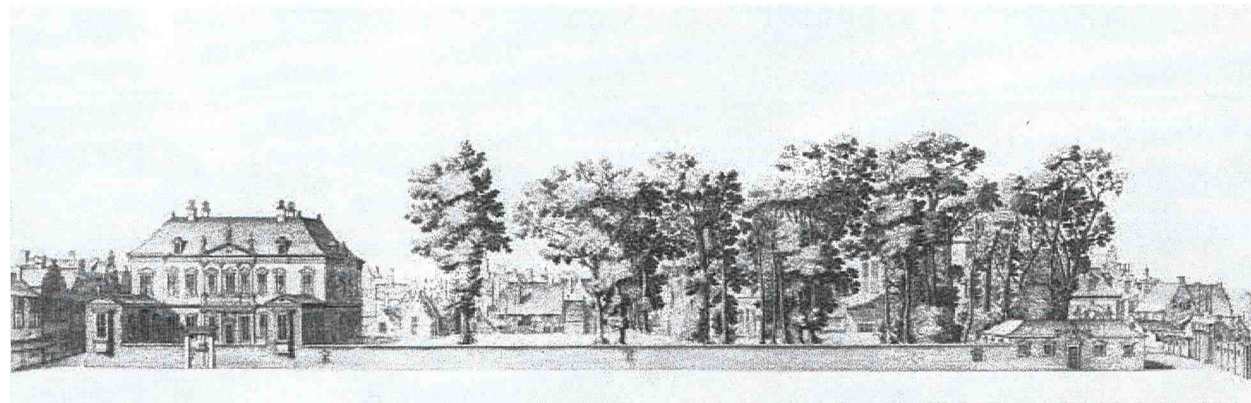
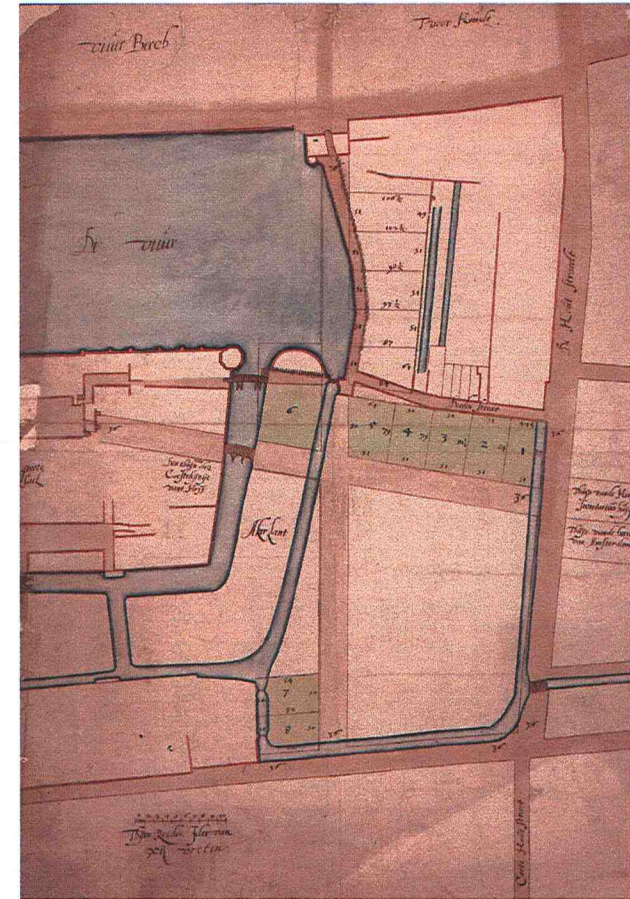
↓

Mauritshuis, tekening uit 1730. [HGA]

↓

Kaart behorende bij verkoop van percelen aan het tegenwoordige
Plein, 17e eeuw. Perceel 6 werd verkocht aan Johan Maurits
graaf van Nassau-Siegen, die het Mauritshuis liet bouwen, en
percelen 7 en 8 werden verkocht aan Constantijn Huygens die
het inmiddels gesloopte Huygenshuis bouwde. Percelen 1 t/m 5
werden verkocht aan particulieren voor de bouw van voorname
panden. Frederik Hendrik verbood de uitgifte van het gehele
Plein. [NA]

VERDERE VERSTEDELIJKING ROND HET BINNENHOF IN DE TIJD VAN FREDERIK HENDRIK

Onder Frederik Hendrik wordt de oude moestuin en boomgaard op het huidige plein daadwerkelijk een plein, beplant met lindebomen en ingericht naar monumentaal Parijs model. De wanden rond het Plein werden ontwikkeld als bouwkavels, voor de dwarsweg op het Plein werd de buitengracht gedempt en de oever van de Vijver langs het Doelenveld verbreed. De schutters verkochten een strook van hun grond en op de zo ontstane kade verschenen de deftige huizen van de Korte Vijverberg. Het stukje Singelgracht dat aan de vijverkant overbleef en in een bolwerk eindigde, koos Johan Maurits van Nassau, de gouverneur van onze bezittingen in Brazilië, voor zijn huis, opgeleverd in 1633. Naar de Poten toe bleef tussen de nieuwe dwarsweg over het Plein en de singel een gerend stuk grond liggen, dat prins Frederik Hendrik aan zijn secretaris Constantijn Huygens (1596-1687) gaf voor een woning op de hoek met een tuin, opgeleverd in 1637. Architect van zowel het Huygens- als het Mauritshuis was Jacob van Campen (1596-1657), die het Amsterdamse stadhuis op de Dam ontwierp, evenals de verbouwing van

paleis Noordeinde. Het is ongelofelijk dat twee van de topwerken van deze meester van het Hollands classicisme, uiteraard allebei met tuinaanleg, zo vlakbij elkaar aan de rand van het regeringscentrum van de Republiek verrezen. Niet alleen hun uiterlijke verschijningsvorm maar ook de interieurs, met de collectie van exotica en schilderijen van Johan Maurits, en de sterrenkundige en natuurkundige invloed van Huygens, maken deze flank van het Binnenhof in de zeventiende eeuw tot een kennis- en cultuurhub waarbij de woonvertrekken op het Binnenhof schril afsteken. Het was dan ook niet verwonderlijk dat Frederik Hendrik en Amalia met hun paleizen nabij de stad hun status bevestigden. Via Huygens kreeg Rembrandt opdracht van het prinselijk paar voor de vijf taferelen uit het leven van Jezus, die nu in de Pinakotek van München hangen.

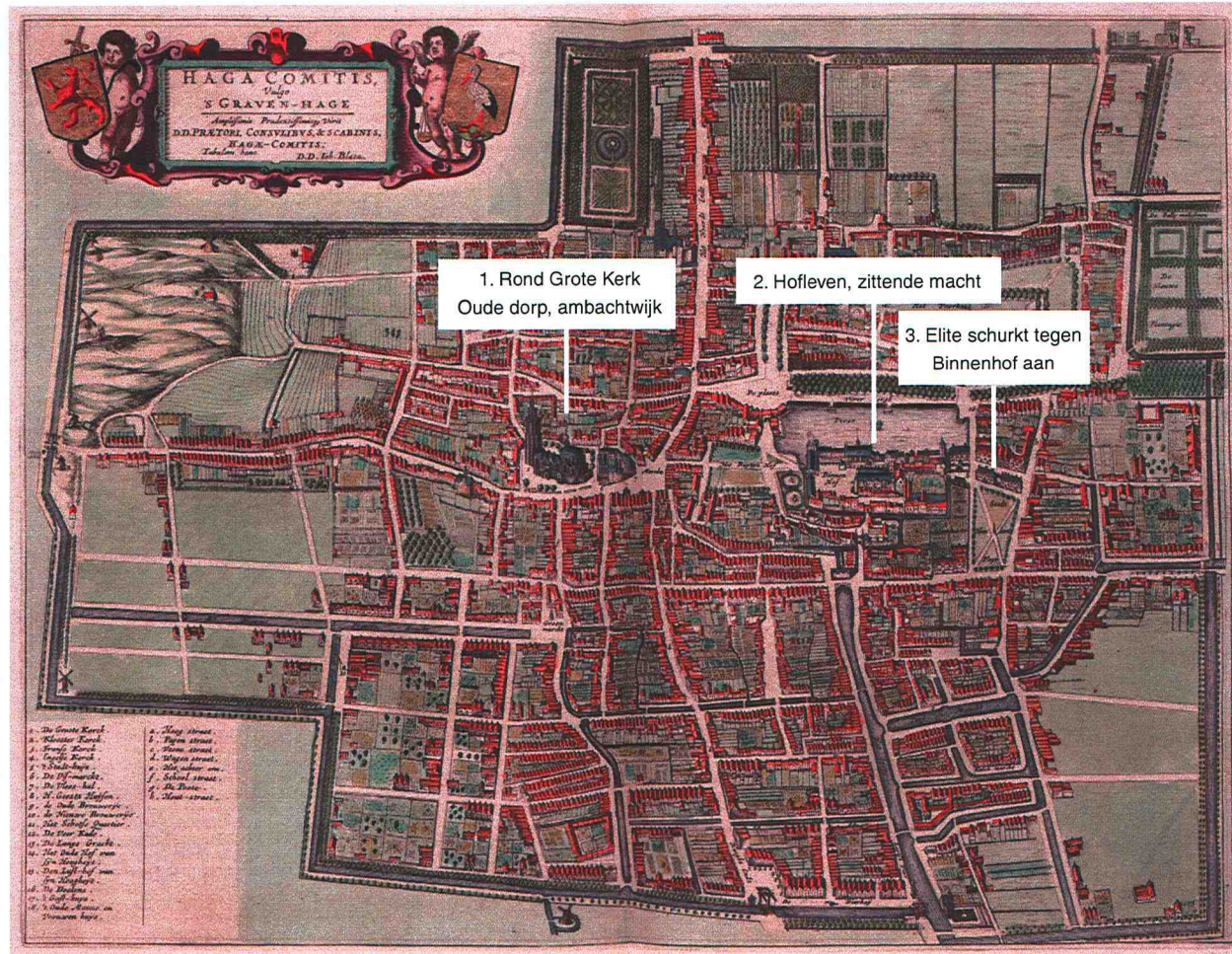
Het Binnenhof als route

Met de ontwikkeling van de oostflank langs het Binnenhof kwam een doorsteek van het Buitenhof naar het Plein. Dit is wezenlijk, omdat met de komst van de Grenadierspoort de

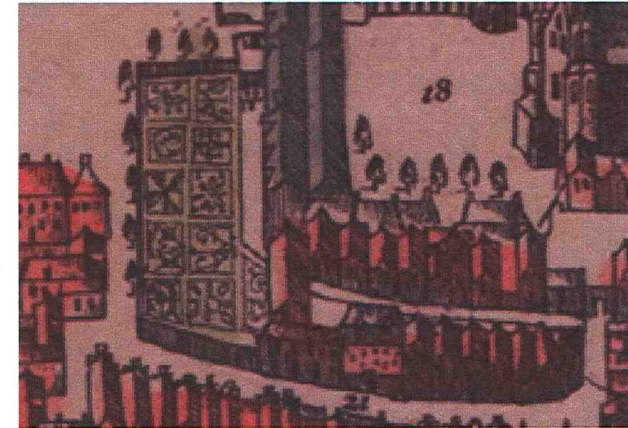
beslotenheid van het Binnenhof verdween. In de oostmuur van het Binnenhof kwam deze poort met een valbrug over de binnengracht en in het verloop van de weg daarachter kwam links, tegenover de kasteleinijs op het Binnenhof, een muur die het achtererf van de grafelijke zalen afscheidde. Tegen de muur liet de Rekenkamer (die wilde verdienen) veertien winkeltjes plaatsen, terwijl in de Grote Zaal waar de veroverde vaandels van de vijand zo triomfantelijk van de spanten hingen, stalletjes voor slaggers, boekverkopers en notarissen werden geplaatst. Het gevolg van de ontsluiting van het Binnenhof in oost-westelijke richting, was dat het Buitenhof zijn sluisfunctie verloor en voor het publiek toegankelijk werd. Aan de Mauritstoren liet Frederik Hendrik een aanbouw maken, tegen de Hofvijver aan, van drie verdiepingen. De houten galerijen van het Stadhouderslijk Kwartier werden vervangen in steen, geheel volgens de laatste mode van de Italiaanse renaissancebouwmeester Vincenzo Scamozzi. (Van den Ende 2000)

Kaart van 's Gravenhage van Johan Bleau, 1649, met daarop aangegeven de drie sferen die de Haagse stad in de zeventiende eeuw kenmerkten. [WC]

Fragment van een kaart van 's Gravenhage met daarop zichtbaar de parterretuin ontworpen door Jan van der Groen en Pieter Post. Carel Allard, 1666. [HGA]

DE NORM VERWATERT, GEBOUWEN EN TUINEN VERWAARLOOSD

Frederik Hendrik overleed in 1647, een jaar voor de Vrede van Munster. Zijn zoon Willem II (1626-1650) volgde hem op. Willem was in 1640, als veertienjarige, getrouwd met de negenjarige Maria Henriëtte Stuart, de oudste dochter van koning Karel I van Engeland. Op het Binnenhof kreeg Mary Stuart haar eigen appartement aan de vijverzijde, westelijk van de kapel, met een doorlopende buitengalerij op de etage. Het sentiment in de Republiek was inmiddels veranderd:

'Terwijl het volk tegen Frederik Hendrik in verrukking opzag als tegen een vorst bij wie het zich veilig voelde, keken de regenten deze verheffing van het Oranjehuis met lede ogen aan. Vooral die van Amsterdam voelden, dat zij hun macht inboetten. Hun belangen waren handelsbelangen, en die wilden ze zelf bedisselen, zonder vrees door dynastieke belangen geschaad te worden. Er ontstond een staatsgezinde tegenover een prinsgezinde partij.' (De Wit 1968, p. 59)

Willem II koesterde de droom van een meer gecentraliseerd, calvinistisch land met hemzelf als koning. De Vrede van Münster bracht economische ellende mee voor Zeeland omdat de handel op Schelde, Sas en Zwin zich weer naar Vlaamse havens verplaatste. De kolonie van de West-Indische Compagnie in Brazilië ging verloren en dat veroorzaakte grote onvrede. Verder bleven de spanningen tussen protestanten en rooms-katholieken het grondgebied verdelen. De Hollandse steden, vooral Amsterdam, Dordrecht, Delft, Haarlem en het West-Friese Hoorn en Medemblik, kregen meer en meer invloed; de grote vraag was wie nu eigenlijk het land regeerde. In juli 1650 probeerde Willem de macht naar zich toe te trekken.

Hij bereidde een staatsgreep voor die tot doel had de rol van de Staten-Generaal te versterken en de macht van het gewest Holland (Amsterdam was door de instroom van rijke kooplieden na de Val van Antwerpen in 1585 en de aanleg van de grachtengordel tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 op de toppen van haar welvaart gekomen) te breken. Deze poging tot een staatsgreep en aanval op de grote handelsstad Amsterdam maakte in heel Europa een slechte indruk. Joost van den Vondel dichtte: 'Geen adel, maar een schelm, heeft lust de Kroon der steden te trappen met den hoef (...)'. De recente docuroman Musch (2018) van Jean- Marc van Tol, gebaseerd op de brieven van Johan de Wit (1625-1672), brengt deze perikelen heel dichtbij.

De dood van Willem II in 1650 (hij zou aan pokken lijden, of wellicht vergiftigd zijn) betekende het begin van het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk, dat op instigatie van de Staten van Holland en Zeeland werd uitgeroepen. Het gevolg was dat het Binnenhof, zonder vaste hoofdbewoner met bijbehorende macht, verwaarloosde. Johan de Witt werd in 1653 door de Staten van Holland benoemd als Raadpensionaris en hij loodste de Republiek door een zware crisis: twee oorlogen met Engeland volgden, Frankrijk werd een bedreiging. Bij elke tegenslag werd de prinsgezinde partij sterker. Omdat er geen stadhouder was, zagen de Staten van Holland en West-Friesland hun kans schoon, lieten zich voortaan Edel GROOT Mogende heren noemen en bestelden een weergaloos vergadergebouw aan de Hofvijverzijde bij architect Pieter Post (1608-1669), nu de vergaderzaal van de Eerste Kamer. Een deel van de gebouwen van het stadhoudersloze Kwartier werd afgebroken, de galerij, hofkapel en het appartement van Mary Stuart (het risaliet tegen de hofkapel) bleven staan. Onder de

galerij, op de begane grond, werd het vergadergebouw van een hoofdentree met monumentale trap voorzien. (van de Ende 2000)

Toch hadden de Oranjes nog wel degelijk invloed op gebouwen en tuinen van het Binnenhof. Zo weten we uit het onderzoek van Berkhout dat de beroemde hovenier Jan van der Groen eind 1662 in opdracht van prinses Amalia het beheer overnam van de Buitenhof van zijn overleden zwager Maerten Blom. In 1660 waren de tuinprielen in het midden ingestort en de houtrestanten verkocht. Samen met architect Pieter Post (1608-1669), die eerder bij deze tuinen betrokken was, stelde Van der Groen enkele beplantingsplannen op, die na goedkeuring door prinses Amalia in uitvoering konden worden genomen. Het resultaat is te zien op een kaart van Den Haag uit 1666. De ommuurde, langwerpige tuin had tien vierkante parterres. Uit archiefstukken blijkt dat er ook fruitbomen waren en een oranjerie. De grotten die fonteinier-grottier Joseph Dinant in 1650 had aangelegd, waren bovendien nog intact of hersteld, zoals blijkt uit de beschrijving uit 1668 van Jacob van der Does (1641-1680), advocaat voor het Hof van Holland:

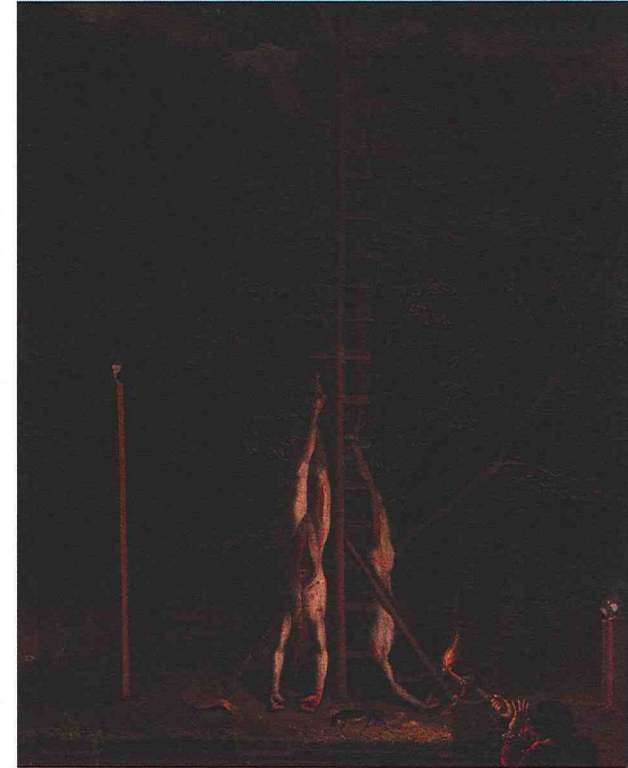
'Dit is een schoonen Hof, vol ongemeene [buitengewone] boomen,
Die hier in ons gewest uyt verre landen komen:
Oranje, Myrth, Cypres, Citroenen en Granaet,
En al wat in een Tuyn geeft vruchten, of cieraet.
Hier staen Fonteynen die de drooge gront besproeyen,
Als door de hette kruid noch boom, noch bloem kan groeye;
Met dichte Linden in 't Zuydwesten soo beplant,

Grote Vergadering van de Staten-Generaal in 1651, Dirck van Delen. [WC]

De verminkte lijken van de gebroeders De Witt, opgehangen op het Groene Zoodje aan de Vijverberg te Den Haag, Jan de Baen, 1672 [RM]

Dat niemant hette voelt, als al de werelt brant.

[...]

Recht tegen 't Noorden aen staen kostelijcke Grotten:
Al wie de konst verstaet, moet op dat werck versotten:
Soo aerdigh is 't gemaect, soo cierlijck ingeleyt
Met helder Parlemoer, en alle kost'lijckheyt [...].

Uit het onderzoek van Berkhout blijkt dat Van der Groen zijn intrek mocht nemen in een woning naast de tuin, zodat hij beter toezicht kon houden. In zijn woning aan het Buitenhof heeft Van der Groen naar alle waarschijnlijkheid zijn beroemde boek *Den Nederlandtsen Hovenier* geschreven. In zijn boek beschreef Van der Groen het kweken en verzorgen van veel gewassen en bomen. Ook nam hij modellen van parterres, bloemperken, doolhoven, latwerken en zonnewijzers over uit verschillende bestaande boekwerken. Kort na de publicatie van zijn boek in 1669 ging Van der Groen per 1 april 1670 als hovenier van de tuinen van Honselaarsdijk werken. De overstap van de kleine siertuin in Den Haag naar de grote en prestigieuze tuinen van Honselaarsdijk moet hij te danken hebben gehad aan de publicatie van zijn boek. Kort na de Nederlandse

uitgave verscheen er ook een Franse en Duitse vertaling.

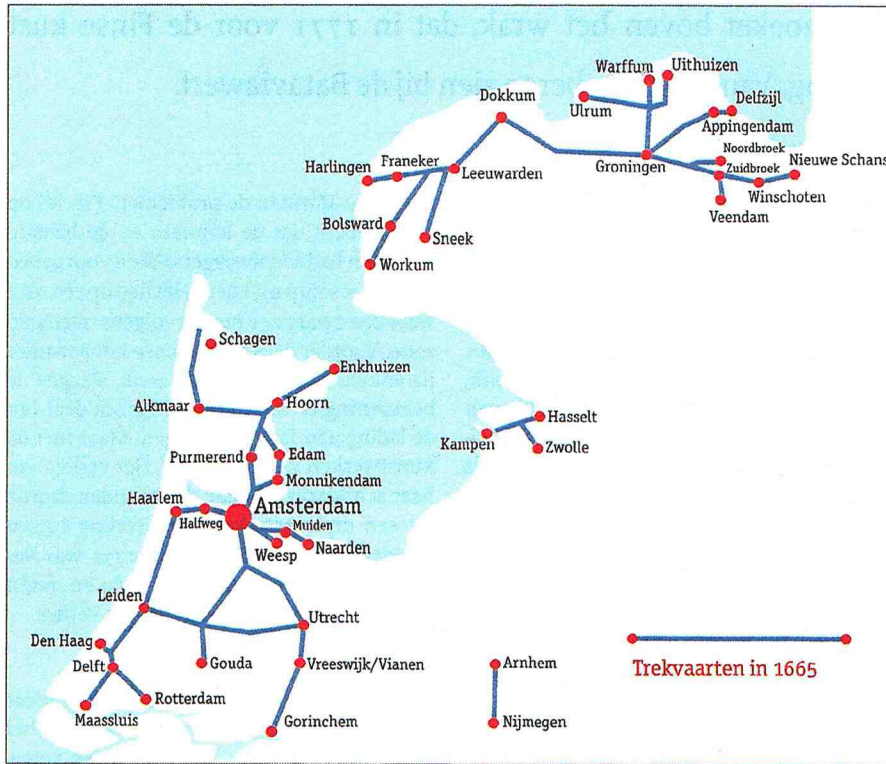
In het Rampjaar 1672 brak de oorlog met Frankrijk uit en kwamen de legers van Lodewijk XIV in het land. Uit nood wordt de inmiddels meerderjarige zoon van Willem II, Willem III, voor één veldtocht tot kapitein-generaal benoemd. En voor de tweede keer hebben de Oranjes de hand in het ombrengen van twee kernadviseurs, de gebroeders De Witt. Zij worden gelyncht door een woedende menigte, en we weten dat de daders door Willem III werden beloond. Uit de geschiedenisboeken leren we dat Willem's bewind niet tot grote omwentelingen leidde; veel geld ging op aan oorlogsvoeren, en connecties werden begunstigd met beloningen. Hij trouwde in 1677 met zijn nichtje Mary Stuart, het echtpaar leefde op het Binnenhof. Willem III liet in 1678 het stadhoudelijk kwartier aan het Buitenhof uitbreiden met vier traveeën, nu de zetel van de Raad van State. Meer dan op de paleizen van zijn grootvader Frederik Hendrik richtte Willem III zich op Paleis Soestdijk, Paleis het Loo en Hampton Court. In 1688 verkasten Willem en Mary naar Londen, waar Willem regeerde als koning van Engeland, Ierland en Schotland. Dit gaf het geslacht

Oranje een enorme status, nu waren zij eindelijk koning en koningin, zei het van een andere natie. De zaken in de Nederlanden werden waargenomen door Raadspensionaris Anthonie Heinsius, 'meester in de persuasie' (1641-1720). De stadhouder was vertrokken, dus de andere bewoners van het Binnenhof versterken hun status. In 1689 kreeg de Raadzaal van het Hof van Holland, in het Grafelijke Zalencomplex een nieuwe inrichting – schilder Gerard de Lairese maakte zeven wandschilderijen met thema's uit de oudheid. Willem III schonk het speelhuis in de Mauritstuin op het Buitenhof aan zijn gunsteling Joost van Keppel, graaf van Albemarle, die het liet verbouwen. En in 1696 ontwierp Daniel Marot (1661-1752) het nieuwe interieur van de Trêveszaal – Marot, de ontwerper met internationale allure, die ook op het Loo, op Huis Ten Bosch en het Engelse Hampton Court was aangesteld.

Willem III stierf in Londen in 1702 zonder directe erfgenaam. Het Tweede Stadhouderloze Tijdperk brak aan en zou tot 1747 duren (met uitzondering van Friesland, Groningen en Drenthe).

Het stelsel van trekvaarten in 1665 [Anton Wegman, in: Jan de Vries, *Barges and Capitalism*]

De kom in de trekvaart tussen Den Haag en Leiden in Leidschendam, Paulus Constantijn la Fargue, 1756. [WC]

Stadhouder en legerstrateeg Maurits van Oranje (1567-1625)

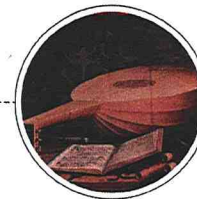
Maurits bouwt Stadhouderspoort met Stadhouderspoort (1596-1621)

Stadhouder Frederik Hendrik (1584-1647) en zijn gemalin Amalia van Solms (1602-1675) introduceren pracht en praal

Frederik Hendrik laat plein met allure aanleggen

Gouden Eeuw aan het hof: wiskunde, sterrenkunde, Frederik Hendrik speelt luit

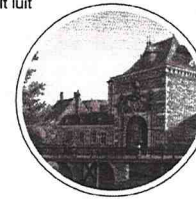
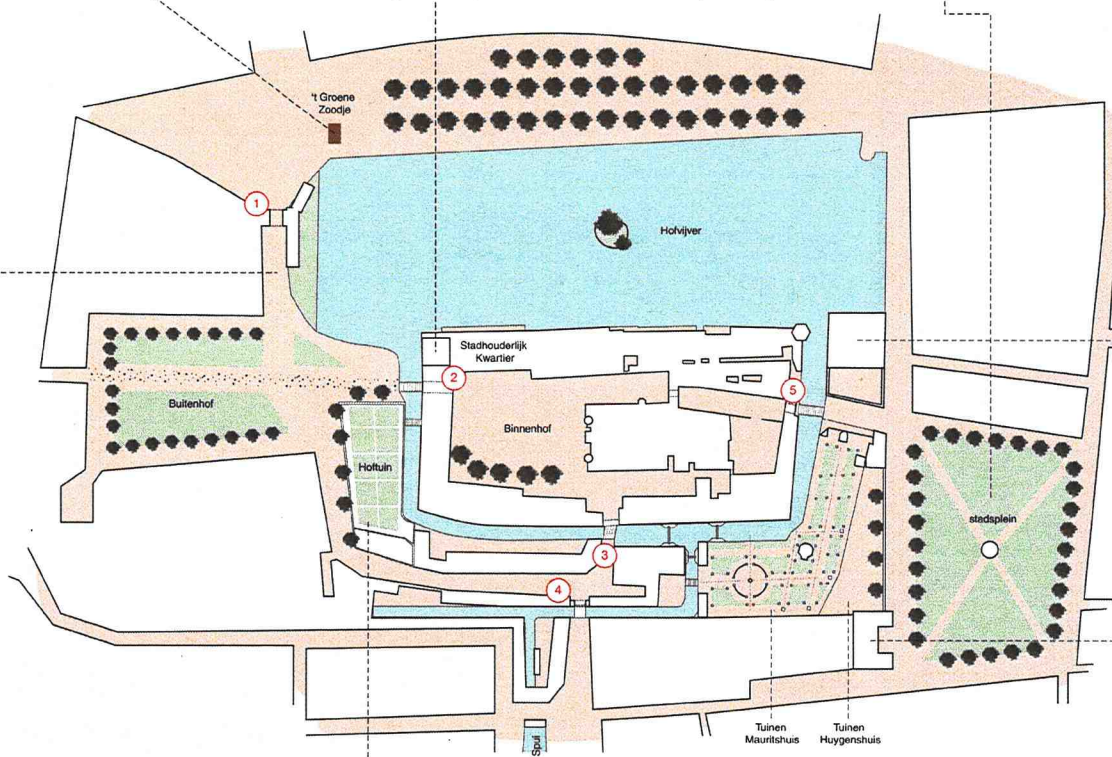
Moord op gebroeders De Witt (1672)

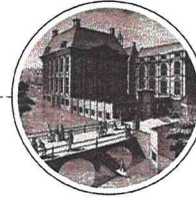
Buitenhof, Binnenhof en Ridderzaal worden openbaar toegankelijk

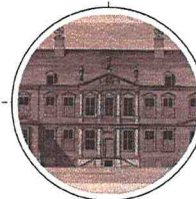
Spui verbindt het hof met interstedelijk trekvaartennetwerk

Grenadierspoort gebouw, Binnenhof wordt een doorgangsroute (1634)

Elite schurkt tegen het Binnenhof aan: classicistisch Mauritshuis naar ontwerp van Jacob van Campen en Pieter Post (1633-1644)

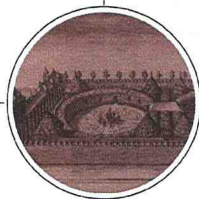

Huygenshuis naar ontwerp van Jacob van Campen en Pieter Post (1634-1637)

- poorten
- 1 Gevangenspoort
 - 2 Stadhouderspoort
 - 3 Hofpoort
 - 4 Spui poort
 - 5 Grenadierspoort

Opgravingen van de vloer van de Mauritstuin

Tuin van Maurits, aangelegd rond 1620

De tuin had ook grot en verschillende fonteinen

Rond 1660 tuinaanleg vervangen

Tuin met parterre-aanleg

Raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt wordt onthoofd op het Binnenhof

EPISODE III. EEN MONUMENTAAL OPPERHOF (1702-1813)

Het Tweede Stadhouderloze tijdperk duurde tot 1747. Toen raakte de Republiek verzeild in de Oostenrijkse successieoorlog en stonden de Franse troepen op invallen. De roep om een sterke leider klonk, net als in het Rampjaar 1672, opnieuw. Willem IV van Oranje-Nassau, die al stadhouder van Friesland was, werd erfstadhouder der Verenigde Nederlanden en kapitein-generaal der Unie. Hij trouwde in 1734 in Londen met Anna van Hannover, dochter van de latere Engelse koning George II. Tot 1747, toen Willem tot erfstadhouder van de gehele Republiek werd benoemd, woonden Anna en haar man in het Stadhouderlijk Hof te Leeuwarden. Bij hun komst naar Den Haag had het Binnenhof 45 jaar leeg gestaan en was het toe aan een opknopbeurt. Er volgde een periode vol kunst en muziek, Anna was scherpzinnig en wetenschappelijk geïnteresseerd – zo verzamelde ze vlinders, mineralen en koralen op het Binnenhof en componeerde ze.

De prachtige tekening uit 1753 van de noordzijde van het Binnenhof, met Franse toelichting, laat misschien de voltooide renovatiewerkzaamheden onder Willem IV, gestorven in 1751, zien. We zien de Stadhouderspoort, de galerijen van het Stadhouderlijk Kwartier met de risalieten (vooruitspringende bouwdelen) waar Mary Stuart haar appartementen had gehad, verbonden door een droogloop op de verdieping, tegen de kapel aangeplakt. We zien de compartimentering naar het oosten, met de Middenpoort en daarachter deels nog de oude grafelijke woongebouwen, en de kasteleinijs (de herberg) waarvan we in het Archief van

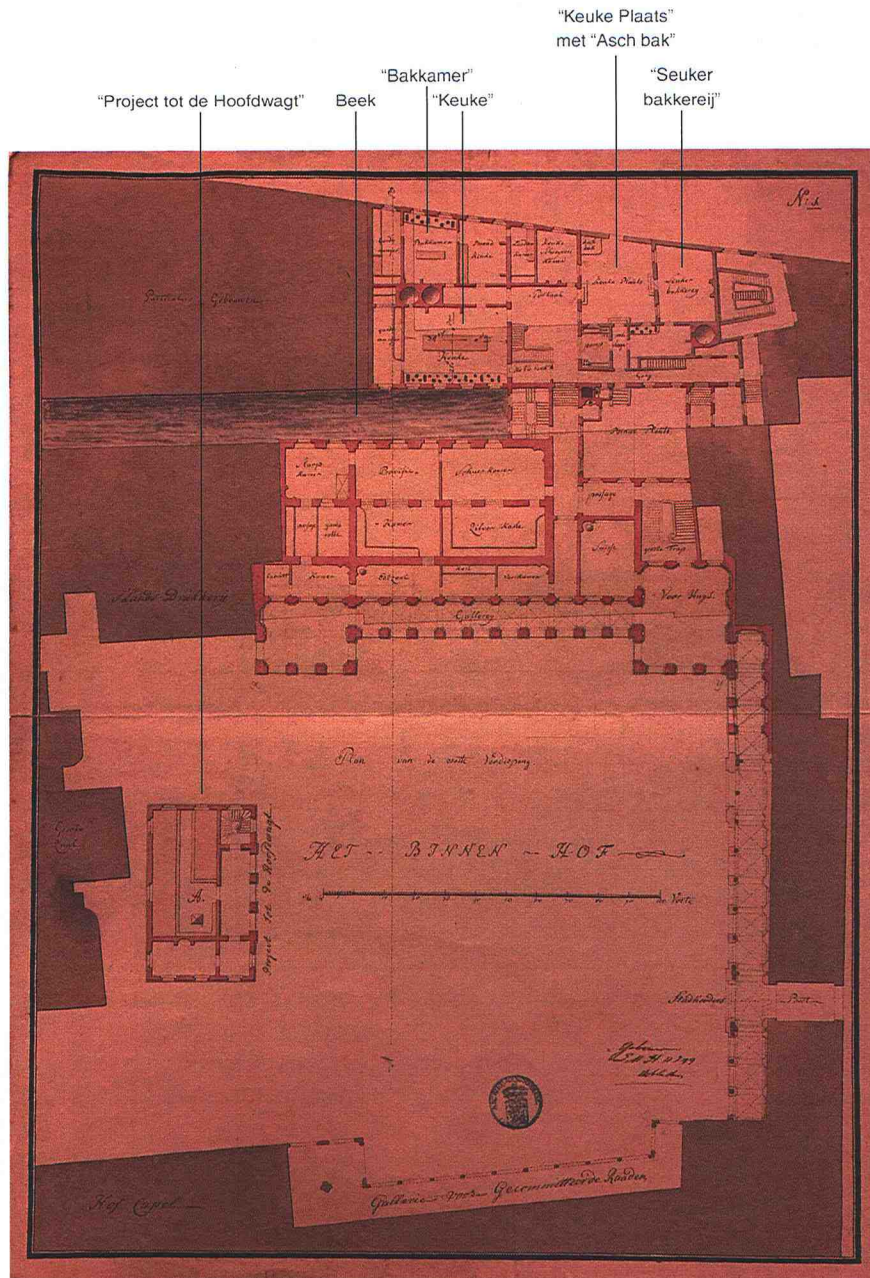
het Hof van Holland (inv.nr 7247) de instructie uit 1747 voor de kastelein en deurwaarder terugvonden. Dat was een lucratieve functie: de kastelein mocht onverhinderd jagen, betaalde geen accijns op wijn en bier, kreeg jaarlijks zes wagens turf en één wagen hout aangevoerd via het Spui en genoot van zijn werkgever, de Hof van Holland, ook nog een mooie jaarwedde. In ruil daarvoor zorgde hij voor de vele (internationale) gasten die het Binnenhof aandeden en had ook een rol in het opbergen van te berechten verdachten. Overigens zou zijn herberg niet lang daarna verdwijnen, want in 1767 kocht stadhouder Willem V de gebouwen aan om ze te laten verbouwen tot archiefbewaarplaats van de Nassause Domeinraad – het Oranje-familiearchief, dus. (Nationaal Archief, Supplementen Hingman).

Wat hadden we van de zuidzijde van het Binnenhof ook graag zo'n mooie tekening gehad. Maar deze flank was in het midden van de achttiende eeuw nog grotendeels de 'werkkant' van het Binnenhof. De oude doorgang voor karren vanaf het Spui die sinds de grafelijke tijd bestond had hier geleid tot een aaneengegroeid ensemble van keukens, een slachterij en bakkerij. We kennen niet de details van de veranderingen, maar zien wel dat deze flank met de groei van de representativiteit en het bestuurlijk gebruik van het Binnenhof van karakter verandert. De productie van brood, het slachten van vee, dat gebeurt meer en meer buiten het Binnenhof, zodat hier nieuwe benodigde functies hun plek kunnen vinden. Bijvoorbeeld het Goudsmit Keurhuis dat hier op Binnenhof 6 sinds 1640 was gevestigd. Binnenhof-

specialist Bert van Bommel wijst ons op initiatieven van Willem IV om het plein voor de Grote Zaal aan de oostzijde te laten bebouwen door Pieter de Swart. Dit initiatief werd niet gerealiseerd maar onder stadhouder Willem V zou de zuidzijde van het Binnenhof enorm worden vernieuwd.

Na de dood van Willem IV in 1751 volgde een overbrugging van vijftien jaar waarin zijn vrouw, Anna van Hannover, regentes werd. Hun zoon, Willem V (1748-1806) werd door voogden en gouvernantes klaargestoomd voor het stadhouderschap. In 1766 begon hij als – naar later zou blijken - laatste erfstadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De jonge Wolfgang Amadeus Mozart was aanwezig bij de inhuldiging en componeerde Wolfgang een reeks variaties op het destijds bekende lied "Willem van Nassau" (KV 25). Op 4 oktober 1767 trouwde de prins in Berlijn met Wilhelmina van Pruisen, een nicht van Frederik de Grote. Willem V zette de schilderijenverzameling van zijn vader voort, en in 1774 werd de Galerij Prins Willem V, tegen de Gevangenpoort aan, voor het publiek geopend. In cultureel opzicht was dit een bruisende tijd: bibliotheken werden opgericht, filosofen en grote Franse schrijvers als Voltaire, Diderot en Montesquieu deden Den Haag aan vanwege de vrijheid van drukpers (De Wit p. 68-69). Componiste en voormalig hofdame van Anna van Hannover (de echtgenote van Willem IV) Josina van Boetelaer (1733-1797) en haar leermeester Francesco Pasquale Ricci componeerden diverse werken voor het hoforkest.

↓ Het ontwerp van Gunckel voor het paleis van Willem V, ca. 1776-1782. [4. OPG. NA]

↓ Gevel van het voormalige paleis van van Willem V anno 2019. [SHM, 2-10-2018]
 ↓↓ Met hoekrisalieten en een galerij sluit het paleis voor Willem V (B, 1777) van Gunckel aan op bestaande architectuur van het Stadhoudelijk Kwartier (A, 1621) en maakt de architect het Opperhof tot een monumentaal plein (1).

EEN NIEUW PALEIS VOOR WILLEM V

Aan de zuidzijde van het Binnenhof verrees van 1777-1790 een nieuw, representatief paleis voor Willem V. Het staat tegenover de stadhoudelijke vleugel aan de Hofvijver, met daarin Statenzaal van architect Pieter Post uit 1655. Het paleis werd ontworpen door architect Friedrich Ludwig Gunckel (1742-1835) die sinds 1767 voor Oranje-architect Pieter de Swart had gewerkt en het Binnenhof dus goed kende. Gunckel ontwerpt een monumentaal Opperhof (ook wel: Voorhof, het deel van het Binnenhof ten westen van de Grafelijke Zalen) door de galerijen van het nieuwe paleis (in Louis XVI stijl) dezelfde hoogte en hetzelfde ritme te geven als de galerijen van het 17e eeuwse stadhoudelijk kwartier, terwijl hij tevens reageert op de hoekrisalieten van het stadhoudelijk kwartier door de risalieten van het nieuwe paleis precies hierop uit te lijnen. Op de ontwerptekening uit het Archief Oorlog Plans Gebouwen en modeltekeningen in het Nationaal Archief zien we ook nog een gebouwtje voor de hoofdwatch pal voor de Grafelijke Zalen gedacht. Dit gebouwtje is nooit gemaakt, maar de wand ervan zou de monumentaliteit van het plein nog sterker hebben gemaakt en de Grafelijke Zalen naar het achterplan hebben geduwd. Hier bleef echter de samengestelde gevel van de grafelijke zalen de pleinwand. Wat ons frappeert is dat Gunckel vanuit de lange bouwtraditie van het Binnenhof, die hij kende via zijn leermeester Pieter de Swart, zo sensitief reageerde op de aanwezige bebouwing van eerdere generaties Oranjes. Hij duwde deze niet weg maar sloot er

juist op aan, ontwierp als het ware de volgende generatie van een familie. Gunckel deed vier dingen: hij maakte de sprong buiten de singelcontour van het Binnenhof door een groot keukencomplex en personeelsvertrekken langs de huidige Hofplaats te maken. Hij ontwierp een nieuw en spectaculair mooi 18e paleisgebouw van een op dat moment on-Nederlandse allure, hij sloot aan op de eerdere generaties Oranjegebouwen naast en tegenover zijn ontwerp en gaf stedenbouwkundige allure door met de galerijen en risalieten te reageren op de compositie van de bestaande wanden. Dit vakmanschap geeft het Binnenhof tot op de dag van vandaag zijn monumentale betekenis.

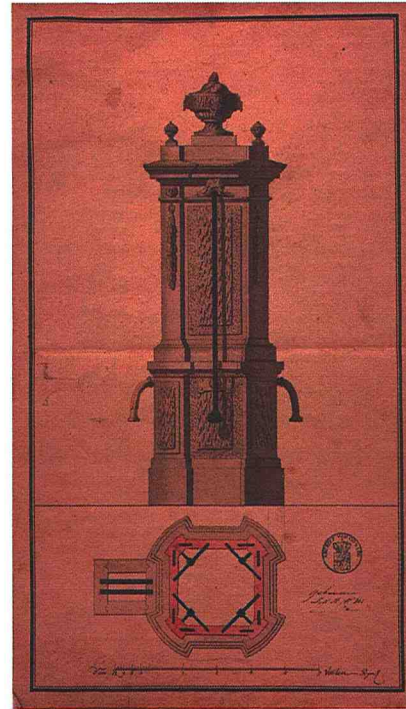
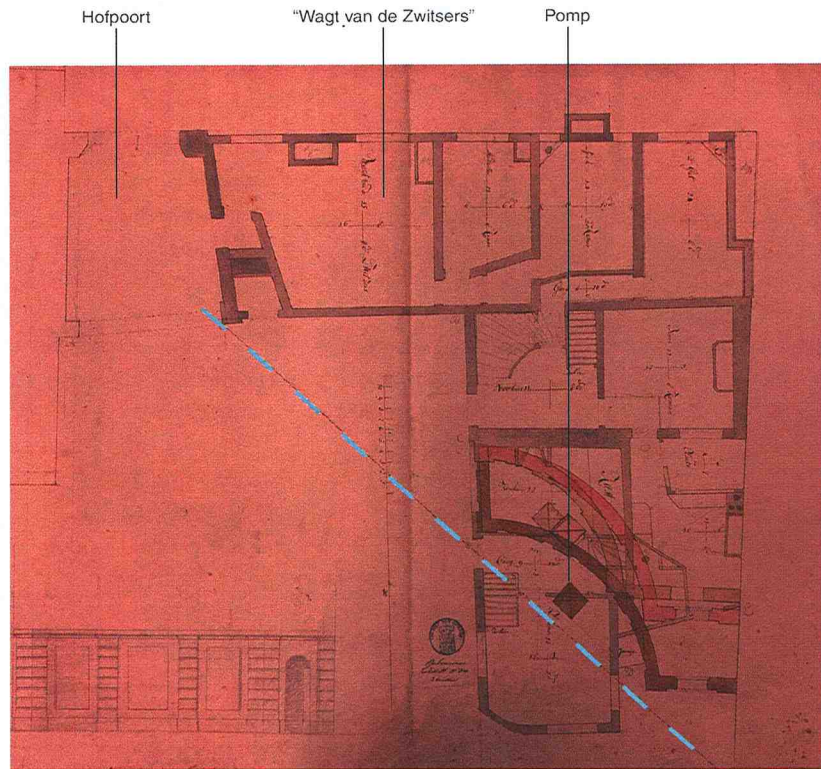
Bij de enorme bouwput die het Binnenhof in de jaren zeventig van de achttiende eeuw geweest moet zijn, hoorde ook de modernisering van de stadhoudelijke vleugels, waar de houten zolderingen vervangen werden door stucplafonds. (Van den Ende (2000)) De vroegere Maurits tuin op het Buitenhof kreeg een breed ingangshek, met aan weerszijdes gebouwen voor een ruitwacht, terwijl het gebouw achter in de tuin voorzien werd van een grote vestibule met doorgang naar de Singel. Hier hadden de soldaten van de 'Cent Suisses', echte Zwitserse soldaten in nationale dracht, hun wachtlokaal. (De Wit (1968), p. 72). Tot slot vonden we in het Nationaal Archief Gunckel's ontwerp voor de nog altijd aanwezige waterpomp nabij de Hofpoort. Om een goede doorgang voor koetsen te garanderen, liet

Gunckel een deel van het aldaar gevestigde Provoosthuis (hoge militair) slopen en liet de wand concaaf terugbuigen, om zo ruimte te maken voor de waterpomp. Het ontwerp dat Gunckel onder ogen kreeg, was geheel uit proportie, hetgeen hij toelichtte in een brief uit mei 1782 die bol stond van de ontwerpkritiek. 'Soo wil ik gaerne met alle plaisir een schetsteekening in zijn behoorlijke proportie formeren', schrijft hij. De bijbehorende tekening en bestaande pomp laat zien dat Gunckel's ontwerp is uitgevoerd. Voor de gebouwen die plaats moesten maken voor het paleis van Willem V moest een andere plek gezocht worden.

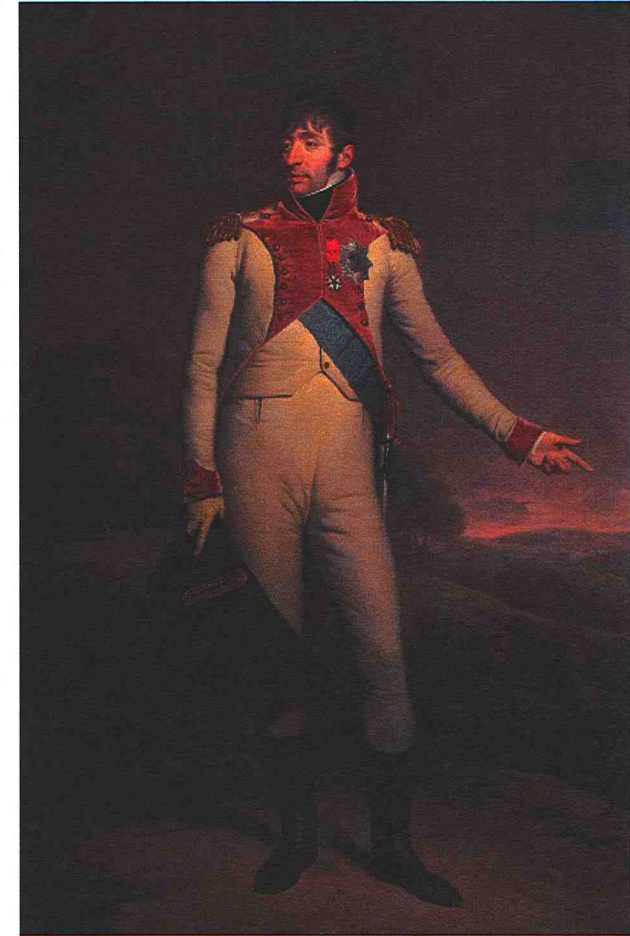
Het bewind van Willem V eindigt tamelijk tragisch. Van hem werd gezegd dat hij een goed geheugen had, filosofisch van aard en goed van karakter was, maar ook besluiteloos en nodeloos gedetailleerd kon zijn. Hij was niet bereid het oligarchische regeringssysteem, dat in Frankrijk al volop barsten vertoonde, te hervormen en kwam daardoor steeds meer onder vuur te liggen. Hij raakte diverse functies kwijt en trok zich terug in Nijmegen. In september 1787 kwam hij terug naar Den Haag, dankzij de steun van een Pruisisch leger (het beroemde incident bij Goejanverwellesluis). In februari 1793 verklaarde het revolutionaire bewind in Parijs hem de oorlog. In januari 1795 vluchtte hij via Scheveningen naar Londen, waarna de Bataafse Republiek werd uitgeroepen.

Links de wijziging aan de oostvleugel van het paleis van Willem V (het Provoosthuis) door Gunckel: de ronding in de muur is aangebracht in lijn met de Hofpoort, rechts het ontwerp voor de pomp. Ca. 1778-1782. [NA]

Lodewijk Napoleon I, koning van Holland van 1806 tot 1810 [WC]

DE FRANSE TIJD (1795-1813)

Twee weken later plunderden de Franse gezagsdragers de stadhoudelijke verblijven en laadden schilderijen, boeken en meubelstukken op wagens. Op het Binnenhof werden nieuwe instellingen in de oude gebouwen gevestigd. Het complex kwam in beheer bij Jean Thomas Thibault, controleur der gebouwen van de Kroon. De Nationale Vergaderingen van het nieuwe bestuur vonden plaats in de gloednieuwe Balzaal van Willem V, die als danszaal nauwelijks gebruikt zal zijn.

In 1801 deed Willem V afstand van al zijn rechten als erfstadhouder. Uiteraard moesten de Oranje-verwijzingen op last van het nieuwe gezag zoveel mogelijk verdwijnen. Zo werd de kerkbank van de stadhoudelijke familie in de Grote Kerk afgebroken. Nederland moest de Fransen troepen onderhouden, vele oude huizen, kloosters en kerken werden kazernes. Andere delen van het Binnenhof werden gebruikt door lokale verenigingen, dienden als opslagruimte of stonden leeg.

In 1806 kwam koning Lodewijk Napoleon, de broer van keizer Napoleon Bonaparte naar Den Haag en nam zijn intrek op het Binnenhof. Het Binnenhof moet voor een Fransman die de pracht en praal van de Franse keizers was gewend, maar een schamel onderkomen zijn geweest – op het paleis van Willem V na. Het Haagse volk hoopte op herstel van de glorie van de residentie. Hoewel Lodewijk Napoleon in 1806 de architect Adriaan Noordendorp de Grote Zaal liet restaureren (het voert te ver hier in dit bestek op in te gaan), bleef hij niet lang. In 1807 vertrok hij naar Amsterdam, om te gaan wonen in het

17e eeuwse stadhuis, dat werd aangepast tot Paleis op de Dam. Desastreus voor het interieur was de verwijdering van het merendeel van de interieurstukken (spiegels, schoorsteenmantels, geschilderde doeken, betimmeringen, deuren etc.) voor hergebruik in Amsterdam.

Lodewijk Napoleon stuurde zijn minister van Financiën Alexander Gogel naar Den Haag om een rapport op te stellen over de staat van het Binnenhof. Gogel adviseerde om grote delen af te breken, waaronder de Grote Zaal, alle grafelijke vertrekken, de stadhoudelijke vleugel en de overige bebouwing aan de zuid- en oostzijde van het Binnenhof. Het sloopmateriaal kon dan worden verkocht aan de meestbiedende. Het zou er nooit van komen, aangezien koning Lodewijk in 1810 door zijn broer keizer Napoleon werd afgezet. Het Departement van Oorlog intensiverde het gebruik van het Binnenhof na 1810. De Grafelijke Zalen en aanliggende gebouwen kwam in gebruik als militaire school voor meer dan 1500 leerlingen. Napoleon vestigde op het Binnenhof onder meer de Hoge Militaire Vierschaar en een militair ziekenhuis. Het Binnenhof werd daarbij afgesloten voor het algemeen publiek, dat boos reageerde. In de herfst van 1811 bezocht Keizer Napoleon Den Haag. Het Lange Voorhout is omgedoopt tot Cours Napoleon, de Lange Vijverberg heet Cours l'Imperatrice, het Plein heet Place du Roi de Rome. De ontvangst is lauw, hoewel de keizer tienduizend gulden aan de armen schenkt en Den Haag tot stad verheft. (Andriessen (2011)). In 1812 gaf Napoleon opdracht het hele Haagse Bos te kappen voor de bouw van oorlogsschepen. Door verdragingsacties (eindeloos landmeten) kon de kap verhinderd worden. In

1813 verliest de keizer de slag bij Leipzig en is het tijdperk-Napoleon voorbij. Zijn erfenis en die van zijn broer koning Lodewijk Napoleon I waren een sterke modernisering van het overheidsapparaat: de instelling van de burgerlijke stand, militaire dienstplicht, het Burgerlijk Wetboek en Burgerlijk Wetboek, het Kadaster, uniforme maten en gewichten, een Rijksmuseum en Koninklijke Bibliotheek, nieuwe doorgaande wegen, de scheiding van kerk en staat en een belastingstelsel.

Terwijl er nog Franse garnizoenen in het land gelegerd waren, begonnen drie invloedrijke staatslieden (Van Hogendorp, van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum) een nieuw Algemeen Bestuur op te tuigen. Het voert te ver hier gedetailleerd op in te gaan – voor Nederland betekende het de terugkeer, uit Londen, van prins Willem Frederik van Oranje, zoon van Willem V. Hij werd soeverein vorst: het Koninkrijk der Nederlanden was geboren. Met de modernisering van de overheidsdiensten, een koning en een parlement begon Nederland de zoektocht naar inhoud, vorm en uitdrukking van een natiestaat. Het Binnenhof intussen was er slecht aan toe; de monumentale interieurs ontmanteld, de gebouwen vervallen als gevolg van de inwoning van 1500 militairen. Een koninklijk hof zou het niet worden – Koning Willem I koos voor paleis Noordeinde. Maar de glorie en symboliek van het Binnenhof, al zes eeuwen zetel van de regerende macht, vroeg om een omvorming passend bij de nieuwe regering en hoge regeringsorganen.

↓
Plattegrond van het gehele complex toen dit in gebruik was als
militaire kazerne, ca. 1811-1813. [4. OPG, NA]

Na Willem III Tweede Stadhouderoze Tijdperk (1702-1747)

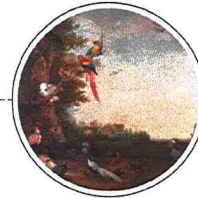
Schavot 't Groene Zoodje afgebroken in 1719

Willem IV vestigde Zwitserse garde op Binnenhof

Prinses Anna van Hannover verzamelt vlinders, mineralen en koralen op het Binnenhof

Willem IV houdt dierentuin op Het Loo

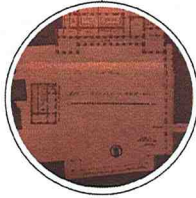
Tijdelijk vuurwerkpaviljoen op Hofvijver t.g.v. Vrede van Aken (1749)

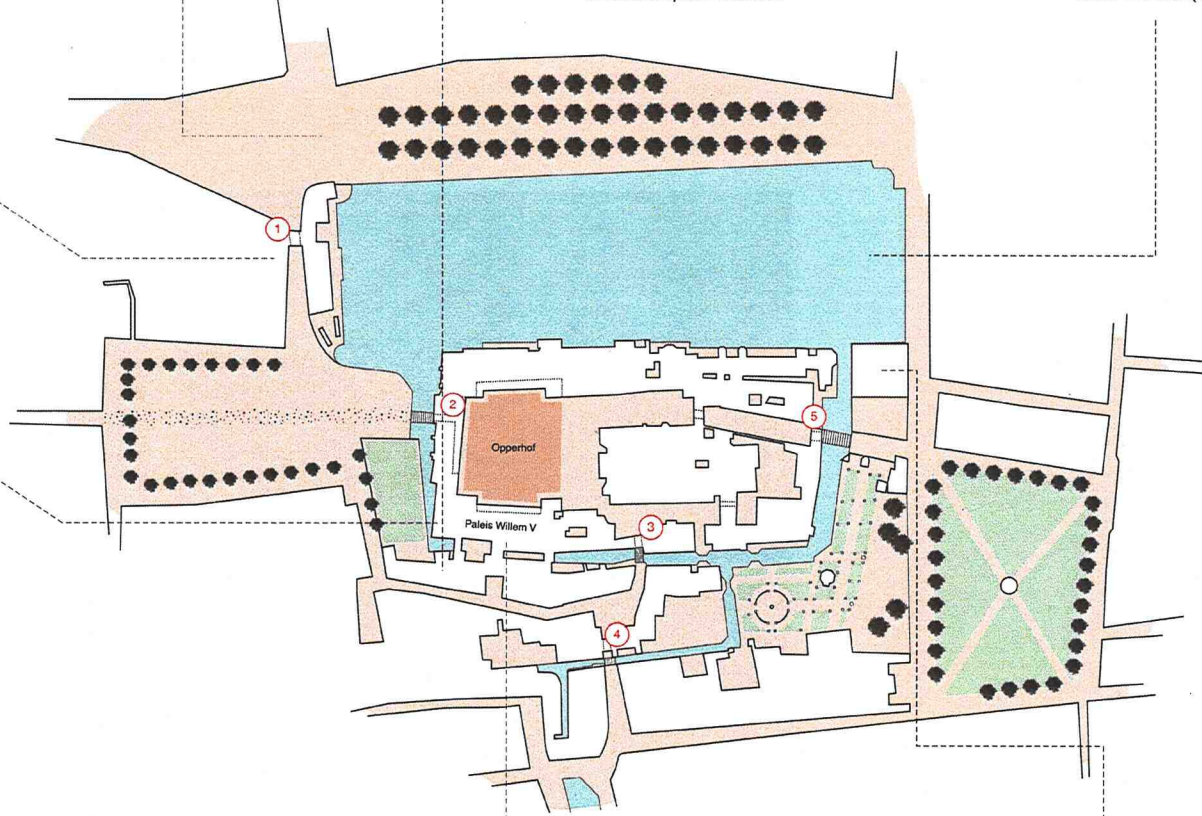
Openbare schilderijengalerij Willem V geopend in 1774

Paleis van Willem V ontworpen door F.L. Gunckel (1777-1795)

Opperhof wordt monumentaal plein

Tienjarige Mozart bezoekt het hof in 1785

Fransen zoals Voltaire en Diderot komen regelmatig in Den Haag

- poorten
- 1 Gevangenpoort
 - 2 Stadhouderspoort
 - 3 Hofpoort
 - 4 Spuiport
 - 5 Grenadierspoort

muziek

Galmthias musicum in D major, K. 31 – Mozart

Variaties op Willem van Nassau KV 25 voor inhuldiging Willem III – Mozart

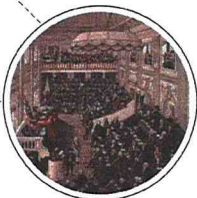
! Deze paletkaart is interactief. Klik op het vak hierboven en je kunt het nummer beluisteren.

Willem V laatste erfstadhouder

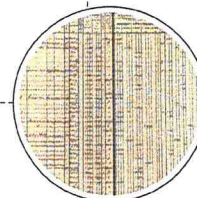
Willem V vlucht naar Engeland (1795)

Nationale Vergadering van Bataafse Republiek in balzaal van Willem V (1796-1798)

Lodewijk Napoleon resideert op het Binnenhof (1806-1807)

Modernisering van de overheid: dienstplicht, kadaster, Rijksmuseum, Koninklijke Bibliotheek in Mauritshuis, etc.

Hof verhuist naar Amsterdam, Binnenhof wordt militaire kasern

Links: Koning Willem I, zoon van stadhouder Willem V, soeverein vorst van de Verenigde Nederlanden. In 1813 wordt Nederland een koninkrijk. Willem I verhuist naar Paleis Noordeinde, waarmee het Binnenhof beschikbaar komt voor de ministeries en het parlement. [WC]

Rechts: Johan Rudolph Thorbecke. In 1848 krijgt Nederland een grondwet. [WC]

EPISODE IV. HET BINNENHOF ALS NATIONAAL REGERINGSCENTRUM (1813-1907)

De periode 1813 tot 1907 is te typeren als een lange maar onvoltooide zoektocht naar de geschikte vorm en uitdrukking voor de democratie. De Oranjes hadden het Binnenhof verlaten, zodat het beschikbaar kwam als regeringscentrum. Zeker nadat onder Thorbecke in 1848 de Grondwet was aangenomen, was een waardig regeringscentrum voor een nieuw Nederland het kerndoel. Maar wat is een regeringscentrum in het nieuwe Nederland van die tijd, en wat is waardig? En wat te doen met het conglomeraat van niet altijd even statige, maar wel in zes eeuwen gegroeide gebouwen met een grote historische betekenis?

In de archieven vinden we uiteraard sloopplannen voor het hele Binnenhof, maar ook ontwerpen voor een nieuw parlement binnen het bestaande ensemble (zie intermezzo). Een tweede ontwerpronde volgde in 1920 – en toen weer in 1977 (zie episode 6). Hele generaties architecten hebben zich het hoofd gebroken over het Binnenhof. De gebouwen en buitenruimtes van het Binnenhof worden gesloopt en vervangen, gerenoveerd en aangevuld met retro-elementen naar de inzichten en stijlvoorkeur van dat moment. Nieuwe tradities zoals de Troonrede (1904) worden gevestigd. In de dagbladen en vakbladen is het Binnenhof een eeuw lang prominent aanwezig. De uiterlijke vorm van de democratie, zoals zichtbaar op het Binnenhof, weerspiegelt de meningsverschillen en conflicten tussen politici, ambtenaren, architecten en de Haagse bevolking. Hoge

ambtenaren als referendaris Kunsten en Wetenschappen Victor de Stuers (1843-1916) grijpen de kans om hun stijlvoorkeur op het Binnenhof te realiseren, architecten roeren zich in vlammende bewoordingen in artikelen, Rijksbouwmeesters liggen onder vuur, de Haagse bevolking tekent alternatieven.

Thema's van de negentiende eeuw

Drie thema's staan centraal in deze lange negentiende eeuw. Als eerste het ombouwen van het Binnenhof van woon-werkgebied naar regeringscentrum. De ene hofcultuur wordt ingeruild voor de andere, met andere representatiebehoefes. Het etaleren goede smaak met kunst, cultuur en wetenschap wordt ingeruild voor het beeld van een efficiënt, geolied land dat een eenheid is en met vaste hand bestuurd wordt. Dit thema is heel fysiek, stedenbouwkundig van aard: het gaat over de zoektocht naar de plek voor de belangrijke ministeries (Koloniën en Justitie) en de Hoge Raad, een plek die aan het Plein gevonden wordt – en waarvoor het Huygenshuis van architect Jacob van Campen zonder pardon wordt gesloopt. Daarmee is deze gevelwand in 1883 gedefinieerd – zij het met zeer uiteenlopende gebouwen. Veel lastiger is de zoektocht naar de plek voor een nieuw parlement te midden van de eeuwenoude meest gekoesterde gebouwen. In de negentiende en twintigste eeuw zwerft het parlamentsgebouw over de kaart: van een monumentaal front aan de Hofvijver naar een gebouw dat om de

Grote Zaal heen wordt ontworpen, met de oude zaal als hoofdmoment – vergelijkbaar met de aanpak van architect Pi de Bruijn, ruim honderd jaar later. (D343 B5 459.1) Vroeg in de twintigste eeuw volgde een prijsvraag voor een parlement met monumentale toren op de huidige Hofplaats, zodat het Gedempte Spui een waardige afsluiting zou krijgen. Bij de prijsvraag in 1977 was opnieuw de plot aan de Hofplaats, maar nu richting Ministerie van Justitie in beeld. Intussen worden rooilijnen zonder schroom verlegd, teruggediept en uitgelijnd met nieuw te bouwen gevelwanden, zodat, als de tweede restauratieronde in 1907 voltooid is, niet alleen de oude gebouwen zijn ontdaan van 'ongewenste' uitbouwsels, maar ook de buitenruimte en rooilijnen zijn strakgetrokken, de kenmerkende compartimentering in subhoven is verdwenen. Het is dit Binnenhof dat we vandaag de dag ervaren, het resultaat van een enorme opschoning- en straktrekkingoperatie, alsof er botox in het ensemble is gespoten.

Het tweede thema is de zoektocht naar een nationale bouwstijl – en de vraag of, en zo ja naar welke stijlperiode deze zou moeten terugverwijzen. Het Binnenhof wordt in deze periode het decor van het nationale architectuurdebat; met als centrale vraag de nationale uitstraling van de regeringsgebouwen. Moest de nationale stijl geworteld zijn in de 16e eeuw, de eeuw van de nationale vrijheidsstrijd, van Willem van Oranje en dus van de 15e eeuwse Hollands-Vlaamse renaissance, of neutraler, minder

Willem Nicolaas Rose, de eerste Rijksbouwmeester van 1858 tot 1867. [WC]

Referendaris Kunsten en Wetenschappen Victor de Stuers en architect Pierre Cuypers, n.d. [RCE]

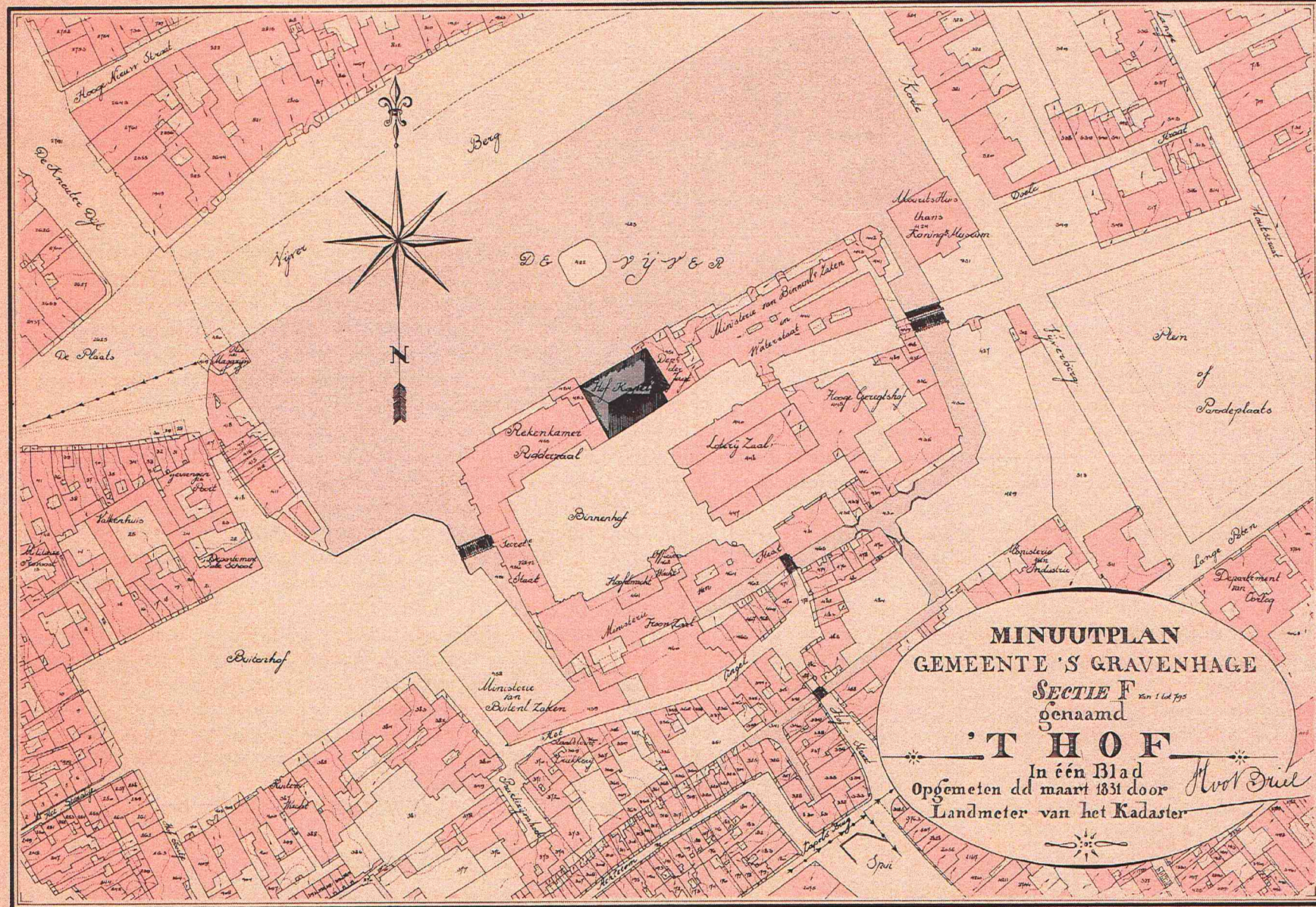
uitgesproken zijn? Het Ministerie van Waterstaat, dat via de Landsgebouwen verantwoordelijk was voor het beheer van het Binnenhof, had als huisstijl een neutrale, niet erg uitgesproken stijl. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Kunsten en Wetenschappen viel hieronder) veroordeelde deze aanpak en eiste via schotschriften van De Stuers het beheer over het Binnenhof op. Een ongenadig felle strijd tussen de Ministeries van Waterstaat ('baggerboeren' genaamd) en het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ('antiquiteiten-wellustelingen'), werd uitgevochten in de nationale pers, compleet met spreekverboden en verdachtmakingen. Het Ministerie van Justitie op de hoek van Plein en Lange Poten, ontworpen door architect C.H. Peters tussen 1876 en 1883, werd een neo-renaissance gebouw in 15^e eeuwse Hollands-Vlaamse stijl. Niet toevallig werd de prijsvraag voor het Vredespaleis in 1913 gewonnen door architect Cordonnier die eveneens in deze richting werkte. Tegenover de neo-renaissance stond de sobere Waterstaatsstijl, waarmee architect Nieuwenhuis de Hofvijvervleugel had aangepakt. Het stijldebat werd aangegrepen om politiek mee te bedrijven; ver voordat het socialisme de modernistische architectuur zou omarmen. Neo-renaissance zou 'katholiek'

zijn, en inderdaad, het katholieke dagblad De Tijd noemde het in 1891 'de enige ware stijl.' De Waterstaatsstijl was protestants, en protestanten houden niet van schoonheid, aldus De Tijd. De invloed van de Tachtigjarige Oorlog, met zijn schisma tussen katholieken en protestanten, bleek ook in de negentiende eeuw nooit ver weg.

Het derde thema is de geboorte van de restauratie-ethiek. Want dankzij de verschillende opvattingen en ingrepen was het Binnenhof de ideale casus om de gedachten over restauratie-opvattingen te ontwikkelen. De vervanging, door rijksbouwmeester W.N. Rose, van de middeleeuwse houten kap van de Grote Zaal, de nieuwbouw aan de Hofvijver in 1882 en de bijbehorende uitlijning van de rooilijn richting de Grenadierspoort gaf de al eerder genoemde De Stuers munitie voor een schotschrift dat hij als ambtenaar aanvankelijk niet mocht publiceren, op straffe van ontslag. De Stuers publiceerde het toch, in 1891, en lokte daarmee het eerste debat over restauratie-ethiek uit, zo interessant nu er, anno 2019, zoveel verschillende restauratie-opvattingen naast elkaar bestaan.

In 1895, na een adres van burgervereniging Die Haghe aan regentes Emma, werd de Commissie van Advies voor de restauratie van de Grafelijke Zalen werd ingesteld onder de Minister van Waterstaat, bestaande uit voorzitter C. Muysken, F.J. Nieuwenhuis, C.H. Peters en D.E.C. Knuttel. Een paar maanden later lukte het De Stuers een om Cuypers aan de commissie toe te voegen. Een ongelofelijke kaalslag volgde in de jaren tot 1907 – wie het verslag van de Commissie nu leest, realiseert zich hoezeer restauraties producten van hun tijd zijn. Aanbouwsels van 'weinig of geen historische betekenis' werden afgebroken 'om tot de kern van het gebouw door te dringen', een aantal oude vormen zijn 'met volkomen zekerheid' hersteld, nieuwe schouwen, vloeren en complete traptorens werden gemaakt en de gietijzeren kap die Rose in 1860 in de Grote Zaal had aangebracht, werd nog geen veertig jaar later weer verwijderd en vervangen door een replica van de (opgemeten) middeleeuwse kap. Reflectie op deze grote restauratie, die ons de huidige gedaante van het Binnenhof heeft opgeleverd, is nuttig in het licht van de renovatie die vanaf 2020 uitgevoerd zal worden.

Afd. IV dors 2.

MINUUTPLAN
GEMEENTE 'S GRAVENHAGE
SECTIE F van 1 tot 795
 genaamd
'T HOF
 In één Blad
 Opgemeten del maart 1831 door
 Landmeter van het Kadaster

D 1722

1813-1858 SLOPEN OF OMBOUWEN? DE VOORBEREIDING VAN HET BINNENHOF ALS NATIONAAL REGERINGSCENTRUM

Nadat Koning Willem I in 1815 op de troon was gekomen begonnen de voorbereidingen voor de ombouw van het Binnenhof als nationaal regeringscentrum. In 1820 kocht het Rijk het Mauritshuis aan, in 1829 wordt het Huygenshuis verworven. Deze oostkant van het Binnenhof, grenzend aan het Plein, komt in beeld voor twee nieuwe ministeries (Koloniën en Justitie) en nieuwbouw voor de Hoge Raad. Ook de gebouwen van het Binnenhof zelf worden in gebruik genomen. De Staten Generaal besluit haar vergaderingen te gaan houden in de Balzaal van het paleis van Willem V, en zou daar tot 1992 blijven. De Raad van State nam zijn intrek in de aansluitende bebouwing van het Stadhoudelijke Kwartier. De Eerste Kamer kreeg de monumentale vergaderzaal van de Staten van Holland (aanvankelijk als gast van de Provinciale Staten van (Zuid-) Holland, wiens vergaderzaal het was), ontworpen door Pieter Post in 1655 aan de Hofvijverzijde. De overige delen van deze vijfgebouwen kwam in gebruik bij het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid (de oude Hofkapel en het deel met de Treveszaal), terwijl het gedeelte waar eeuwenlang de herberg van het Binnenhof had gestaan, en het torentje boven de vijver zweefde, als Ministerie van Binnenlandse Zaken in gebruik kwam. De Grafelijke Zalen, de oudste gebouwen op het Binnenhof, waren in verval geraakt. In de Rolzaal werden de beschuldigten nog voor de rechters gevoerd en de Lairessezaal was nog bij het Gerechtshof in gebruik, maar de grote zaal en aanpalende ruimtes waren opslagplek geworden. Onder de Rolzaal werd de turfvoorraad van het Gerechtshof bewaard, boven de Rolzaal lag het Notarieel Archief. In de

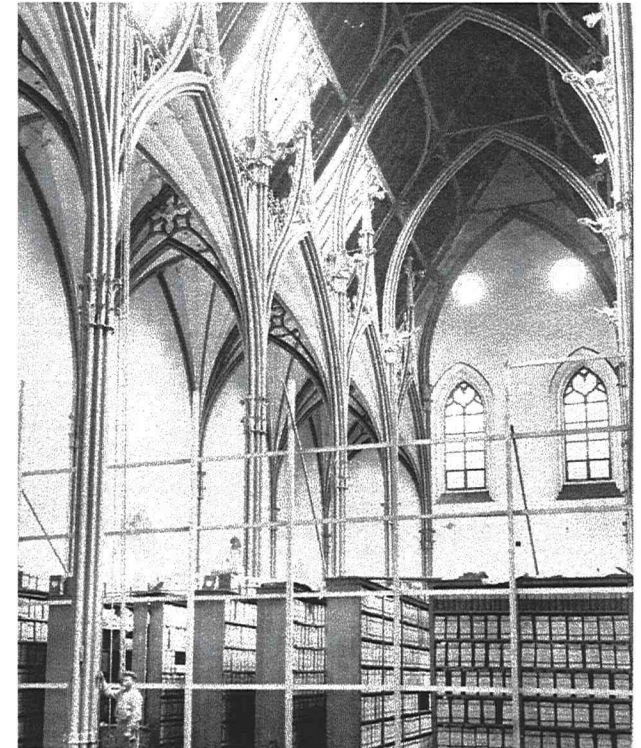
grote zaal stond aanvankelijk de draaiton van de (voorloper van de) Staatsloterij opgesteld. Later in de negentiende eeuw stonden er stellingkasten met boeken, met smalle loopgangen ertussen. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken had zich in het voormalige woonhuis met tuin van de graaf van Albemarle gevestigd; de tuin werd gebruikt als cour van het ministerie.

Het was duidelijk dat een grondige opknappbeurt van de hele Binnenhofschil alsmede de Grafelijke Zalen onvermijdelijk was. Ook de omgrachting aan de zuidzijde, inmiddels overbouwd door het Paleis van Willem V en de Stadsdrukkerij zou vanwege hygiëne en ondoelmatigheid gedempt moeten worden. Aan de zuidkant, waar nu het gebouw van de Tweede Kamer staat, lag particuliere bebouwing, waarvan het westelijk deel de 'Praktijshoek' werd genoemd. Dit was de vroegere werkkant van het hof, waar de karren met bevoorrading, aangevoerd op schepen vanaf het Spui door de Hofpoort naar binnen werden gebracht, een hoek met woonhuizen, winkels en café's.

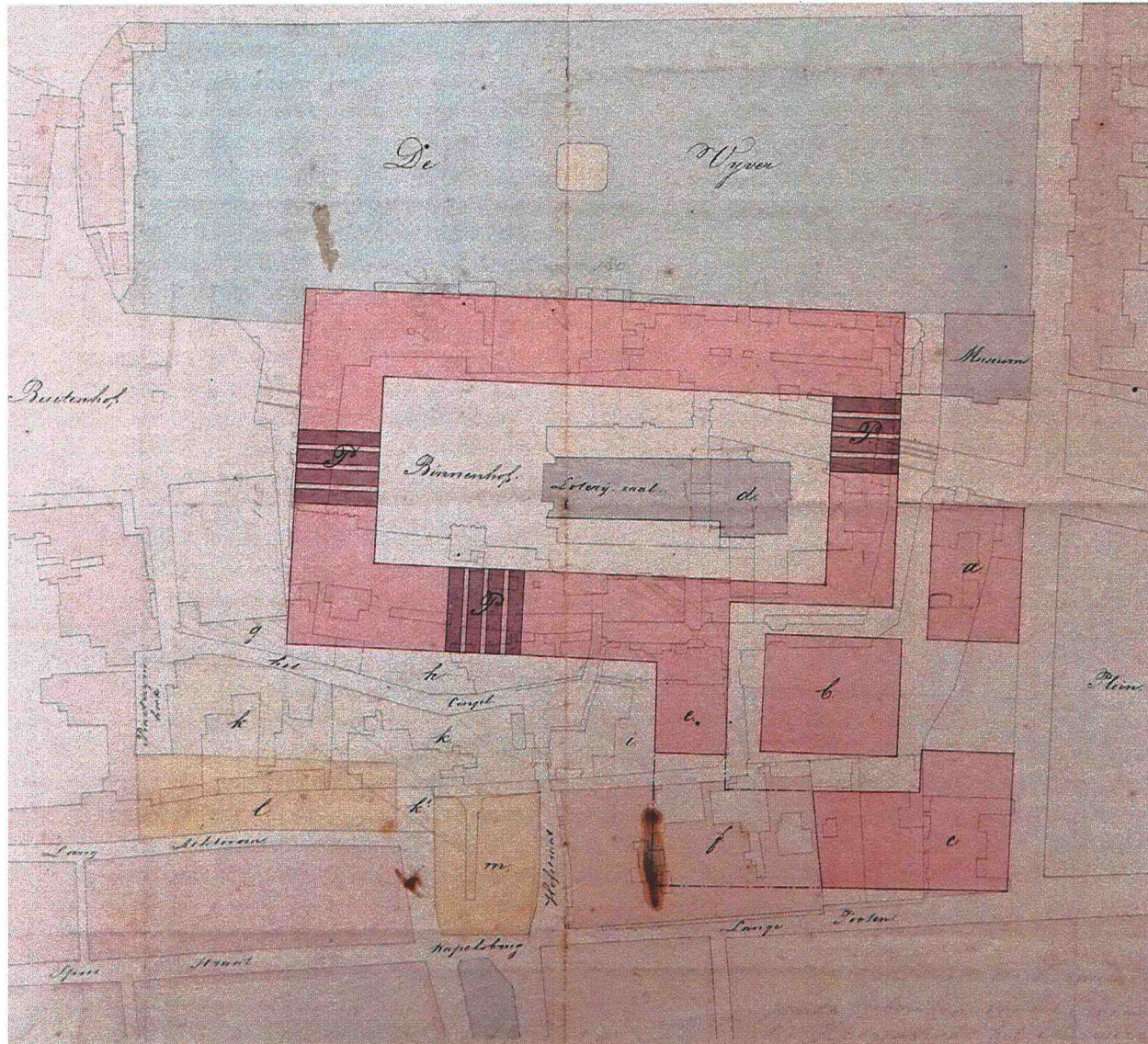
Intussen was het Binnenhof een nationale attractie aan het worden. In de archieven vinden we een conflict uit 1851 waarbij de Groningse goud- en zilversmit Sleutelaar de Eerste Kamer wil bekijken en daarvoor 1 gulden moest betalen aan de zoon van de conciërge. Die had dit tarief zelf bedacht, terwijl de gift vrij te bepalen was. Na een klacht van Sleutelaar komt er een commissie en krijgt de Groninger het geld terug. (NA, 2.02.13/665)

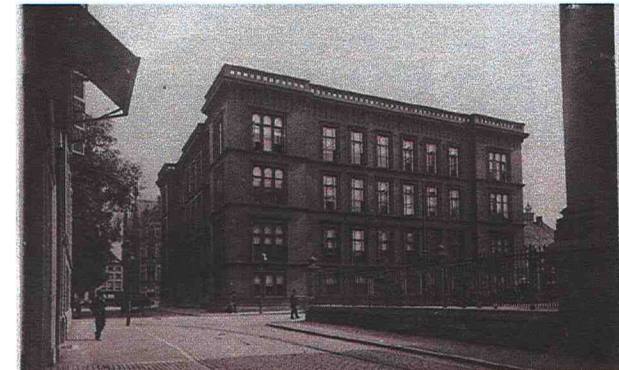
De Grote Zaal als archief, n.d. [Wikipedia]
Het cour voor het ministerie van Buitenlandse Zaken en het voormalige Huis van Albemarle gemarkeerd ten opzichte van het Binnenhof met lage paaltjes. Ca. 1910. [HGA]

- ↓ Ontwerp van Rose voor de vervanging van gebouwen aan het Binnenhof en omgeving. De drie-eenheid van het Ministerie van Koloniën (a), de Hoge Raad (B) en Ministerie van Justitie (c) zorgt voor een monumentale gevel aan de westzijde van het Plein, 1858. [NA]

- ↓ Ministerie van Koloniën (1852-1861) naar ontwerp van W.N. Rose [HGA]
 ↓↓ Hoge Raad (1860-1863), tevens van W.N. Rose [HGA]
 ↓↓↓ Ministerie van Justitie, naar ontwerp van C.H. Peters [HGA]

1858-1879 NIEUWE MINISTERIES EN HOGE RAAD AAN HET PLEIN, DE OMGRACHTING GEDEMPT

De kersverse landsbouwmeester (die als eerste de titel Rijksbouwmeester hanteerde) W.N. Rose (1801-1877), als ingenieur geschoold aan de Artillerie- en Genieschool in Delft, kreeg de aanpak van het Binnenhof als hoofddossier op zijn bord. Rose's schema van 1858 toont de drastische sanering van het Binnenhof. De hele rechthoekige bebouwingsschil wordt vernieuwd, drie brede poorten (P) geven toegang tot het Binnenhof. De Grafelijke Zalen en het Mauritshuis blijven staan, aan de Pleinzijde zijn twee ministeries en de Hoge Raad gedacht (a, b en c op de kaart), en de gracht wordt gedempt. In zijn vorige baan, als stadsarchitect in Rotterdam, had Rose gezien wat onvoldoende hygiënische omstandigheden kunnen aanrichten; de stad werd geteisterd door cholera. In het zogenaamde Waterproject uit 1842 had hij het watersysteem van de stad gesaneerd. Het dempen van de oude omgrachting zal voor Rose een fait accompli zijn geweest. In de archieven vinden we de tekeningen van het rioleringsstelsel dat in plaats van de gracht het water moest afvoeren (zie volgende pagina). Van Rose's ingrijpende voorstel zijn onderdelen uitgevoerd, zoals de bouw van de ministeries, het dempen van de wateren op het Binnenhof en het slopen van de Spuiport. De historische bebouwingsschil en de Grafelijke Zalen alsmede het Mauritshuis ontkwamen vooralsnog aan sloop of ingrijpende transformatie – hoewel de kap van de Grote Zaal wel tamelijk drastisch werd getransformeerd.

Aan het Plein ontwierp Rose het Ministerie van Koloniën en een nieuw, terugliggend gebouw voor de Hoge Raad, op de plek waar het koetshuis van het huis van Huygens had gestaan. Inwendig heeft het Ministerie van Koloniën een ijzeren dakconstructie en een bovenhal met vier paar dubbele gietijzeren zuilen met voluutkapitelen.

Beide gebouwen waren wat ongedefinieerd in hun gevelbehandeling, de Hoge Raad met de vijf vreemd geproportioneerde bogen nog wel het meest. Het gebouw werd het 'hondenhok' genoemd. Inmiddels had de Tweede Kamer in 1860 een bedrag van 75000 gulden beschikbaar gesteld voor de restauratie van de Grafelijke Zalen, een taak die Rose er bij kreeg. Zijn besluit om de vroegmiddeleeuwse houten kap te slopen (weliswaar na gedetailleerde opmeting), onder meer omdat hij het jaartal 1681 in één van de balken had aangetroffen, is het startmoment geweest van een ongekend felle richtingenstrijd en in feite de geboorte van de Nederlandse monumentenzorg en restauratie-ethiek. Rose verving de houten kap door een driebeukige gietijzeren kap en 'verbeterde' in zijn optiek de middeleeuwen, maar dan met moderne materialen. Van de flankerende aanbousels die door de eeuwen heen aan de grote zaal waren gebouwd, bleef Rose af. Die zouden sneuvelen in de volgende reconstructie – gericht op de 'Freilegung' en het terugbrengen van de Grafelijke Zalen naar een gedroomde laatmiddeleeuwse gedaante.

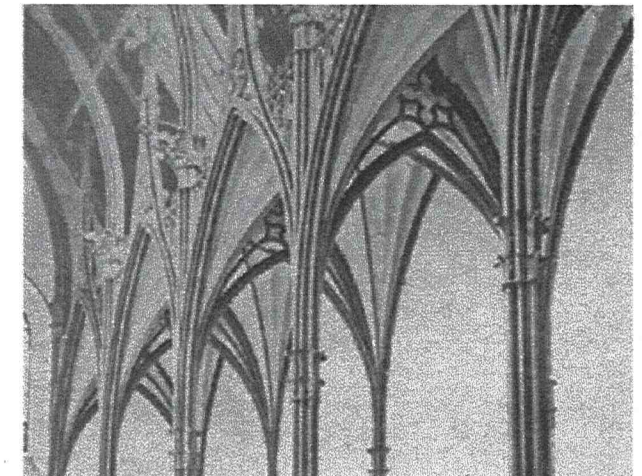
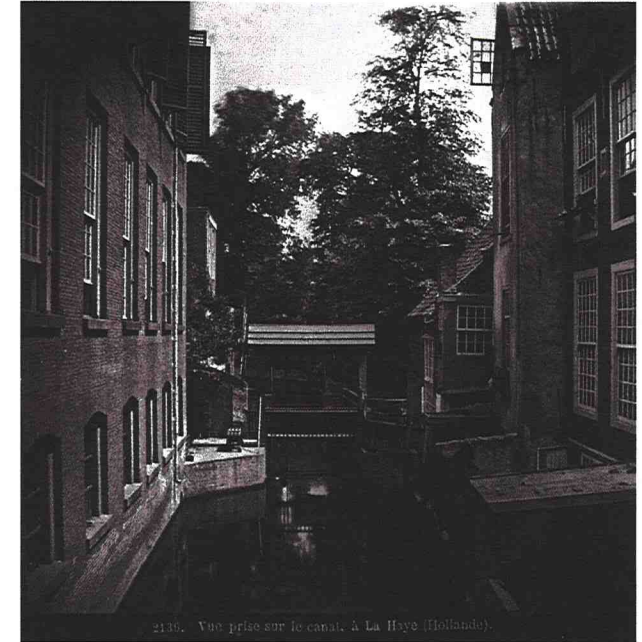
Rose ging als Landsbouwmeester in 1867 met pensioen en werd, mede door de zware kritiek op de kapvervangning van de Grafelijke Zalen, niet opgevolgd. Voor het parlement werd intussen gedacht aan nieuwbouw. In 1863 loodste de liberale voorman Thorbecke een 'Wet tot het stichten van een Paleis voor de Staten Generaal' door de Kamer. De bedenker achter de Grondwetwijziging van 1848 wenste dat de nieuwe machtsverhoudingen tussen regering en parlement niet alleen in de Grondwet, maar ook in steen tot uitdrukking zouden komen. De Haagse stadsarchivaris van Gelder schreef in 1912: 'Wie kon zóó grandioos durven de historie afbreken en een monument zetten voor eigen werk?' De traditie van prijsvragen voor een nieuw parlement

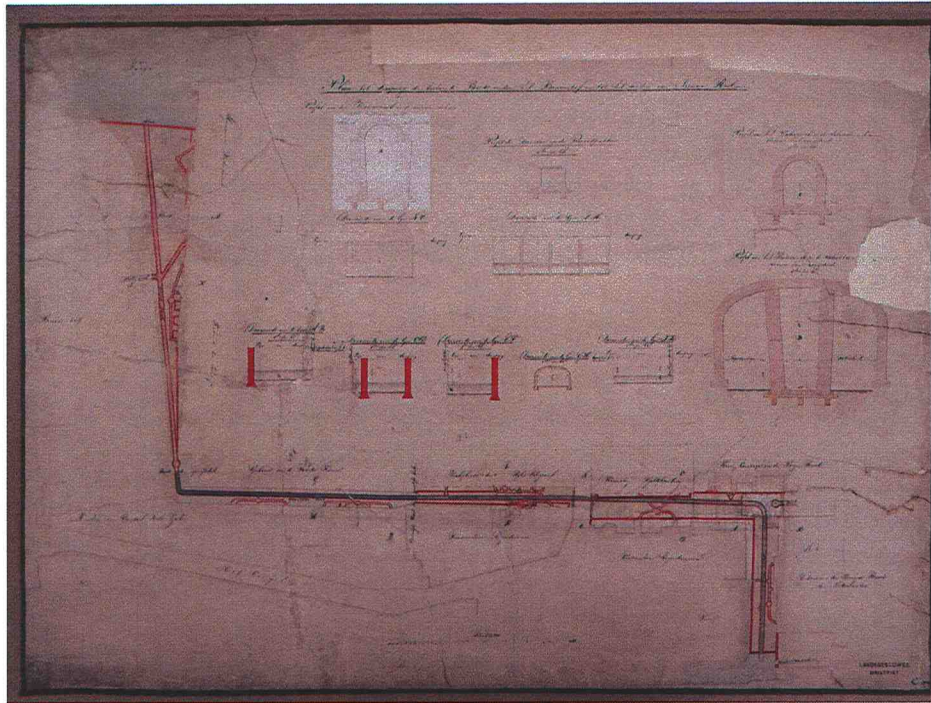
Een van de sluisjes over de Beek, voor de demping, 1858. Links de achtergevel van Landsdrukkerij en het Comptoir Generaal [Haagse Beeldbank]

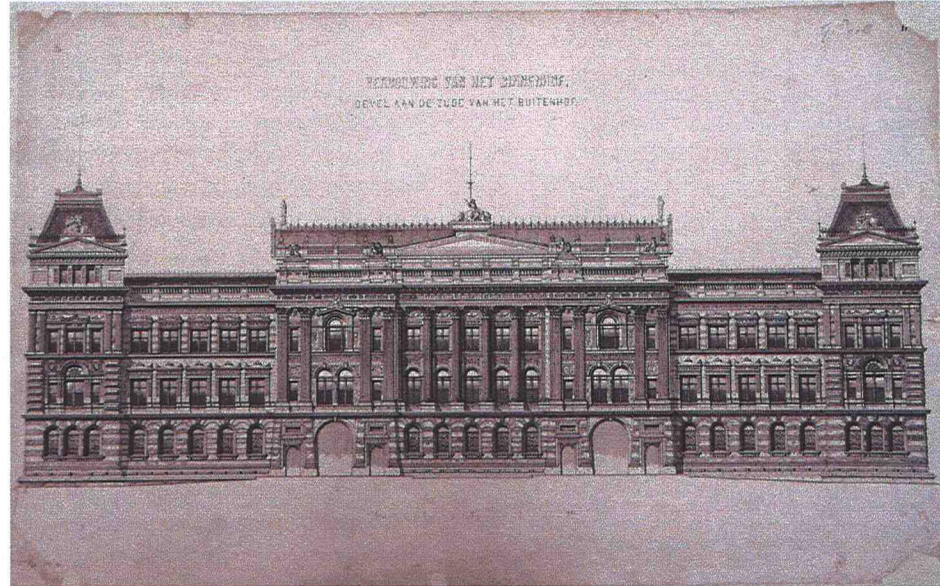
Gietijzeren kap van W.N. Rose in de Grote Zaal. [WC]

↓ Het Spui en de Hofbeek worden gedempt. 1868 [NA]

↓ Ontwerptekening voor de bouw van een nieuw parlamentsgebouw aan de Hofvijver, E. Gugel, 1870. [NA]

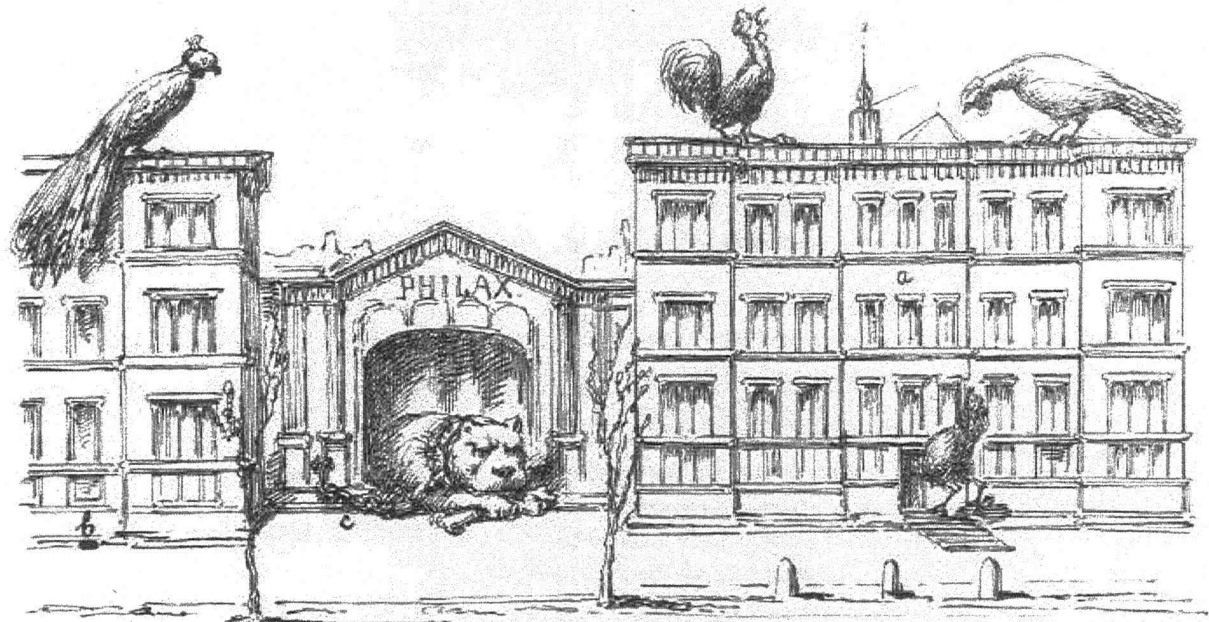

Spotprent van het 'hondenhok', P.A.S. Limburg Brouwer, 1861
[HGA]

was geboren. In het intermezzo 'Paleis voor de democratie – ontwerpen en prijsvragen' worden er enkele uit deze ronde getoond. Locatie was het front langs de Hofvijver, waar de Mauritstoren uit 1698, Statenzaal uit 1655, de hofkapel uit de dertiende eeuw en de Trêveszaal van Daniel Marot uit 1697 kennelijk zouden kunnen verdwijnen. In alle plannen werd het Mauritshuis gespaard (prijsvraagdeelnemer en hoogleraar in Delft Eugen Gugel wilde er wel een verdieping op zetten). In 1870 verdwenen alle plannen in het archief.

De romantiek van de ridders

Temidden van al deze moderne ingrepen en nieuwe gebouwen wordt een sentiment geboren waarbij de oudste periode van het Binnenhof, het grafelijk kasteel, wordt geromantiseerd en als wensbeeld op het netvlies komt. Het is in deze periode dat de naam Ridderzaal voor het eerst wordt genoemd, in 1862 door D.J. den Beer Poortugael (1800-1879), ridder in de Militaire Willemsorde. In een brochure hekelt hij het lot van de grote zaal. 'De benaming van de Loterijzaal toch, bewijst hoe zeer men sinds 1815 was afgeweken van het doel der oorspronkelijke stichting en dat het gebouw vernederd is geworden tot de praktijk van eene onzedelijke staatsinkomst en walgend gejoel van venters en koopers van briefjes, die denzelfden, welke voortijds klonk van vorstelijke tred en ridderlijke wapenen!' De Beer Poortugael ziet graag de door koning Lodewijk uit de zaal verwijderde vlaggen en vaandels terug, vaandels die 'wij in onze prille jeugd (1807) in breede banen in de groote zaal zagen prijken. Daar waren er toen bij door Tromp en de Ruijter overmeesterd...(..)' De Loterijzaal moet een 'heilige halle van vaderlandschen roem' worden, en dus RIDDERZAAL gaan heten.'

Uitgave van D.A. Thoene en Martialis Nijhoff

Ged. bij G.J. Smits

RESTAURATIE VAN HET HAAGSCHE PLEIN
(VOORHEEN 'GRAVEN KOOITJEN')

„Om de goê liên niet te verdueren“:

Het toeristisch bezoek aan het Binnenhof steeg intussen. In 1864 zijn er stadsbreed vele klachten over 'commisionarissen die hunne diensten den vreemdelingen opdrongen, alsook over de onheusche bejegening, die de vreemdelingen van hen ondervonden.' Daarom wijst burgemeester Gevers Deynoot 'eenige personen aan, ten

einde vreemdelingen behulpzaam te zijn bij het zoeken der merkwaardigheden die binnen deze gemeente worden aangetroffen. Gidsen moeten herkenbaar zijn aan een hoofddeksel voorzien van het woord 'Commissionair', zodat de Eerste Kamer bezocht kan worden.' (NA, 2.02.13-665)

‘De enige ware stijl’; het ministerie van Justitie

De al genoemde mr. Victor De Stuers (1893-1916) was aanvankelijk advocaat te Den Haag, maar maakte van de zorg voor historische gebouwen zijn tweede carrière. In een beroemd geworden artikel ‘Holland op z’n smalst’ in de Gids van 1873 hekelde hij de praktijk van dat moment. Het is opmerkelijk hoe serieus en vol vuur de polemieken in kranten en tijdschriften werden gevoerd – ze weerspiegelen de machtsstrijd tussen de militaire- en waterstaatsingenieurs en de architecten, twee verschillende werelden waarbij de eerste in een lange (vesting- en waterbouw)traditie stond en de laatste nog aan het begin stond van een solide plek in de bouwwereld. ‘Onze monumenten’, aldus De Stuers in 1873, ‘worden gebouwd door Ingenieurs van den Waterstaat, die ze op sluizen doen gelijken, door gewezen genie-officieren, die spiritistische denkbeelden in steen trachten te vertolken [dit slaat op Rose die als medium optrad], aan gewezen timmerlieden en metselaars, die den naam van architect durven voeren en als blinden te werk gaan. Wat bespot ons niet de vreemdeling, en wat zullen onze nakomelingen ons niet minachten bij het zien van monstrositeiten gelijk de Hooge Raad, het Ministerie van Koloniën, het nieuwe Ministerie van Finantiën? (...) Er zijn er, die ‘voor de symmetrie’ een tweede gebouw als Koloniën willen doen verrijzen op het terrein van het oude Huygenhuis. Ik hoop, dat men verstandiger zal zijn en dat men aldaar een werkelijk schoon

monument zal stichten, dat men vlak voor het front van den Hoogen Raad kan doen doorlopen, ten einde dit te verbergen en het te kunnen voortzetten, wanneer Koloniën, dat jaarlijks zooveel aan reparatie kost, afgebroken zal kunnen worden. Voorloopig zoude althans twee derden van de facade aan het Plein verbeterd zijn.'

De inkt waarmee zijn aanklacht werd gedrukt, was nog maar nauwelijks droog of er kwam, zoals hij voorzien had, beweging in de verstarring. Op instigatie van de Minister van Binnenlandse Zaken mr. J.H. Geertsema Czn. werd bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1874, no. 14, ingesteld het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Door de regering werd dit College opgedragen, gevraagd of ongevraagd, advies uit te brengen over het behoud van gebouwen of voorwerpen van historisch belang, alsmede restauratie-adviezen te geven. De Stuers kreeg enorme invloed: hij werd chef van het Bureau van Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en secretaris van het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten. Leden waren mr. C. Fock (voorzitter), dr. C. Leemans, architecten P.J.H. Cuypers en prof. E. Gugel, de Haarlemse Gemeentearchivaris mr. A.J. Enschedé, de auteur mr. Carel Vosmaer, de schilder J. Weissenbruch en jhr. Ortt. Waterstaat kon zijn borst natmaken. Twee jaar na oprichting van het College werd in 1876 het beheer der Landsgebouwen aan Waterstaat

ontnomen, waarna C.H. Peters, leerling van Collegelid P.J.H. Cuypers, de opdracht kreeg voor een nieuw Ministerie van Justitie. De architect die door Waterstaat voor Justitie was gevraagd, kon zijn biezen pakken, blijkt uit de ontgoochelde in de krant gepubliceerde brief van H. P. Vogel (1833-1886), architect van de Koninklijke Stallen in Den Haag (1876) en een van de prijswinnaars van het Paleis der Staten-Generaal in 1865. Het College van Rijksadviseurs keurde zijn ontwerp af en liet het zien in de Tweede Kamer. En hij had nog zo gehoopt dat het College er niet naar zou kijken, en direct met de ministers zaken kon doen. 'Immers de samenstelling dier Commissie was mij bekend, zoodat ik overtuigd was, dat mijne opvatting van stijl niet de hare kon zijn en dus mijn project zou worden afgekeurd. Mijne vrees bleek niet ongegrond te zijn.'

Door een protestant – Peters – tot overheidsarchitect te benoemen hadden Cuypers en De Stuers een argument tegen beschuldigingen uit protestantse kringen dat de overheidsbouw overheerst werd door katholieken. Het Ministerie van Justitie was meer De Stuers' gebouw dan dat van Peters. En architectuur werd politieker dan ooit. Katholiek Weekblad de Tijd in 1891: 'Men heeft Justitie verdacht willen maken als een katholiek gebouw, maar het is de enige ware stijl.' Voor de buitenruimte op en rond het Binnenhof betekende de bouw van Justitie de sloop van het Huygenshuis met tuin en koetshuis. Het werd door

Constantijn Huygens zelf, met hulp van Jacob van Campen en de hofarchitect Pieter Post werd ontworpen. Huygens schreef er de verhandeling *Domus* ('Het huis', 1639) over zodat het als voorbeeld kon dienen voor architecten. Ook het huis daarachter, het Hotel van Brunswijk, aan de Lange Poten werd afgebroken. De waardering voor het Hollandse classicisme en het verhaal van de bewoner van dit huis bij De Stuers was kennelijk gering; op de kavel moest het nieuwe Justitiegebouw in de nationale, door De Stuers goedgekeurde stijl (een mengsel van neogotiek en neorenaissance) verrijzen. Toch was het Huygenshuis interessant genoeg om gesloopte onderdelen te hergebruiken; dit gebeurde in het Ministerie van Justitie, in het huis van de architect van Justitie C.H. Peters en in de gevel van het Rijksmuseum, magnum opus van De Stuers en zijn lievelingsarchitect P.J.H. Cuypers. De Stuers' hoofd kwam zelfs in steen in de gevel van het Rijksmuseum.

De Pleinzijde van het Binnenhof vormde, nadat ook het Ministerie van Justitie in 1879, een geheel nieuwe gevelwand die de buitenruimte definieerde met op de twee hoekpunten (tussen Lange Poten en Grenadierspoort) massieve hoge rooilijnvormende blokken. In het midden van de gevelwand stond, aan een diep terugliggend voorplein gevolgd door een hoge bordestrap, het gebouw van de Hoge Raad.

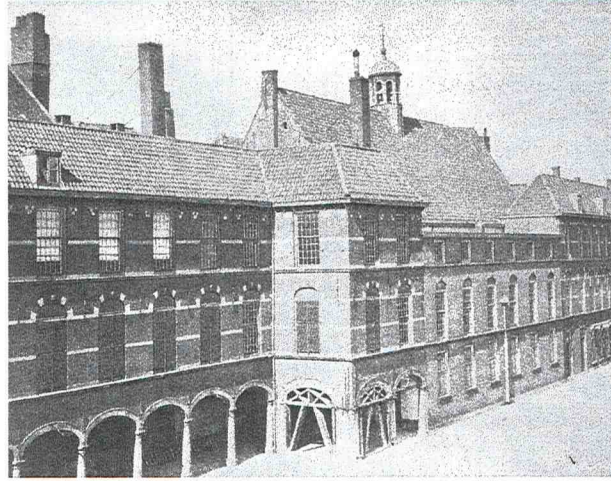
Kapel op het Binnenhof, 1848, C.J. Behr [staten-generaal.nl]

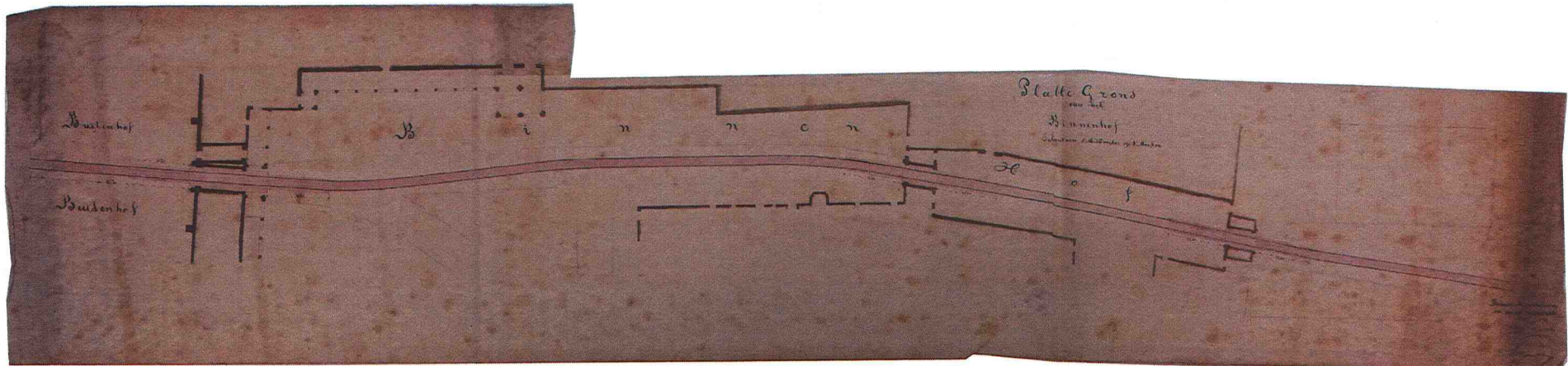
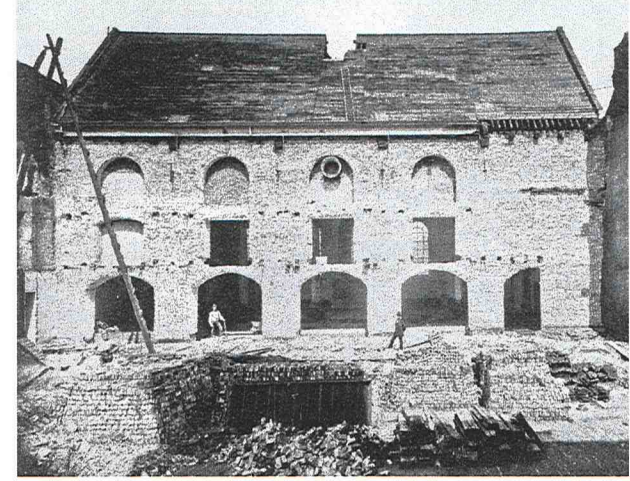
Hofkapel voor 1879. [HGA]

Ontwerptekening tram over het Binnenhof, 1881 [Nationaal Archief]

Afbraak van een deel van de Hofkapel. ca. 1880. [NA]

1879-1896 'EEN NIEUWE MANTEL VOOR HET STADHOUDERLIJK KWARTIER'

Om te voldoen aan het oordeel van het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten en hun secretaris De Stuers veroorzaakte, besloot de minister van Waterstaat Tak van Poortvliet om architect F.J. Nieuwenhuis (1948-1919), leerling van het Collegelid prof. Eugen Gugel, aan te stellen voor de Eerste Kamer en het Ministerie van Verkeer en Waterstaat. Bouwlocatie is de 13e eeuwse Hofkapel, die vrijwel geheel ontmanteld wordt, en het naastgelegen bouwdeel. De kapel wordt onherkenbaar verbouwd tot kantoor in neorenaissance-stijl; Nieuwenhuis deelt de ruimte op in verdiepingen met een middengang met aan weerszijden kamers. Op de zolder bleef de houten, gotische kapconstructie gespaard. Bij de ontmanteling kwam de gedeeltelijk ingestorte grafkelder van de graven van Holland tevoorschijn, waarvan meerdere vondsten werden gedocumenteerd. Voor de buitenruimte van het Binnenhof had deze operatie ook gevolgen; de rooilijn werd ten opzichte van de situatie voor 1879 een paar meter teruggelegd, zodat hier een ruimtelijk gedefinieerd voorplein voor de Grafelijke Zalen ontstond. In Bouwkundig Weekblad van 1882 schreef bouwkundig ingenieur V.G.A. Bosch over de verbouw van het Ministerie van Waterstaat. Heel precies beschrijft hij wat het bouwteam aantrof en hoezeer de grondige vernieuwing nodig was. De Grafelijke Zalen en het Stadhoudelijk Kwartier achtte het bouwteam van belang, maar de vijfverbeouwing was een 'ware warwinkel van gebouwen. Gothiek, vroege en latere renaissance, Louis XIV, alles vond men hier willekeurig door elkaar gegroepeerd. Wellicht vertoonde deze reeks, met de vergaderzaal der Eerste Kamer aan het hoofd,

iets schilderachtigs, doch voorzeker niets schoons.' Trots vermeld hij: 'Het stadhoudelijk kwartier kreeg een geheel nieuwen mantel.' Het zou niet de laatste verbouwing zijn aan de Hofvijverflank.

De prachtige tekeningen uit het album van Stortenbeker uit 1879 (zie volgende pagina) laten zien dat het Binnenhof flink is opgeruimd en dat de buitenruimte weer wat verder is ontdaan van zijn compartimering en differentiatie. Na de demping van het water, het nieuwe Ministerie van Koloniën en de aangepakte en stedenbouwkundig teruggelegde Hofkapel was het tijd om het Stadhoudelijk Kwartier, gebouwd als woonvleugel van Oranjeprinsen Maurits en Frederik Hendrik te restaureren. C.H. Peters kreeg de opdracht. Hij ging redelijk terughoudend te werk, al verving hij de 17e eeuwse kruisvensters in retro 18e eeuwse schuifvensters en voegde zomerluiken aan de gevel toe. Het portaal aan de Grote Zaal laat Peters vervangen door een portaal met een trapopening. De voor- en na foto's laten het resultaat zien. Restauratiearchitect Krijn van de Ende, lange tijd betrokken bij 20e eeuwse restauraties, noemde het werk van Peters en Nieuwenhuis in zijn Masterplan van 2000 treffend 'de maakbaarheid van het verleden'.

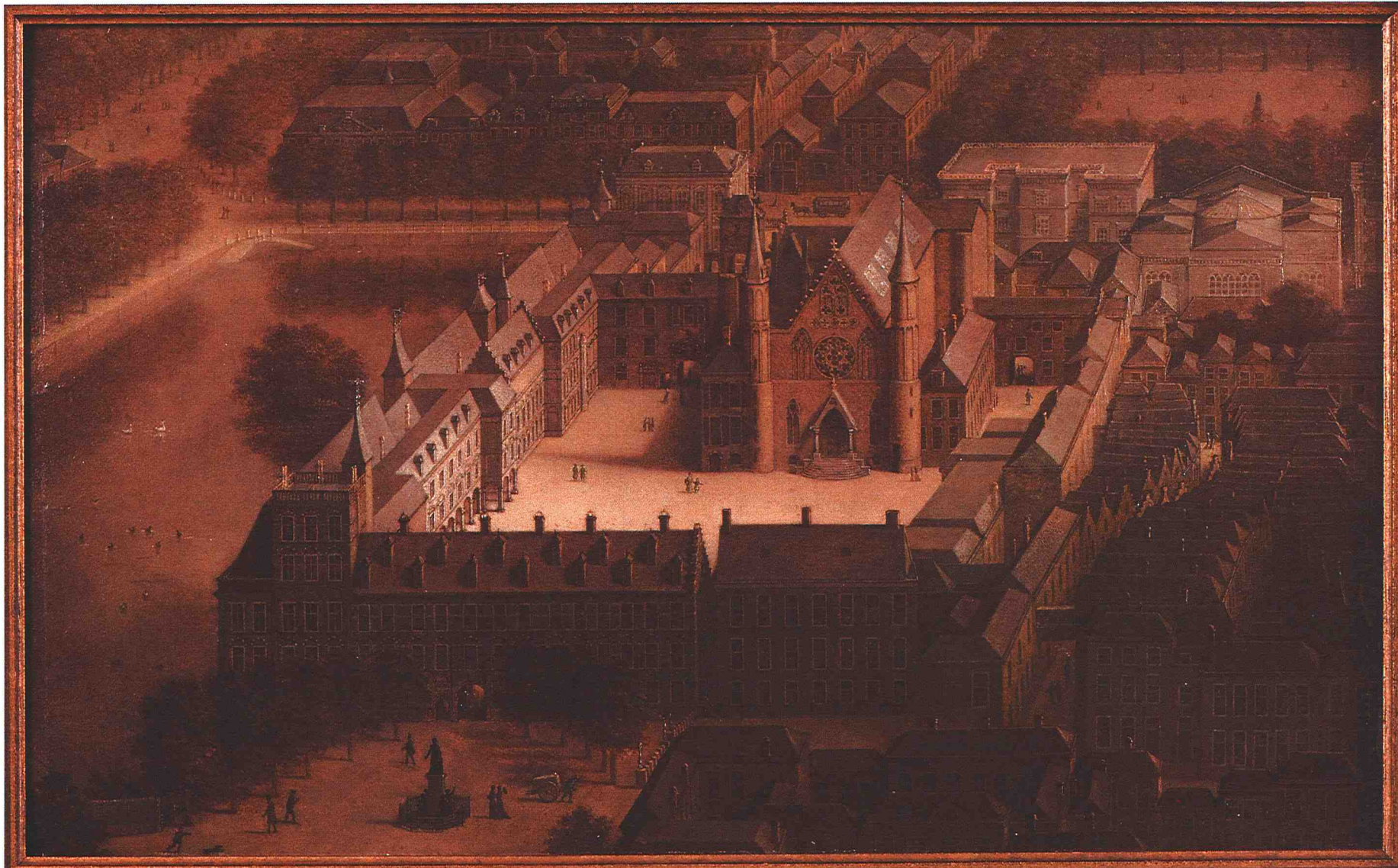
Intussen ontkwam het Binnenhof niet aan de moderne vervoersmiddelen. In het Nationaal Archief vinden we tekeningen van tramrails over het Binnenhof uit 1880. Voor de drie poorten werden (als die er nog niet waren) zijpoortjes gemaakt, omdat voetgangers gevaarlijk in het gedrang kwamen als de tram langsreed.

Voordat de grote restauratie van de Grafelijke Zalen van start ging, in 1895, waren er nog de nodige bouwwerkzaamheden, die in het kader van dit rapport over de buitenruimte te ver voeren om gedetailleerd uit te zoeken (het overzicht moet komen uit primaire bronnen, er bestaat geen publicatie over de enorme veranderingen in de negentiende eeuw). Volstaan wordt hier met te noemen de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën (1883) en een interne verbouwing van het Paleis van Willem V voor de Tweede Kamer, waarbij het gebouw van de Landsdrukkerij werd toegevoegd aan de Tweede Kamer. De verbreding van de Hofcingel door de Rijksbouwmeester en, in 1890, het bebouwen van het gat tussen het Comptoir Generaal (de Rekenkamer) en het naastgelegen Goudsmitkeurhuis.

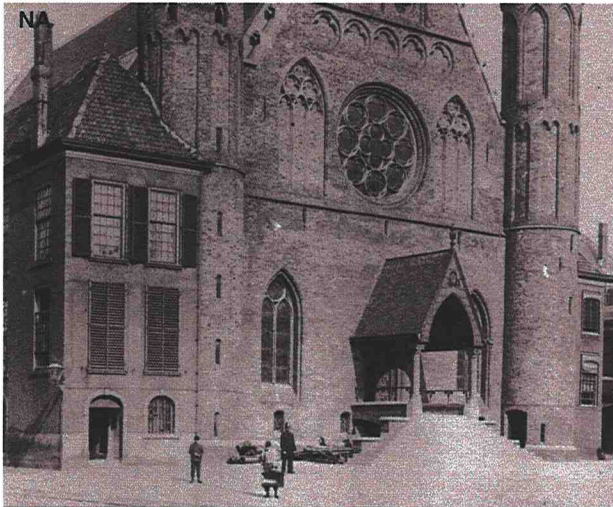
Hoewel de Commissie van Rijksadviseurs voor de Monumenten (gestart in 1874) al in 1879 weer werd opgeheven, werkte secretaris De Stuers de facto in zijn eentje verder. Hij stopte niet met actievoeren, via de pers maar ook door zijn geestverwant P.J.H. Cuypers een fontein te laten ontwerpen, die namens 86 inwoners van Den Haag aan het Binnenhof werd geschonken, als blijk van waardering voor de in 1878 begonnen restauratie. Cynischer kon het verwijt van de vertolkers van de 'enige ware stijl' niet zijn; een fontein die tot op de dag van vandaag hun beeldtaal voor het Binnenhof aan ons laat zien. Het zou niet lang duren voor Cuypers en De Stuers de Grafelijke Zalen onder handen zouden nemen.

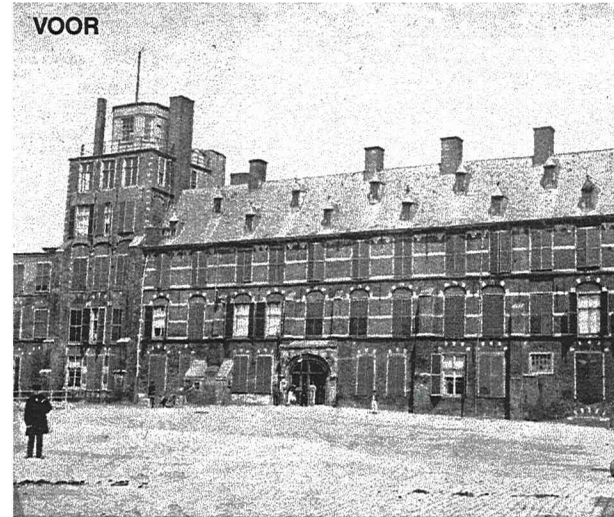
Het opgeruimde Binnenhof in vogelvucht, Pieter Stortenbeker, 1879 [HHM]

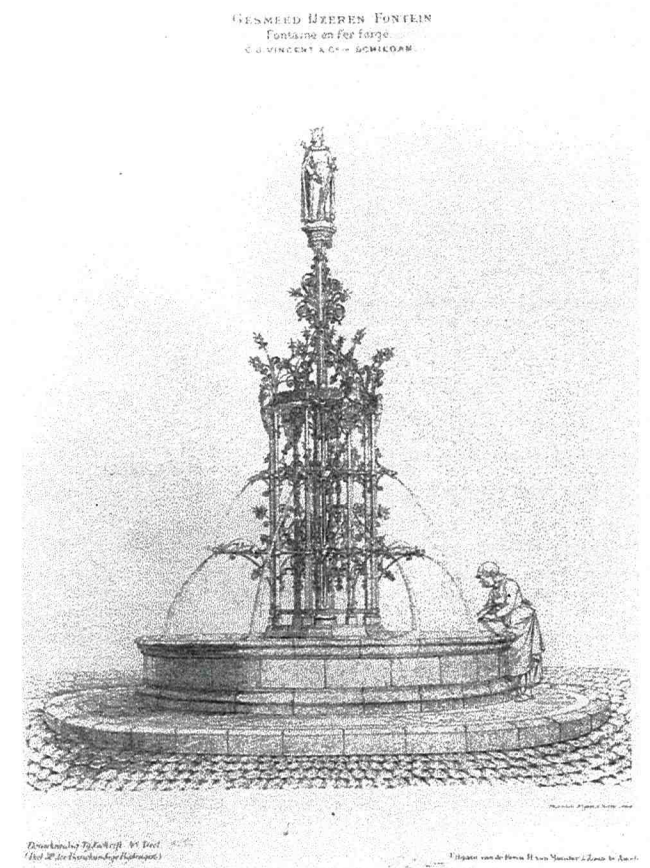
- ↓ Voor: een bescheiden dubbele trap leidt naar de entree van de Grafelijke zalen, ca. 1860. [HGA]
- ↓↓ Na: het nieuwe voorportaal van Cuypers, ca. 1880 [HGA]

- ↓ Voor: de westvleugel van het Stadhoudelijk Kwartier voor grootschalige restauraties op en rond het Binnenhof, ca. 1880. [NA]
- ↓↓ Na: dezelfde vleugel van het Oud Stadhoudelijk Kwartier anno nu. Het origineel van de Stadhouderspoort staat in de tuin van het Rijksmuseum. Hier bevindt zich een replica. [GM]

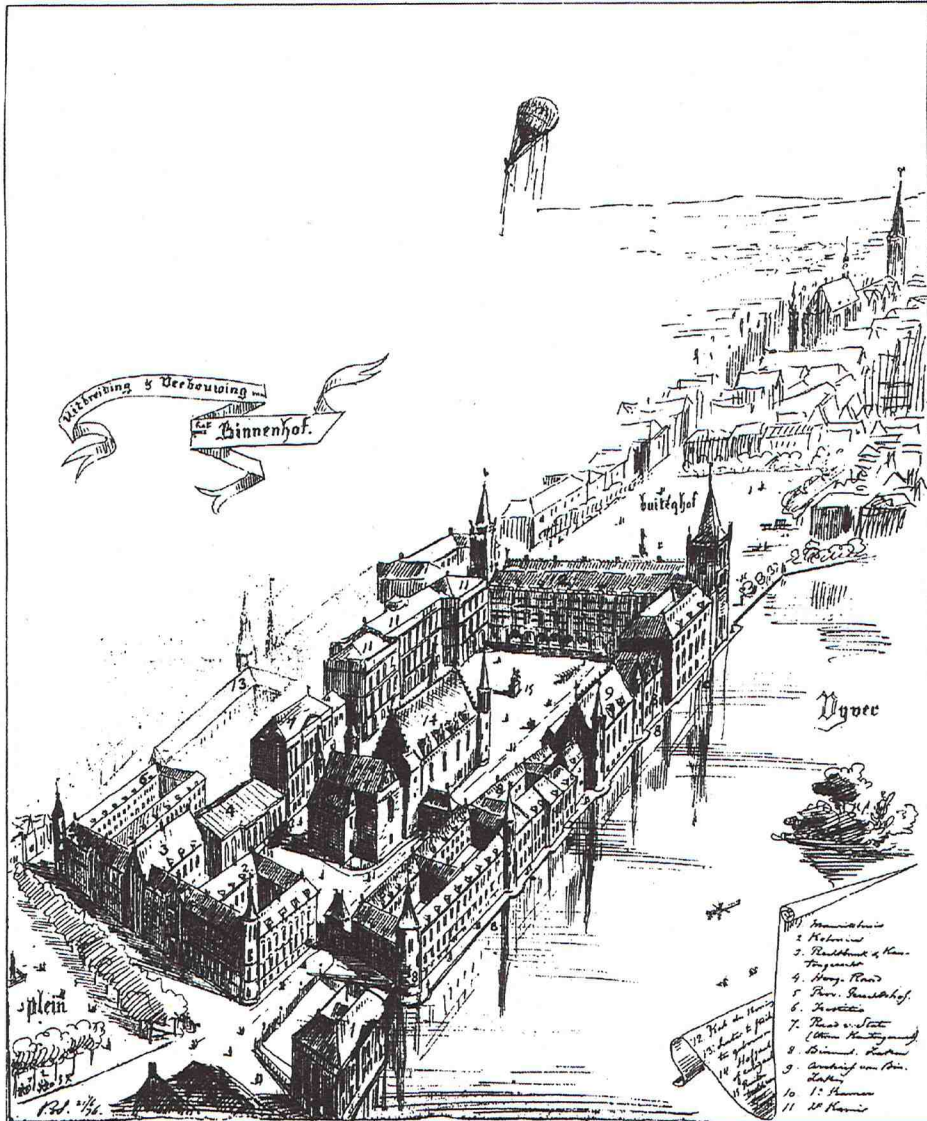

- ↓ De fontein op het Binnenhof naar ontwerp van P.J.H. Cuypers, tekening door A.C. Vincent, 1885. [HGA]

Vogelvluchtperspectief van de ideale situatie op het Binnenhof volgens De Stuers, 1876. [Kunstkroniek]

Advertentie voor uitgave over Binnenhof van Victor de Stuers, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 14-04-1891. [Delpher]

Bij GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN, te 's-Gravenhage, is ter perse en zal binnen enkele dagen verschijnen :

HET BINNENHOF

en

's Lands gebouwen in de Residentie,

door Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, ter toetse gebracht door

VERITAS.

Prijs 25 Cts.

1896-1907 DE GRAFELIJKE ZALEN AANGEPAKT

De aanpak van de Grafelijke Zalen is in het luxe uitgegeven boekwerk van 1907 uitvoerig gedocumenteerd. Het team dat verantwoordelijk was voor de restauratiekeuzes kwam op bijzondere wijze tot stand: het was een commissie van deskundigen die moest voorkomen dat De Stuers' denkbeelden de overhand kregen in de restauratie. De Stuers was namelijk onvermoeibaar doorgeslagen met het schrijven van schetsen waarin hij Waterstaat en Rose's ingrepen hekeld, en hij had in 1876 zelfs een eigen schets voor uitbreiding van het Binnenhof gepubliceerd. Daarop is te zien hoe hij het Ministerie van Koloniën vervangt door een nieuw gebouw en de Hoge Raad maskeert door op het voorplein ervan een nieuw Kantongerecht te bouwen. De Grafelijke Zalen zijn ontdaan van aanbouwsels en tussen de gereconstrueerde Spuiport (gesloopt in 1861 en het Ministerie van Justitie (aangeduid met nr 13) is plek voor 'later te stichten gebouwen.' Van verre is het Binnenhof te herkennen aan meerdere toegevoegde torenspitsen – onder andere op de Mauritsstoren. In middeleeuwse letters had hij Buitenhof, Vijver en Plein aangeduid. In de vakpers schreef architect Gosschalk in 1891 dat de 'schilderachtigheid verloren [gaat] door het stempel van één man. De Stuers wil 'anachronismen in steen', 'dor en zonder karakter' en 'zonder verhoudingen en harmonie' 'Het wordt tijd dat men met het oprichten van architectonische curiositeiten stak.' Met het schrikbeeld van het Rijksmuseum aan de Hofvijver zette hij zijn argumenten kracht bij.

Een commissie waarvan hij secretaris werd, moest het conflict tussen Waterstaat en Kunsten en Wetenschappen overbruggen en al te veel eigenrichting van De Stuers voorkomen. Leden waren architect C. Muysken, Rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel, architect C.H. Peters, architect F.J. Nieuwenhuis en later architect P.J.H. Cuypers.

Het complex van de Grafelijke Zalen was er slecht aan toe, zoals hierboven vermeld. De Commissie ging, aldus haar verslag, te werk 'door geleidelijk zalen en kantoren te laten ontruimen'. 'Overall was door pleister, metselwerk en witkwas de oude toestand onherkenbaar gemaakt en moesten belendende lokalen of aanbouwsels van weinig of geen historische betekenis worden afgebroken om tot de kern van het oude gebouw te kunnen doordringen.' (1907, p.121) Het gaat er heftig aan toe bij de restauratie, die beter met reconstructie kan worden aangeduid. Hele muurgedeeltes werden wegens scheefstand afgebroken en na versterking van de fundamenteën weer opgebouwd. Gewelfvakken werden vernieuwd en nieuwe schouwen, eikenhouten vloeren en nieuwe lambrisering aangebracht. De traptorens werden opnieuw opgetrokken, een trap 'uit latere periode' afgebroken.

Wanneer koningin Wilhelmina in 1898 wordt ingehuldigd, is de restauratie net een paar jaar gaande, en wordt het Binnenhof feestelijk verlicht met waskaarsen achter de vensters. (NA 2.02.13/670)

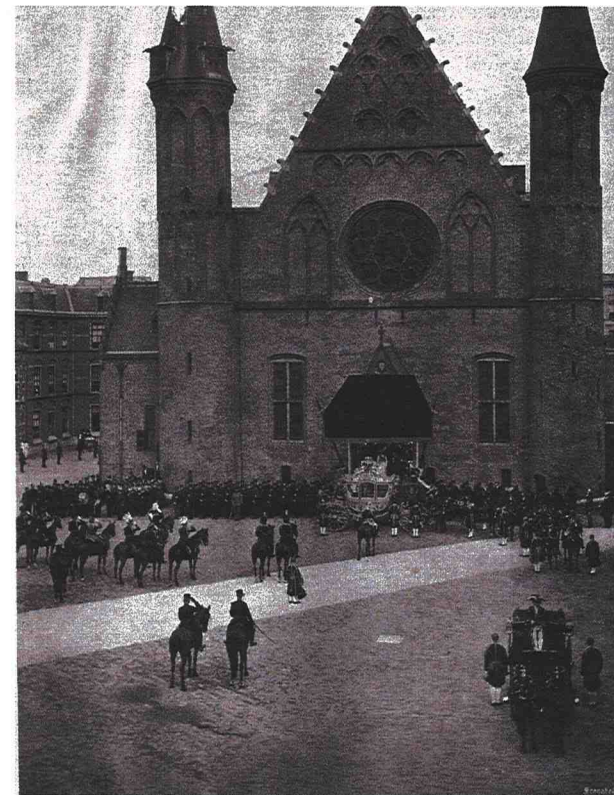
De Commissie Grafelijke Zalen over de buitenruimte

Wat de buitenruimte betreft meldt het verslag op p. 140 dat rondom de Grafelijke Zalen 'sleuven en keermuren met afsluithekken 'ter wille van de buitenarchitectuur' gemaakt zijn. Tevens is het maaiveld aan de voorzijde van de Grote Zaal opgehoogd in verband met de wijziging van de trapopgang bij voorportaal.

Behalve het verwijderen van de belendingen van de Grafelijke Zalen, reconstrueerde de Commissie ook andere later ontstane toevoegingen. Op de plek van de vroegere Gravinnentuin was aldus het verslag een 'hinderlijke gang'

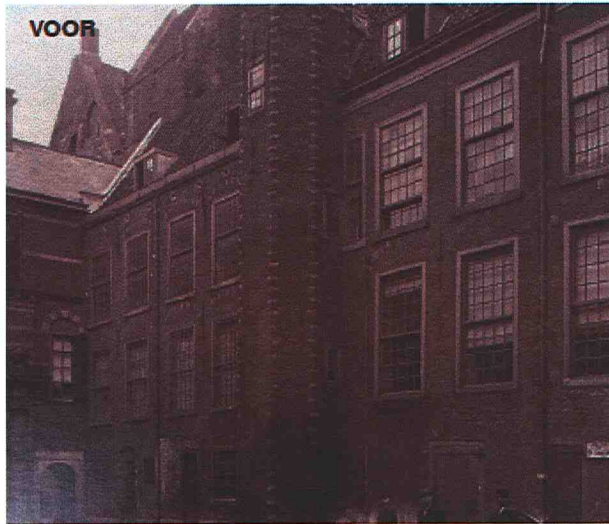

De Gouden Koets op het Opperhof, opening van de Staten-Generaal door koningin Wilhelmina, 15-09-1914. [HGA]

met een laag zijgebouwtje dat moest worden verwijderd. De fundamenteën van de vroegere Binnenhofmuur werden hier teruggevonden en in aansluiting aan de poort hersteld (zie foto's van de voor- en nasituatie op de volgende pagina). Aan de zuidzijde van de Grafelijke Zalen werden bomen geplant, 'waardoor het schilderachtige aanzien wordt verhoogd', maar de wenselijke verbetering (dit slaat vermoedelijk op de nieuwbouw op De Stuers' schets van gebouw nr. 13) 'was nog niet tot stand gekomen'.

- ↓ Voor: de noordgevel van het complex van de Grafelijke Zalen net voor de Middenpoort, ca. 1880 [NA]
 ↓↓ Na: de Grafelijke Zalen gezien vanaf hetzelfde punt [GM]

- ↓ Voor: bebouwing aan de oostzijde van het Binnenhof, tussen de Grafelijke Zalen en het voormalige Ministerie van Koloniën, voor grootschalige restauratie, ca. 1880 [NA]
 ↓↓ Na: dezelfde hoek van het Binnenhof anno nu. [GM]

De poort van Oostervant, pendant van de Middenpoort maar dan aan de zuidzijde van het Grafelijke Zalen, werd afgebroken. Het gevolg was dat, in naam van een nooit bestaan middeleeuws beeld, de historisch aangebrachte compartimentering, die de buitenruimtes elk een eigen functie en karakter gaf, van keukenplaats tot gravinnentuin en van semi-openbaar naar privé, ongedaan werd gemaakt en de huidige homogeniteit en het gebrek aan differentiatie tot stand kwam. Koningin Wilhelmina hield in 1904 de eerste Troonrede in de (let op de naam) Ridderzaal, zodat de Commissie trots in haar verslag vermeldt dat ook bestemming van de Grote Zaal een restauratie was en de tijden van de gravenvergaderingen liet herleven. Sindsdien draait de gouden koets, die Wilhelmina in 1898 van de burgers van Amsterdam had gekregen, jaarlijks haar rondes over het Binnenhof.

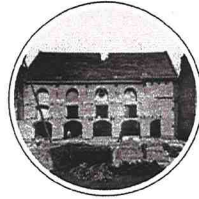
Architect J.L.M. Lauweriks bekritiseerde de restauratie in Architectura van 1904. Hij typeert de werkzaamheden als die van een 'liefdevolle moeder die haar kind doodrukt' en als 'een gebouw waarbij naar een zekere eenheid van stijl en tijdperk is gestreefd.' Met ironie wijst hij op de retro architectuur die het Binnenhof nu kenmerkt: 'Ideaal geschiedkundig gedacht is het een plezierig gevoel voor onze natie om te weten, dat er op het Haagse Binnenhof een gebouw staat dat een symbool is van een rijk geschiedkundig verleden en het tekenen onzer politieke macht. Zo beschouwd kan het gebouw nooit mooi genoeg zijn en komt het er minder op aan, of elke steen van dat gebouw de vergrijsde drager is van alle tijden, die liggen tusschen ons en het begin der stichting.'

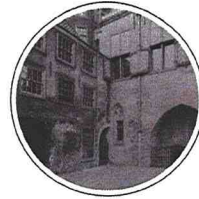
Willem I verhuist naar Noordeinde. Binnenhof beschikbaar voor ministeries

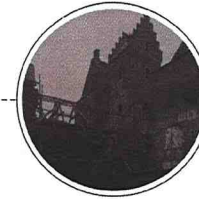
In 1815 wordt de Ridderzaal de Loterijzaal: 'eene onzedelijke staatsinkomst en walgend gejoel van venters en koopers' (1862)

Voorbouw van de Hofkapel wordt afgebroken (1879), de kapel wordt omgebouwd tot kantoren en vergaderruimten

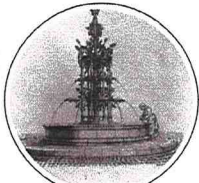
Eind 19^e eeuw gebouwen op het Binnenhof verwaarloosd

Grootschalige restauratie van de Grafelijke Zalen

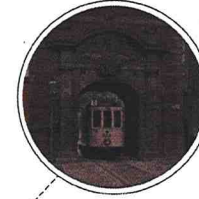
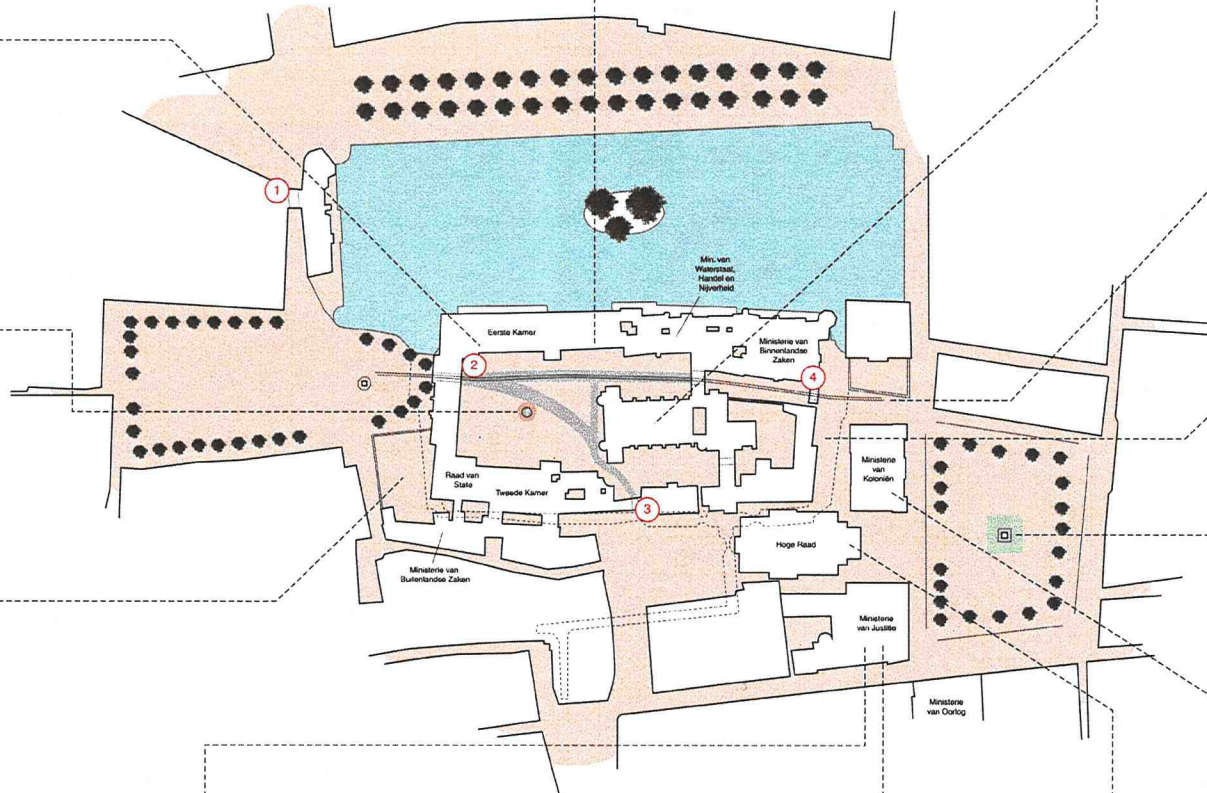
Boekenkraampjes onder de arcades op het Binnenhof

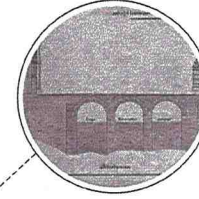
Fontein van Cuyper (1883)

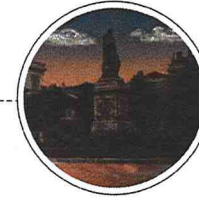
Tuin op het Buitenhof wordt openbaar en verhard cour

Tram over het Binnenhof (1880-1924)

Rond 1860 worden de hofgracht en het Spui gedempt

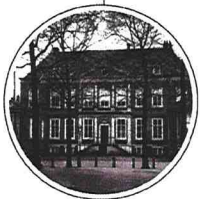
Standbeeld Willem de Zwijger ca. 1840

- poorten
- 1 Gevangendoor
 - 2 Stadhouderspoort
 - 3 Hofpoort
 - 4 Grenadierspoort

muziek

This is the day which the Lord hath made
HWV 262, G.F. Handel

! Deze paleiskaart is interactief. Klik op het vak hierboven en je kunt het nummer beluisteren.

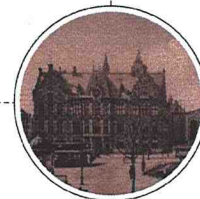
Huygenhuis wordt afgebroken (1862)

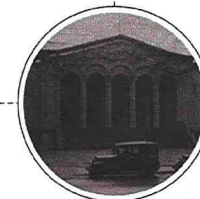
Zoektocht naar de nationale bouwstijl

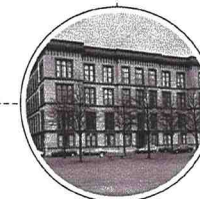
Nieuw front aan het plein naar ontwerp van W.N. Rose

Ministerie van Justitie ('te prententius, te ruim en te weelderig') naar ontwerp van C.H. Peters (1876-1883).

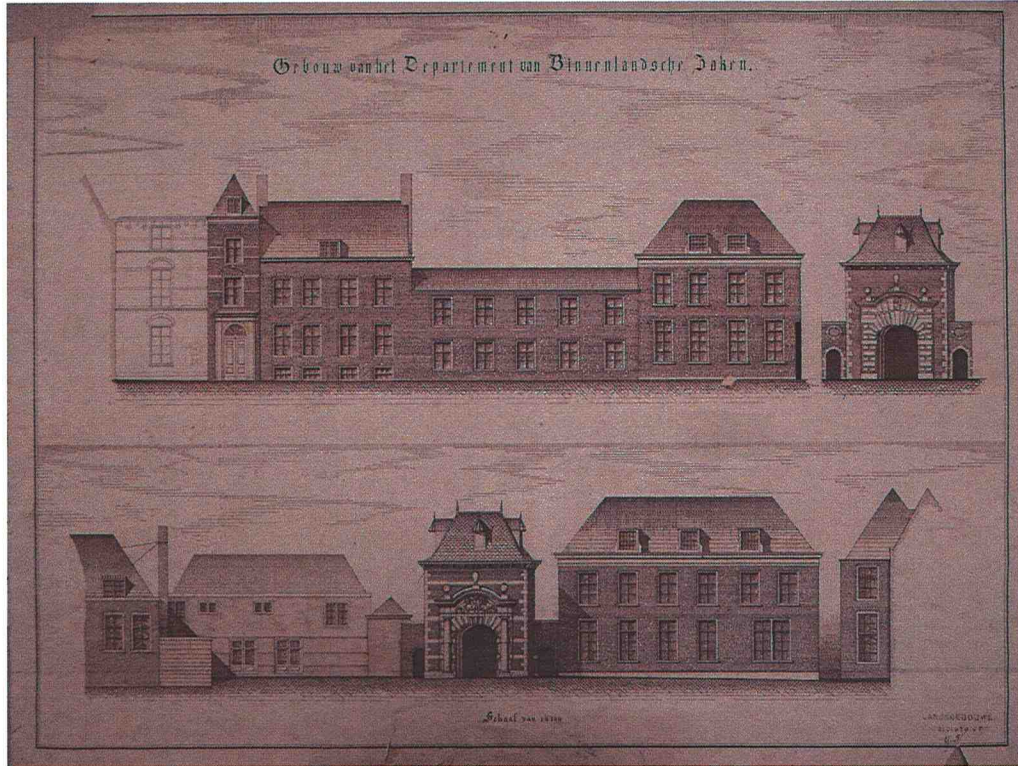

Hoge Raad ('het hondenhok') naar ontwerp van W.N. Rose (1860-1863)

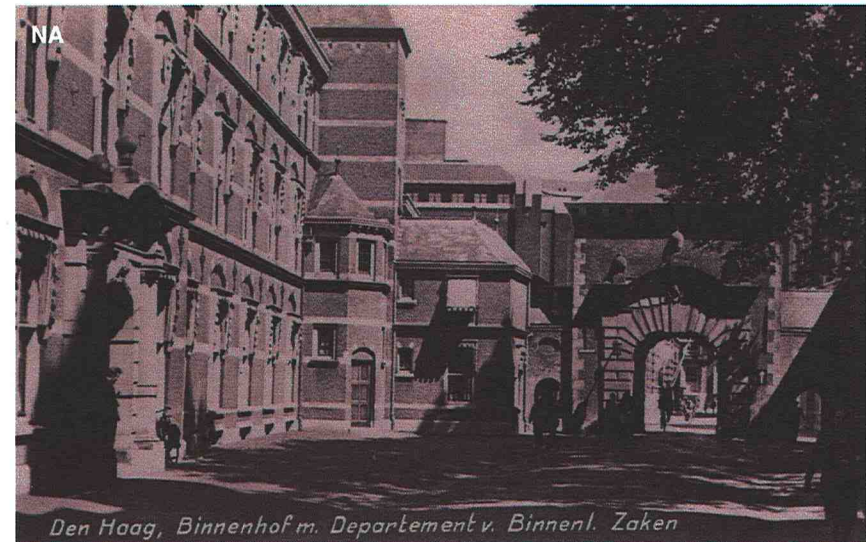

Ministerie van Koloniën ('een stenen en ijzeren kast') naar ontwerp van W.N. Rose (1852-1861)

↓ Opmeting van de gevels van het departement van Binnenlandse Zaken vóór de nieuwbouw, 1895. [NA]

↓ Gevel Binnenlandse Zaken in ca. 1905 [HGA]
↓↓ Het nieuwe ministerie van Binnenlandse Zaken met teruggelegde gevel, J.F.H. Roovers, 1948. [HGA]

EPISODE V. EEN NIEUWE NOORD-ZUIDAS DOOR DEN HAAG (1907-1975)

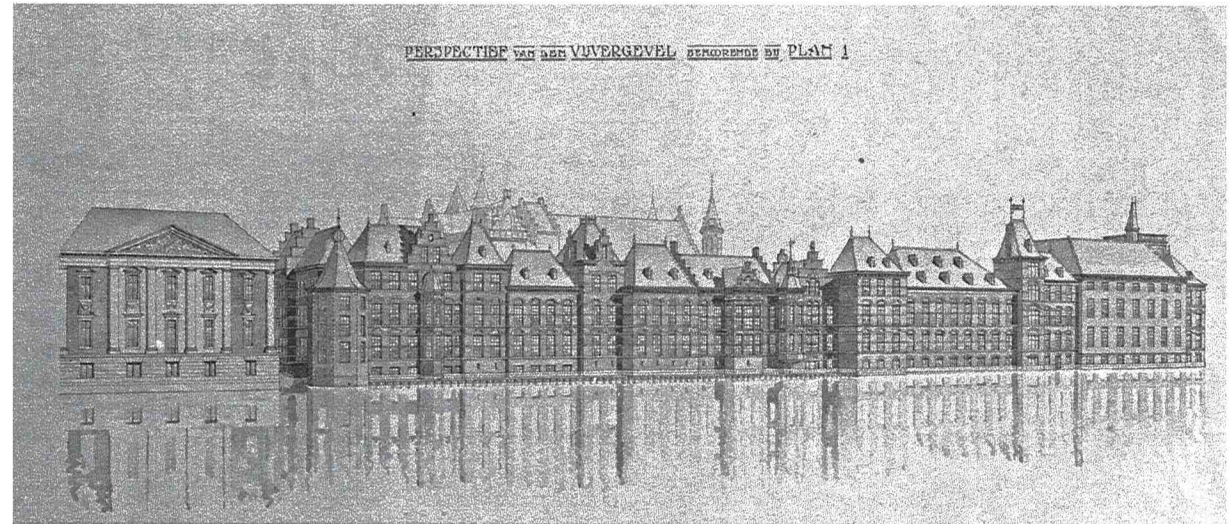
In de eerste decennia van de twintigste eeuw botsen er op en rond het Binnenhof twee tijdperken. Ter plaatse van het huidige Ministerie van Algemene Zaken werd de reconstructie van het Binnenhofensemble volgens de beginselen van de Commissie voor de Grafelijke Zalen (die ook na 1907 bleef bestaan) nog even voortgezet. Rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel was de ontwerper. Het was een ingrijpende reconstructie. Aan de Binnenhofzijde werd de gevel teruggelegd en rechtgetrokken. Lange tijd had de buitenruimte voor deze gevel tussen de Grenadierspoort en de Middenpoort een corridorvorm gehad, wat nog resteert in de schuine doorgangen van de poorten. De vormwil van de twintigste eeuw won het achter van de historisch gegroeide situatie en nieuwe gevel werd evenwijdig aan de andere gevels aan het Binnenhof gelegd. De doorgang tussen de twee poorten was nu opener, breder en minder gearticuleerd. De twintigste eeuw was ook herkenbaar in de onderbouw, die geheel in beton werd uitgevoerd. Het uitlijnen van de rooilijn betekende dat er een flink stuk gebouwd volume verdween en dat de aansluiting op de Grenadierspoort moest worden opgevuld. Aan de Hofvijverzijde werd nu, na de aanpak van de kapel en belendende gevel door Nieuwenhuis, ook het deel bij het torentje aangepakt. De nieuwe gevel, ontworpen door Knuttel, is van een heel andere opzet dan de gevel daarvoor. Knuttel, die ook lid was van de Commissie Grafelijke Zalen, maakte met dit bouwdeel de aanblik van de Binnenhofschil af in zijn 'retro-middeleeuwse' gedaante.

(Niet zodanig gerealiseerd) ontwerp voor de wijziging van het Binnenhofcomplex aan de Hofvijverzijde, ontwerper onbekend, 1909. [NA]

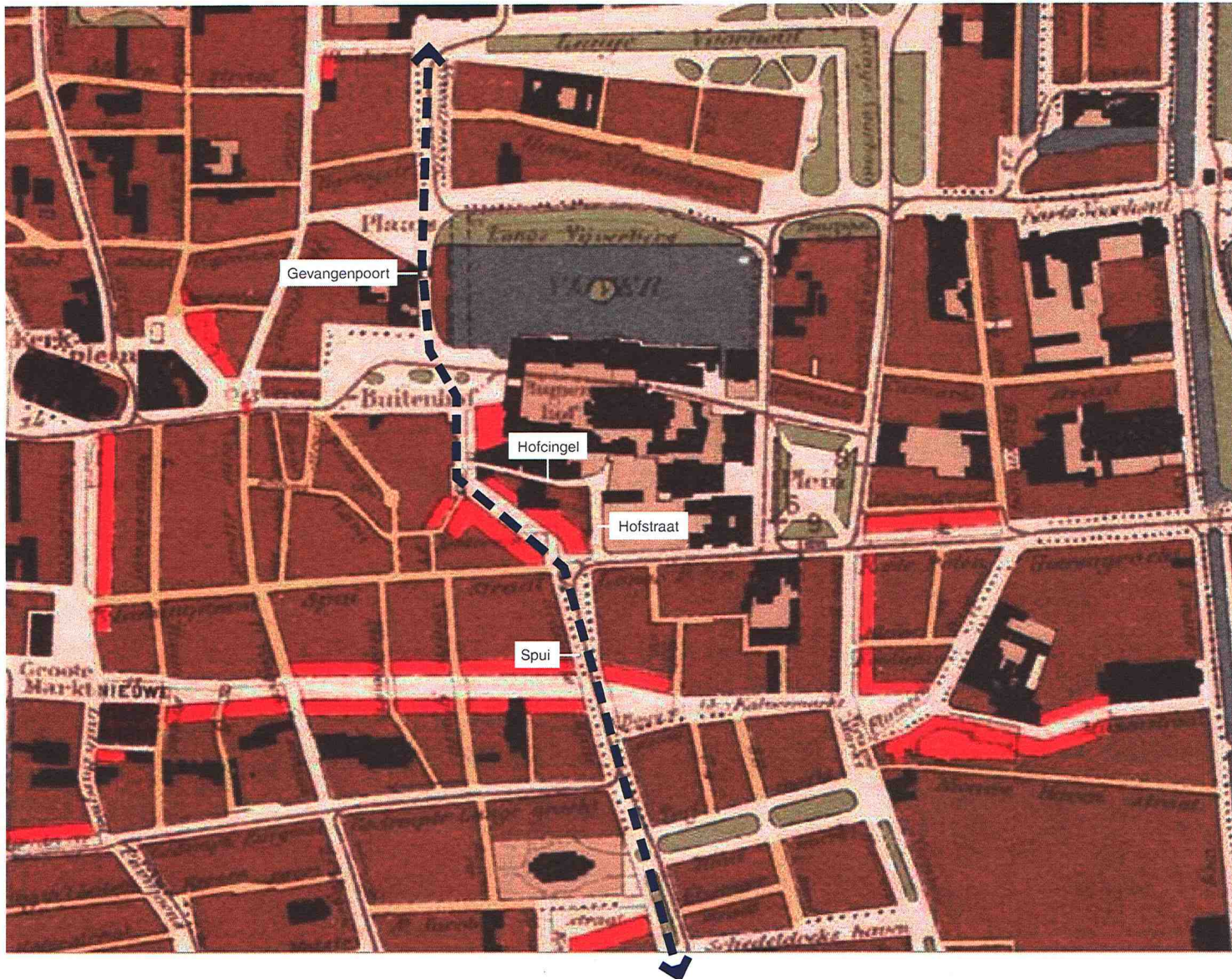

Uiteindelijk gerealiseerde situatie naar ontwerp van Knuttel. [Collectie SHM]

Uibreidingsplan van Den Haag met in het blauw de verkeersdoorbraak van de nieuwe Hofweg, Berlage, 1908. [WC]

NIEUWE VERBINDINGSWEG LANGS HET BINNENHOF

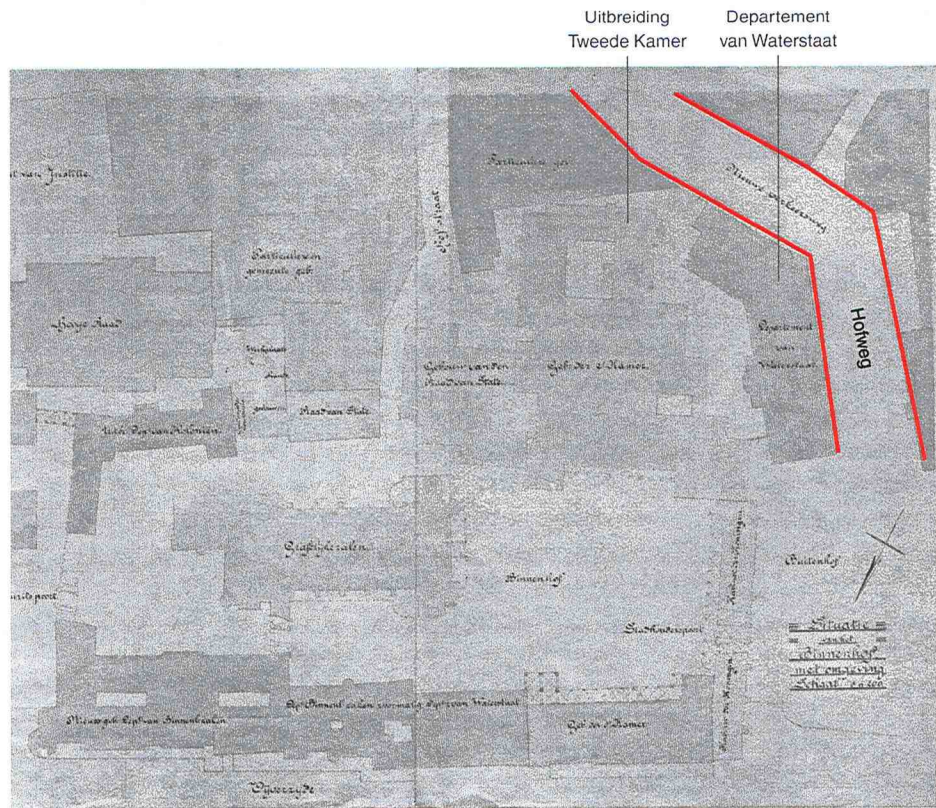
Terwijl de renovatie en reconstructie op het Binnenhof voortduurt, neemt daarbuiten de druk op het stedelijk weefsel toe. De stad Den Haag, die van 90.000 inwoners in 1870 naar ruim 200.000 in 1900 was gegroeid, had architect H.P. Berlage aangesteld als gemeentelijk adviseur voor een nieuw uitbreidingsplan. Op zijn plankaart uit 1908 is te zien hoe een enorme nieuwe noord-zuid route langs het Binnenhof schampt. Deze Hofweg werd in 1914 aangelegd, en leverde in de openbare ruimte van het Buitenhof naar de Gevangenpoort en de Plaats een omkering op. De nieuwe route liep langs het Binnenhof, in plaats van ernaartoe. Bijkomend effect van de aanleg van de Hofweg was de sloop van historische bebouwing aan de Praktizijnshoek, het Achterom en een deel van de Hofcingel (de noordzijde van de huidige Hofplaats). In eerste instantie plande Berlage op de nieuwe kavels aan de Hofweg een nieuw, representatief Ministerie van Waterstaat en daarachter een kleine uitbreiding van de Tweede Kamer (zoals te zien op zijn tekening uit 1912 op de volgende pagina). In afwachting daarvan werden aan de noordzijde van de Hofweg tijdelijke (overheids)kantoren en de magazijnen van de firma Gerzon gebouwd. Al snel zag men in dat deze prominente plek aan de nieuwe Hofweg,

op de kop van het gedempte Spui, een uitstekende plek zou zijn voor het zo verlangde grootse parlamentsgebouw, dat nog steeds in de hoofden van de Tweede Kamerleden en het Kabinet rondzwierf. (BW 1910, p. 211-213) Hier hoefden geen belangrijke historische gebouwen te wijken – de bebouwing aan deze zijde van de Hofstraat en Hofcingel waren smal en in de ogen van toen niet representatief – en toch kon het parlement een waardige positie claimen in het bestuurlijke ensemble. De eerste tekeningen dateren uit 1913 en ca. 1920: respectievelijk Rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel en G. Friedhoff stellen een uitbreiding van de bestaande huisvesting voor richting het Spui, op de plek van de huidige Hofplaats, met gevels aan de Hofweg, de kop van het Spui, de Hofstraat en de Hofcingel. Door de kavel te bebouwen met onder meer een hoog torenelement, zou de vroegere kop van het (inmiddels gedempte) Spui, waar ooit een kapel had gestaan, een waardig nieuw aanzicht krijgen in de gemoderniseerde stad. Het Paleis van Willem V, waar de Tweede Kamer de balzaal als vergaderzaal gebruikte, moest behouden blijven aldus minister Lely in Bouwkundig Weekblad van 1914, 'want daar is men aan gehecht.' In 1920 werd een besloten prijsvraag uitgeschreven. Deelnemers waren K.P.C. de Bazel, H.P. Berlage, Ed.

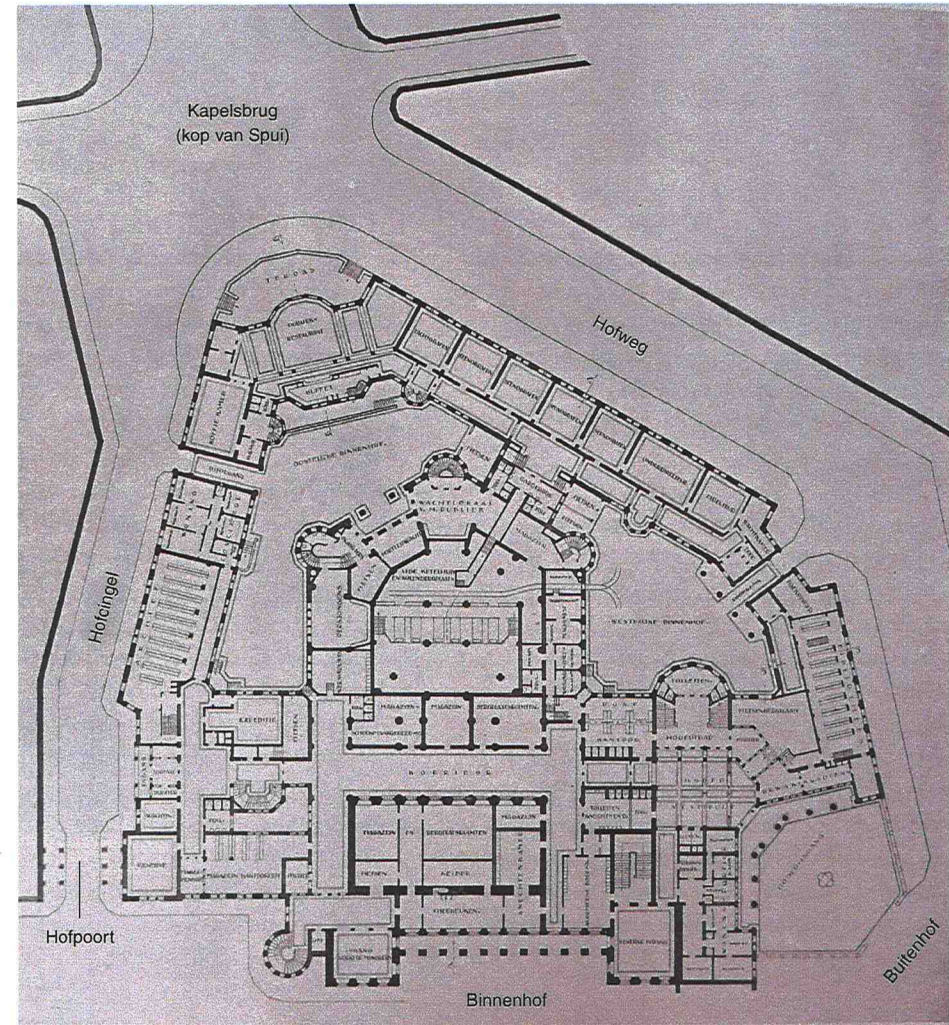
Cuypers, J. Limburg en J. Stuyt, en van het bureau van Rijksbouwmeester Knuttel K. Bremer en J.R. Prent. De ontwerpen verschilden in stijl maar niet in grootsheid: het negentiende-eeuwse verlangen naar een democratiepaleis weerklonk ook nu (zie intermezzo aan het einde van deze paragraaf). In het archief van Berlage bevindt zich een brief van 17 januari 1922 waarin de Minister van Waterstaat aan de architect meldt dat de regering om financiële redenen heeft besloten om een voorstel tot het stichten van een nieuw Tweede Kamer gebouw aan te houden. De plannen zullen niet nader worden bestudeerd (Belage zou deze opdracht krijgen) want door het uitstel komen er misschien andere eisen aan het Tweede Kamergebouw. Het zou tot ver na de Tweede Wereldoorlog duren voordat deze discussie werd hervat.

Ook het huis van Albemarle, op de plek van de vroegere Mauritstuin en inmiddels in gebruik als Ministerie van Buitenlandse Zaken, werd afgebroken om het tracé van de nieuwe weg mogelijk te maken. De laatste bottleneck voor de aanleg van de Hofweg was de Gevangenpoort, het laatste overblijfsel van de buitenste ring van het grafelijk hof.

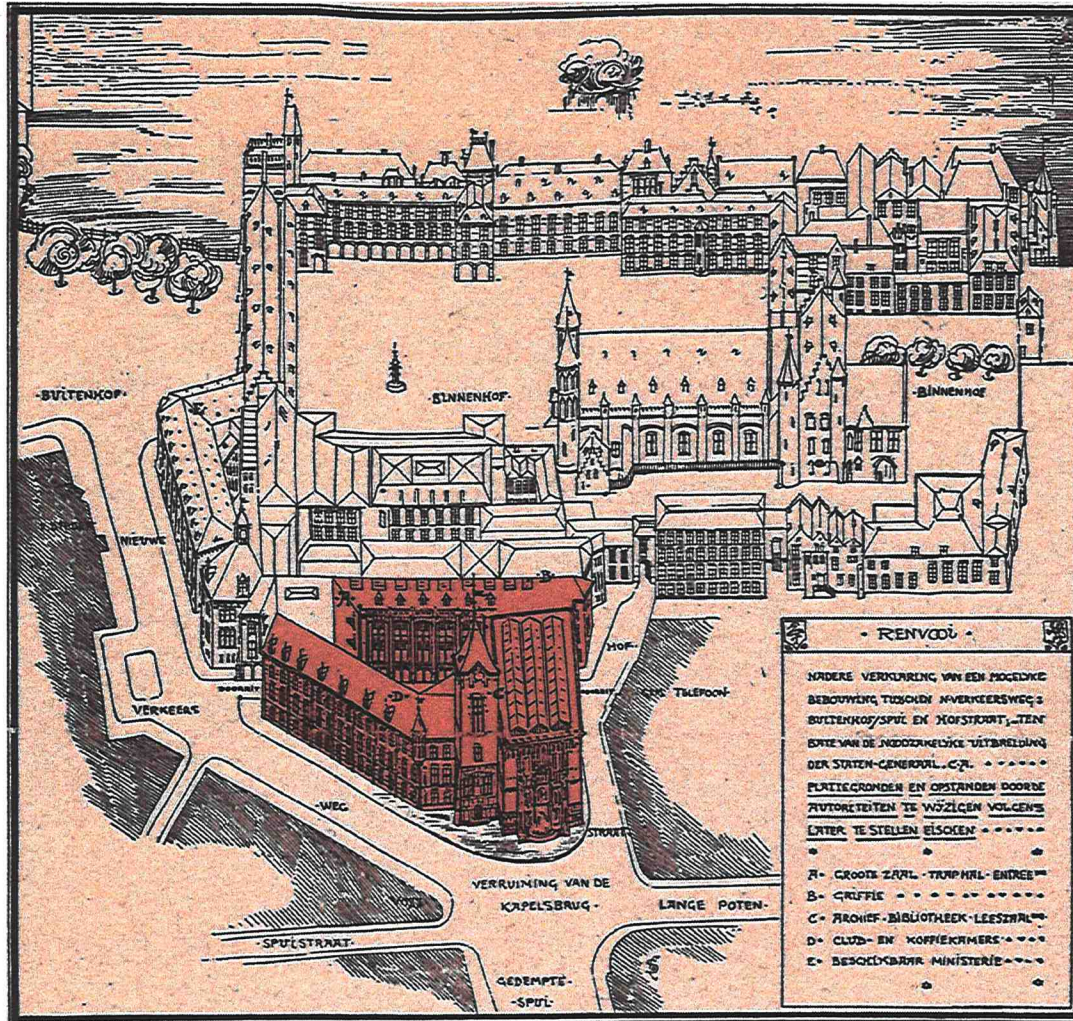
↓ Ontwerp voor een 'nieuwe verkeersweg' (rood), de Hofweg, 1912
[NA]

↓ Prijsvraaginzending van K.P.C. de Bazel voor het nieuwe gebouw van de Tweede Kamer, met een monumentale entree aan het Plein en aan het Buitenhof. 1920. [NA]

↓ Impressie van de uitbreiding van het Tweede Kamergebouw, behorende bij een adres van de Verfraaiingscommissie, 1910 [BW 1910, #18, p. 212]

↓ Het Spui richting het noorden vóór de verkeersdoorbraak van de Hofweg, met rechts op de achtergrond de Hofstraat naar de Hofpoort en rechtsaf de Lange Poten. De bebouwing in het midden wordt later gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe Hofweg. Foto uit 1910 [HGA]

↓↓ De tijdelijke bebouwing aan de Hofweg, 1933. [HGA]

De Gevangenpoort, met aan weerszijde huizen. Ca. 1900
[HGA]

Bebouwing aan Hofvijver afgebroken, 1938 [HGA]

Panden aan de kopse kant van de Hofvijver, werden in 1916 afgebroken voor de aanleg van de Hofweg

Ontwerptekening van Berlage voor de nieuwe verkeersweg ter hoogte van de Gevangenpoort en de inrichting van het Buitenhof, 1924.

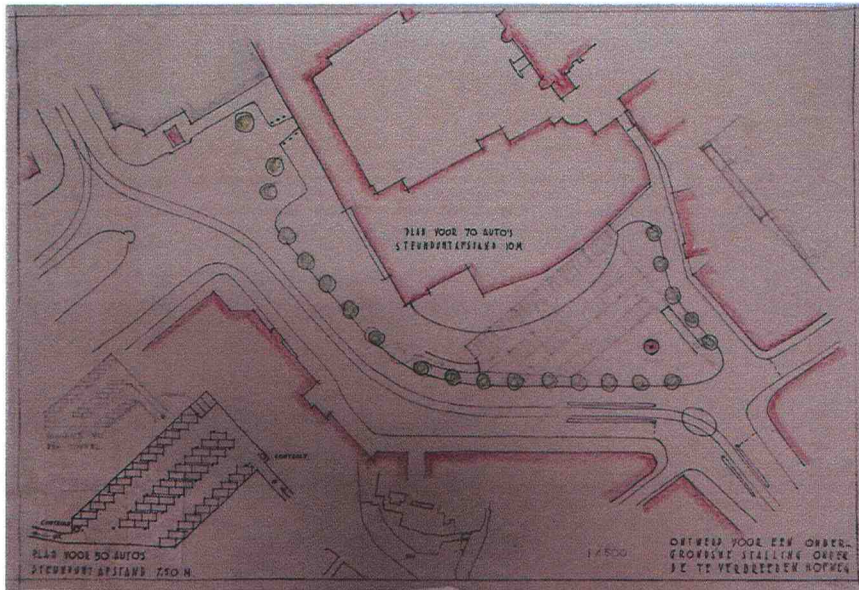
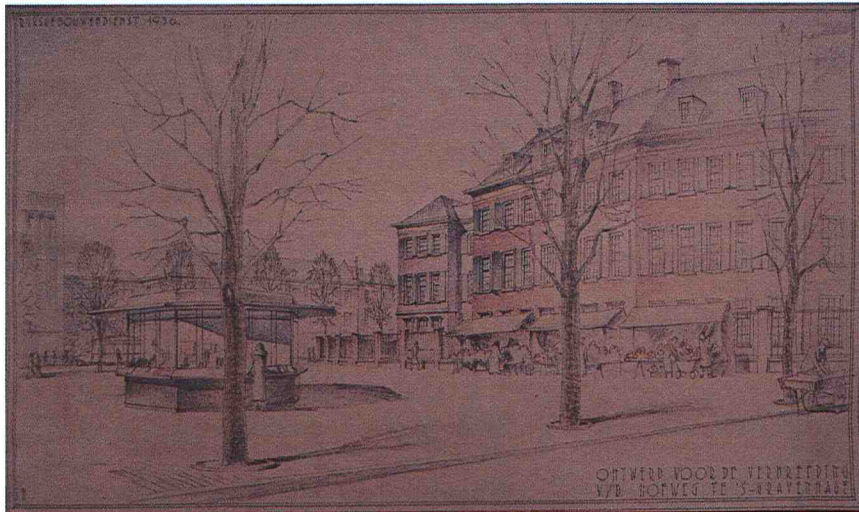
Gevangenpoort

Al jaren woedde er een hevige discussie over de smalle doorgang van de Gevangenpoort. In 1904 had men reeds besloten tot de elektrificatie van de tram, maar de verstorende aanblik van de bovenleidingen waren op het Binnenhof niet gewenst. Derhalve was het plan om de tram via de Lange Vijverberg naar het Buitenhof om te leggen, maar daarvoor moest de tram onder de smalle Gevangenpoort door. Een verbreding van de doorgangsroute was noodzakelijk. De ruimte was beperkt: om een dergelijke doorgang mogelijk te maken, moesten de gebouwen direct grenzend aan de Hofvijver wijken of moest een deel van de Hofvijver worden gedempt. De gemoederen liepen hoog op en er werden, zowel gevraagd als ongevraagd, vele ontwerpvoorstellen aangedragen. Moest de poort verdwijnen, of juist het rond 1600 ontstane bouwblok van huizen aan de korte kant van de Hofvijver? Naast een welkome opschoning van deze in veler ogen smoezelige huizenrij was voor veel Hagenaars de Hofvijver bovendien onaantastbaar. Ook D.E.C. Knuttel en Berlage pleitten afzonderlijk van elkaar voor de kostbare sloop van de huizen om de in hun ogen onnodige inkorting van de Hofvijver te voorkomen. Na een langdurig conflict besloot de Gemeenteraad in 1916 de woningen te ontmantelen. Al ruim tien jaar lag het grootste deel van de Hofweg er, nu kon eindelijk de trechter van de 3,80 meter brede doorgang van de Gevangenpoort verbreed worden. Berlage maakte het ontwerp. De Hofweg werd naast de vijver gelegd, vijftien meter breed op de plek van de voormalige huizen. Het Buitenhof werd een tramknooppunt met kiosk, taxistandplaatsen en zitplaatsen. In 1925 was de aanleg van de Hofweg voltooid.

- ↓ Een van de opties voor de invulling van de nieuwe open ruimte aan de noordzijde van de Hofweg: een marktplaats met veelhoekig paviljoen, 1936. [NA]
- ↓↓ Er wordt ook getekend aan een ondergrondse parkeerplaats, 1936. [NA]

- ↓ Uiteindelijk wordt de Hofplaats ingericht als parkeerplaats, met tussen het voormalig Paleis van Willem V (inmiddels Tweede Kamer) en de auto's een brede grasstrook. 1940. [HGA]

De inrichting van het Buitenhof naar ontwerp van Berlage met op de achtergrond het Stadhoudelijk Kwartier, ca. 1950 [HGA]

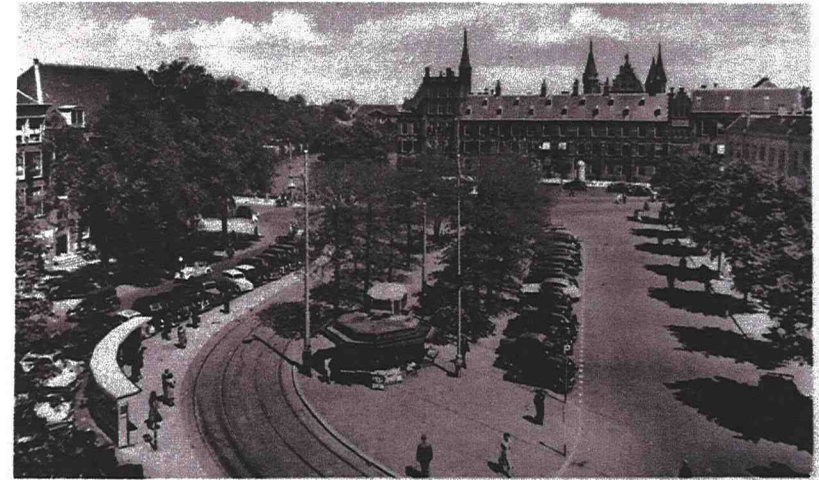

Binnenhof wordt parkeerplaats [HGA]

Hofplaats

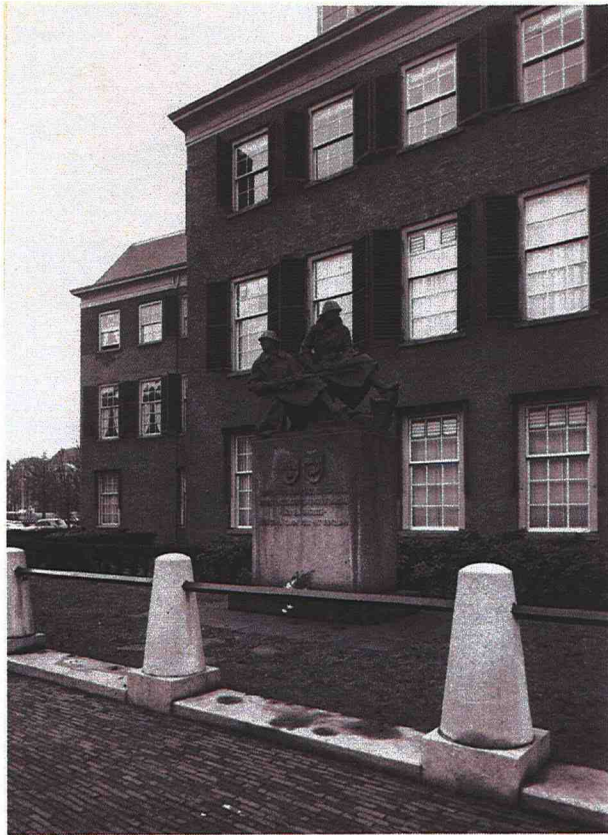
Op de locatie waar nog geen twintig jaar eerder een groot parlamentsgebouw was gedacht, onstond in 1939 een definitieve leegte. De Hofweg moest verbreed. In de kranten lezen we dat de verkeersdruk 'verbijsterend' en 'onafgebroken' is. De tijdelijke gebouwen en de Hofcingel die naar de Hofpoort leidden werden gesaneerd. Hoe deze nieuwe ruimte in te vullen? Schetsen in het Nationaal Archief getuigen van een dilemma: op het nieuwe Hofcingelplein (nu Hofplaats) wordt – heel vroeg voor die tijd – een ondergrondse parkeergarage voorgesteld, met daarboven een tramknooppunt en ruimte voor een markt. Een paviljoen zoals Berlage ontwierp op het Buitenhof zou levendigheid brengen. Een ander voorstel betrof een bovengrondse parkeerplaats en voor dit voorstel werd uiteindelijk gekozen. Niet alleen deze recent vrijgekomen ruimte, maar elk beschikbare hoekje op en rond het Binnenhof werd overgenomen door de auto. De Hofplaats is dus als stedelijke ruimte het gevolg van de aanleg en verbreding van de Hofweg, en is lange tijd een beoogde bouwlocatie geweest. Dat verklaart de wat wezenloze ligging van het plein langs de drukke verkeersader.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het Binnenhof bezet door de Sicherheitsdienst (SD) en de Gestapo. De Stadhouderspoort en Grenadierspoort waren gebarricadeerd. Spionnen en verzetsmensen werden verhoord in het gebouw van Justitie. Na de bevrijding was Nederland een ontredderd land, het regeringsapparaat moest voor herstel veel groter worden. Er kwamen 15 afzonderlijke departementen, waarvan de jongere niet op het Binnenhof en Plein terecht konden.

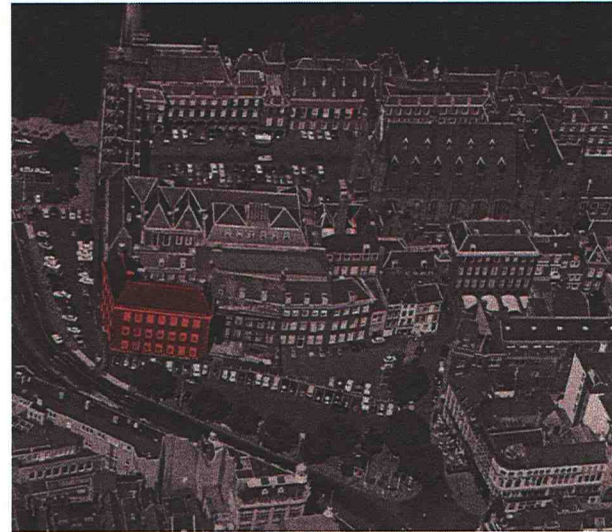
Oorlogsmonument door beeldhouwer Dirk Bus, ingewijd in 1951, voor de achtergevel van de Tweede Kamer. [HGA]

Kortenhorst vleugel (oranje) aan de Hofweg, Jaap Rijkenberg, 1970. [HGA]

De Kortenhorst vleugel aan de Hofweg, met de parkeerplaats op de huidige locatie van de Hofplaats, 1962. [HGA]

Bij het aanleggen van de nieuwe bestrating op het Binnenhof wordt de riolering gecontroleerd, 1953. Stokvis, [HGA]

In 1945 werden de gebouwen van het Binnenhof weer in gebruik genomen. De Rijksgebouwendienst maakte opmetingstekeningen van alle bouwdelen, maar we vinden geen archiefbronnen over concrete aanpassingen in deze vroege naoorlogse jaren.

Op de Hofplaats (toen Hofcingelplein geheten) wordt in 1951 een oorlogsmonument ingewijd, voor de gesneuvelde Grenadiers en Jagers. Het werd ontworpen door beeldhouwer Dirk Bus (1907-1978) en stond tegen de gevelwand van de Tweede Kamer, de wand die vóór de aanleg van de Hofweg de Hofcingel had begeleid. Om het monument was, parallel aan de gevel, een grasperk afgezoomd met stevige betonnen paaltjes.

Op het Binnenhof wordt de bestrating in 1953 opnieuw gelegd, in het kenmerkend patroon met de carrés dat we nu nog kennen. Naast Prinsjesdag was er in 1953 een groot Europacongres op het Binnenhof, dat waarschijnlijk een van de redenen zal zijn geweest voor de nieuwe pleinvloer. Wat betreft de gebouwen gaf de regering prioriteit aan de wederopbouw van steden en dorpen en voerde voor zichzelf bestedingsbeperkingen in.

In de jaren vijftig steeg het aantal Tweede Kamerleden van 100 naar 150 om nieuwe verantwoordelijkheden, bijvoorbeeld binnen de Europese Gemeenschap, te kunnen opvangen. De vergaderzaal werd grondig verbouwd en het aantal plaatsen uitgebreid; er kwamen nieuwe vergaderzalen voor de fracties bij en een modern restaurant speelde in op het feit dat steeds meer Kamerleden dagelijks aan het Binnenhof te vinden waren. In 1961 – het ruimtegebrek was echt nijpend geworden – verrees aan de Hofweg op de plaats van het oorlogsmonument de Kortenhorst vleugel, genoemd naar de Kamervoorzitter mr.dr. L.G. Kortenhorst (1886-1963) die vijftien jaar (1948-1963) de vergaderingen leidde. Architect was ir. Mart Bolten (1932-2011) van de Rijksgebouwendienst. Een luchtfoto uit 1970 laat zien dat er een overhoekse vleugel werd gebouwd in een historiserend classicistisch idioom. Hierbij ontstond buitenruimte 25, een langwerpige binnenhof tegen de bebouwing achter het Paleis van Willem V.

Historische tradities werden met deze interventie gerespecteerd, aldus dagblad Trouw van 1960. 'Architecten van naam die het daarmee omstreeks 1920 op een akkoordje wierpen, hebben dat ervaren. De maquettes van

moderne complexen die de Kamer toen zijn voorgetoverd door mannen als Berlage en de Bazel, konden, zelfs al omvatten ze óók het gebouw dat Willem V aan het Binnenhof had laten optrekken, in haar ogen geen genade vinden.' Kortenhorst was fel tegen grootschalige nieuwbouw, omdat dan 'het zwaartepunt van het gebouw naar de achterzijde zou worden verplaatst'. De ingang van de Tweede Kamer hoorde aan het Binnenhof. De oude balzaal van Willem V werd niet drastisch verbouwd; de parlementariërs bleven met zijn drieën op één bankje zitten. De Huishoudelijke Commissie van de Tweede Kamer meldde in dagblad Trouw: 'Het is mogelijk, dat te eniger tijd over de bezwaren [tegen nieuwbouw] moet worden heengestapt.' Dat 'ter eniger tijd' zou precies zeven jaar beslaan.

Met de bouw van de historiserende wand van de Kortenhorst vleugel werd de buitenruimte op de hoek Hofplaats-Buitenhof steviger gedefinieerd. De hoek sprong vanaf nu vooruit, en in de tweede lijn staat nog altijd de historische bebouwing die de wand van de verdwenen Hofcingel volgde.